

N° 10 RGA

NEAMUL *
ROMĂNESC
ÎN ARDEAL *
ȘI ȚARA
UNGUREASCĂ

"MINERVA"

BUCUREȘTI

www.dacoromanica.ro

VOLI'

NEAMUL ROMĂNESC
ÎN ARDEAL
ȘI ȚARA UNGUREASCA.

N. IORGA

Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească

VOL. I.

BUCUREȘTI

„Minerva” Institut de arte *
grafice și editură
6, Strada Regală, 6. =====

1906

PREFAȚĂ

Cu aceste două volume se încheie descrierea țărilor locuite de Romîni pe care am început-a în 1904 cu «Drumuri și orașe din România». Rămîne deschisă numai seria «Satelor și mănăstirilor din România», din care un al doilea volum va ieși în curînd.

Din partea celor cari pot ținea condeiul în mînă toate părțile acestei scrieri au fost întîmpinate cu tăcere sau cu batjocuri. Sînt deprins și cu una și cu celelalte. Rușinea e a celor cari se poartă astfel, și va veni vremea cînd se va recunoaște aceasta.

Nu odată mi s'a spus că n'am dat atîta cît aștepta unul sau altul. Dacă aș fi făcut după dorința lor, de sigur că n'aș fi tipărit nici-odată aceste cărți care mi s'au părut de o absolută necesitate pentru acel public bun și mare ce nu se manifestă prin scris. Am zugrăvit ce mi-a fost cu puțință să văd și ce mi-a dat mîna să văd, călătorind totdeauna cu baniș mieș. Aș fi putut să fac foarte lesne capitole mari și trufașe din lămuririle de tot felul pe care le-am întrefesut cu povestirea și descrierea, dar sînt de

sigur prea bătrîn pentru ca să mă pot hotărî a speria lumea cu știința sa și cu talentul mieu. De almintrelea sînt atîția cari fac, — și cu izbîndă bună — acest lucru.

Am fost învinuit și de nedreptate, de pârtenire; ba un om cum se cade m'a pîrît ca pe un nesimțitor față de poporul românesc. Acestuia din urmă ce aş putea să-î răspund? Celorlalți li pot spune că n'au nici cea mai mică dreptate. De scăderile alor tăi te doare mai mult decît de ale străinilor. Poleind păcatele unui neam cu lingușiri, cred că-î faci o foarte proastă îndatorire.

*

Aș fi vrut să văd toate Ținuturile Romînilor de peste munți măcar așa de amănunțit ca pe al Făgărașului. Nu mi-a îngăduit nici vremea, nici mijloacele și nici alte greutăți, bine cunoscute, de care e întovărășită o călătorie în condițiile în care am făcut-o. Descrierea Făgărașului n'am scurtat-o însă pentru a o face de o potrivă cu a celorlalte părți: am crezut că e bine, chiar în paguba proporțiilor, ca măcar un Ținut curat românesc să se înfățișeze mai deplin.

Adăogiri s'ar putea introduce într'o nouă ediție, asupra finții căreia va hotărî publicul. Aceste adăogiri trebuie să îmbogățească mai ales capitolul despre Banat pe care fără voia mea l-am lăsat așa de sărac.

Decembrie 1905.

CARTEA I-A.
ȚINUTUL BRAȘOVULUI.

I.

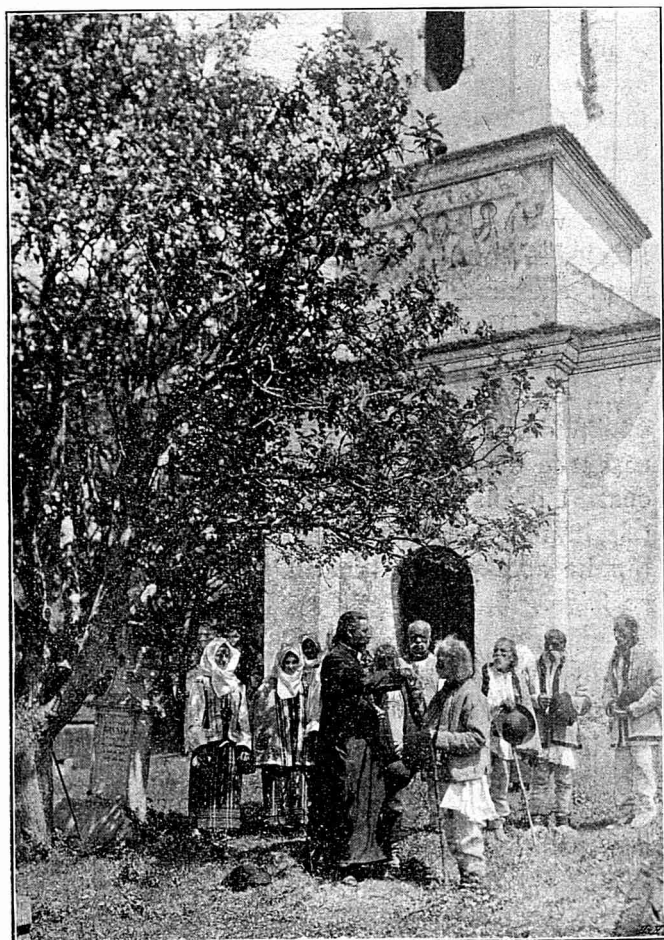
De la Predeal la Braşov.

Din văile înguste cu malurile bătute în ace de brad ale Prahovei ajungî pe acea culme, puţin înaltă de alminterea, căreia i se zice cu un vechiŭ cuvînt, de mult ieşit din întrebuiŭnare: *Predealul*. Odată era aici numai o mică trecătoare pentru puţinii sătenî din sălaşele vecine, pe cînd drumul cel mare între Braşov şi Ţara-Romănească se desfăşura larg pe drumurile bune şi sigure ale şesului roditor de supt munte, pe la Rîşnov pînă la cetatea Branului, unde în împrejurimî zimbitoare, de pajişti înflorite, se deschide pasul cu acelaşi nume. Vremuri nouă aŭ cerut însă scurtime, răpegiune. Cărarea din codrii de brad s'a prefăcut după 1800 într'una din cele mai bune şosele netede ale lumii, şi peste cîtva timp calea ferată, nemulţămindu-se numai cu atîta cîştig de vreme, a sărit îndrăzneţ de-a dreptul pe înălţimî, s'a sprijinit pe marginî de

rîpi și a străpuns măruntaiele stîncei. Unde ră-tăciseră oierii cu turmele, aū răsărit cantoane, plantații de telegraf, fire roșii de telefon, lungi chervane de mărfuri, suind încet în pocnetul bicelor, și mari jucării de fier fumegînde, luncînd ca șarpele pe șinele lucioase.

În sfîrșit, cînd valea românească a Prahovei s'a prefacut în locul de petrecere văratecă a «lumiî bune», a lumiî cheltuitoare și a lumiî destrăbălate din România, viața modernă, cu zgomotul, vulgaritatea și pretențiile ei, a gonit poesia singurătății și din cele mai ascunse poteci ale muntelui, unde întîmpini astăzi la fiecare pas, din Iulie în Octombree, și chiar ceva mai tărziū, în culegerea florilor cîmpului și florilor iubirii ușuratece, tot copilăretul palid și obraznic al orașelor, și până și cîte o călugăriță catolică, pe cînd pe șosea zboară biciclete, automobile, trăsuri de casă cu vizitii în livrèle care sperie sărăcimea din aceste locuri.

Numai iarna dă naturii mărețe toate drepturile sale: zăpezile mari se aștern pe vîrfuri, ele lunecă pe coaste pudrînd braziî negri, ele împodobesc cu flori ce nu se pot culege malul jos al Timișului prins acum în cătușe de ghiață, și prin biciul viforului aspru gonesc de pretutîndenî pe toți aceia cari nu sînt supuși nevoii de a călători. Strecurarea trenurilor acoperite cu brumă pare o nimica toată în marea împărăție a liniștii moarte.

În Țara Birseț : la ușa bisericii.

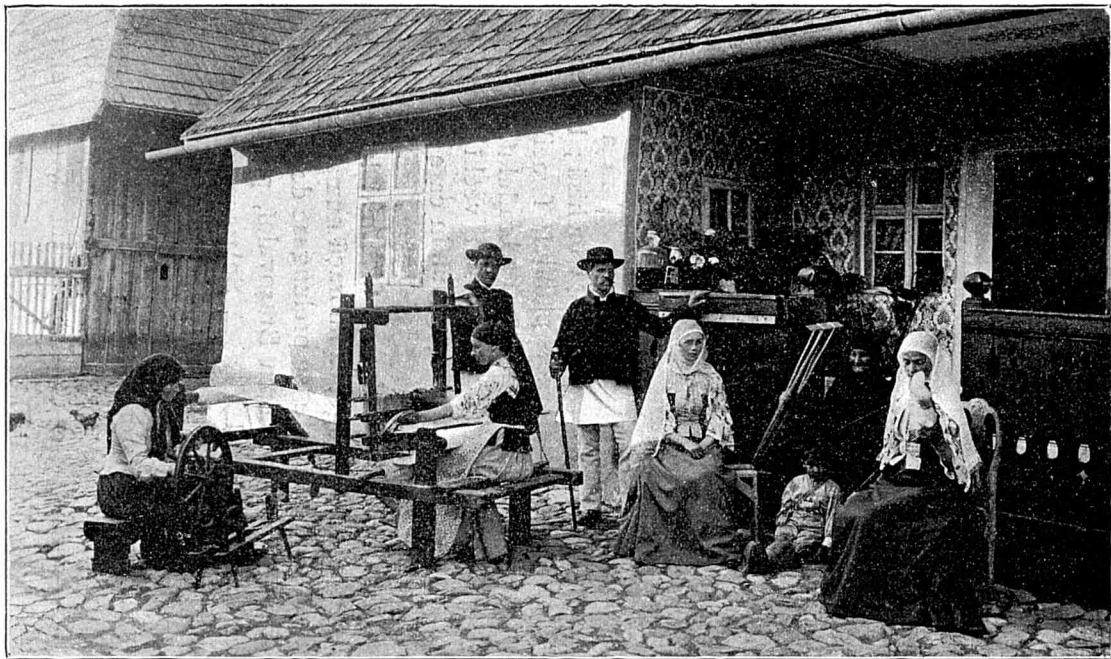
Călătorii cu trenul pleacă din hala cea mare și urită a Predealului, plină de hamali și de vameși cu șapci joase și cu șapci înalte. În praful înecăcios al cărbunelui unguresc, care înfășură toate într'un zăbranic negru, trenul înaintază încet printre păreții de brad întunecat, cari lasă să se vadă ici și colo priveliști mai depărtate. Încolo, se întind albe cele Șapte Sate. Cîteva stații singuratece și triste se desfășură la guri de tunel. Din Dîrste se vede numai același chip de stație ungurescă cu inscripție în limba Statului. Cîțiva țeranî de-ai noștri se îngrămădesc mînați din urmă ca oile spre marile vagoane roșiatece de clasa III-a. În mai puțin de două ceasuri te afli înaintea gării brașovene, pe multe linii ale căreia pufnește din gîturile negre înalte același fum înecăcios de pucioasă ce se frige.

Altfel e dacă pornești cu trăsura de la vama cea mică de supt munte, la capătul haosului de vile plăcute care alcătuiesc orășelul de vile al Predealului Romăniei. Aici nu e îngrămădeală, nici zgomot. Jandarmii uită să-ți cerceteze pașaportul și, netulburată de nimeni, încăpătorea trăsura de Brașov se înfundă iute 'n pacea codrului, lăsînd tot mai mult în urmă sunetul de păhare și de farfuri al restaurantului românesc de la graniță. Uriași brazî cu crengile de poli-candru aromesc a rășină, pe cînd florile ascunse

în adîncimi tîmiază sfios mirosuri dulci. Cărarea se încolăcește încingînd neconținut muntele. Îndată aî la dreapta scînteierea de argint a Timișului, care susură prin bolovanî. Din loc în loc, grupe de case mari cu acoperișul de țigle în-negrite și oblonășe verzi, case care nu sînt nici săsești nici românești, ci potrivite cu orice gospodărie întărită. Trec în cete țeranî secuî, cu ochii mici, de un albastru șters, lucind ca oțelul supt genele albe: muncitorî ce se întorc din România cu ceva cîștig în viața lor sărăcăcioasă. Rare orî cite o turmă saŭ un pîlc de vite slabe cu coarneau mari, de bivoli greoi. Cite o căruță în care staŭ Romîni din această Țară a Birsei, oameni grași, oacheși, cu fața închisă; bărbații aŭ pălăriuța locuitorilor plaiului, femeile și-aŭ pierdut portul. În această țară a bradului, nici-un neam nu și-a pus pecetea; din vechî timpuri încă, acesta e drumul cîștigului, în care se amestecă toate limbile.

De la o vreme calea se face mai lungă, pădurea nu mai strînge, ea îmbracă numai înnaltele ziduri de munți care se prelungesc de amîndouă părțile până la tîmpla Brașovului, până la păretele cel drept al *Tîmpei*. Se trece numai prin margenea Dirstei, un șir de case gospodărești, văpsite tîrcat, cu cite două ferești la drum și podul încăpător; crucea de tinichea strălucitoare stă ca un semn de neclintită afirmație a legii înfiptă în margenea caselor românești, care sînt

Tara Birsat: În curte la lucru.
www.dacoromanica.ro

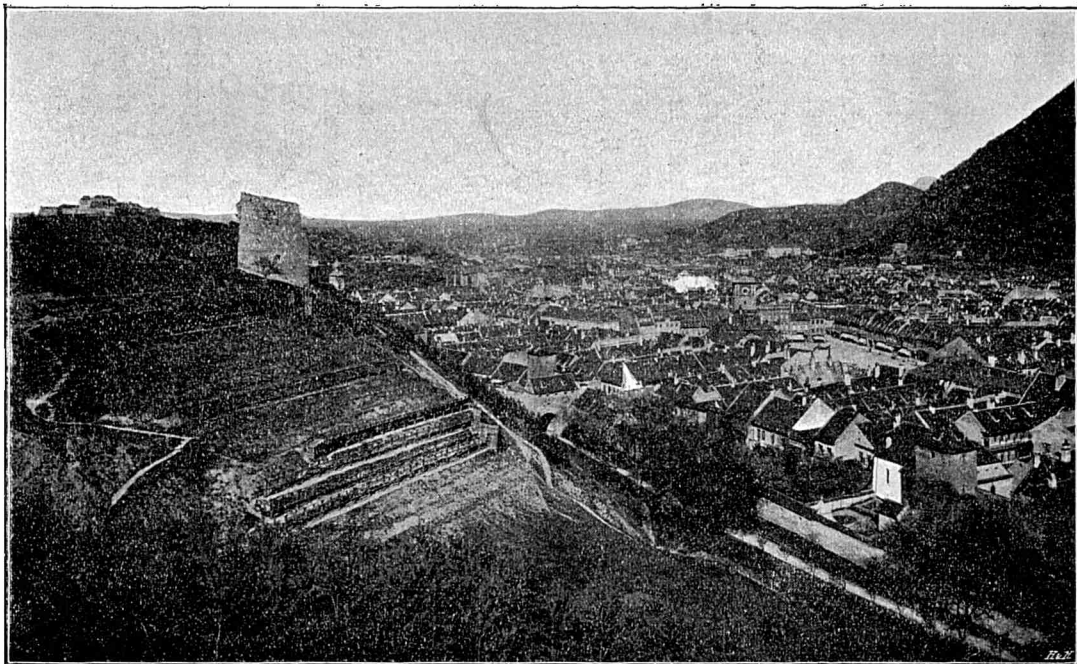
multe, și care se vor înmulți, în acel semn și în semnul muncii noastre.

Îndată încep fabricile, distilările de petrol, tot rostul de viață economică nouă, cu capitale săsești, ungurești și chiar evreiești, care încunjură orașul. Tîmpa stăpînește cu pădurile ei, din care se înalță la un capăt, pe un vîrf gol de stîncă, linia supțirică a monumentului lui Arpad, un eroù național maghiar care și-a avut alte rosturi și prin alte locuri. Până departe sînt presărate înnainte, printre multe înnălțimi împăpădurite, foarte înnalte, casele albe, roșii, sure, arborii răzleți din primblări, cimitire și livezi ai marelui oraș risipit, Brașovul.

II.

Brașovul.

Pe locul de înnaintare îndrăzneată către Miazăzi și Răsărit, spre culmea munților fără potecă și în marginea Secuimii de strajă la graniță, Sașii ocrotiți de regele Ungariei făcură din satul slav și românesc Brașăul, Brașovul, o cetate a Coroanei, o *Kronstadt*. Cavalerii teutoși, din Apusul luptelor pentru credință, fură ispitiți aice de aceeași Coroană a Ungariei, și cîțiva ani ei se străduiră pentru chemarea la viața de cultură a frumosului Ținut de sălbătăcie și la asigurarea cuceritoare a hotarului de munte.

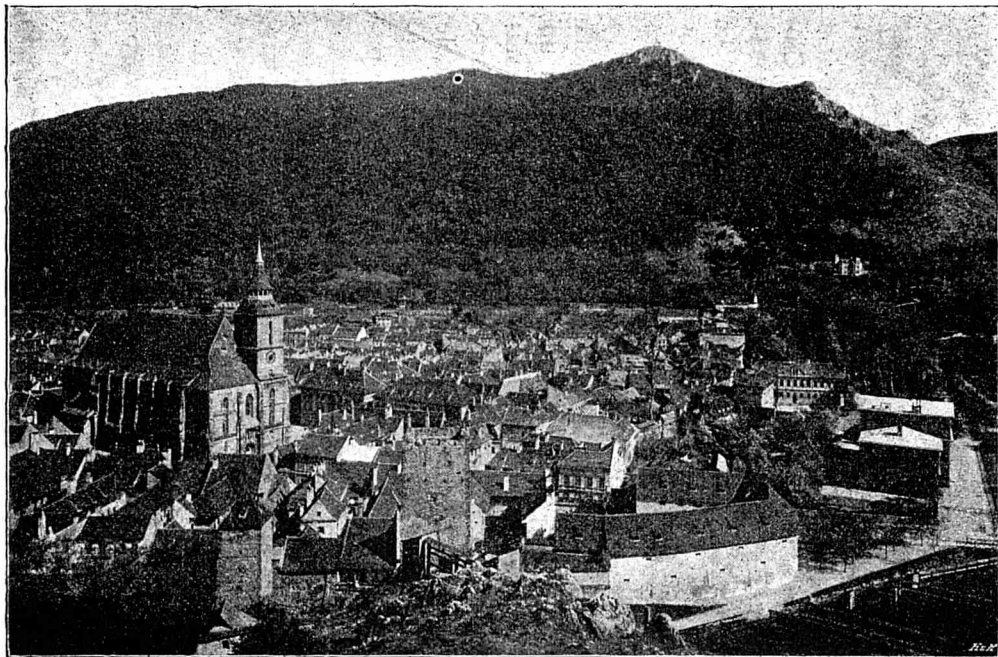

Braşovul, cu frântură din ziduri.
www.dacoromanica.ro

Ei se duseră, dar meșterii, negustorii sași rămaseră în cuprinsul zidurilor, pe cînd alții din același neam roiau tot mai mulți împrejur, făcînd o cunună de sate înfloritoare orașului care purta cununa regală în armele sale. Brașovenii cei noi fură în curînd stăpîniîi trecătorilor vecine și ai întregului negoț de peste munte, unde Cumanii și Tatarii se schimbau în stăpînirea satelor românești din plaiu și din șesuri până la Dunăre. Peste multele case cu zidurile tari, co-perișurile ascuțite și fereștile mărunte, peste șerpuirea întunecoasă a multor strade înguste se ridică, turnul unei mari biserici negre, tăiată aspru din piatră sfărîmicioasă, și mai tîrziu un al doilea turn, al Casei de Sfat, unde se hotărău împrejurările de toate zilele ale vieții brașovene de sine stătătoare. Pentru a ținea cele cîteva mii de locuitori ai cetății se purtau neconținut prin trecătoarea spre Rucăr carăle puternic încheiate ale negusturilor, duse de Romîni în cămăși albe, cu pletele filfiitoare pe umeri.

Din timp în timp, și nu prea a rare ori, mișcarea aceasta de cultură și îmbogățire era încremenită de vestea cea rea pe care spioniîi o aduceau de dincolo de munte, din *Transalpina* primejdiei. În cele mai vechi timpuri era vorba de Cumanii păgîni, de nemiloșii Tatarî ce veniau lacomi în goana sălbatecă a cailor iuți. Apoi Turcii veniră la rînd, sărînd asupra trupului nostru amorțit sau istovît de luptă pentru a pune

Brasovul cu Biserica Neagră.
www.dacoromania.ro

supt sabie și a aprinde în flăcări margenile ardelenene. De la început încă, Brașovul văzuse nevoia de a se îndosi înaintea amenințărilor, și el se strămutase de la vechea așezare din jos, unde se zice și acum Brașovul Vechiu unor șiruri de case locuite de meșteșugari, în căldarea ocrotită în care se află astăzi temelul lui. Ziduri puternice, cu multe bastioane, fură rînduite de jur împrejur, și dușmanii nu erau dintre aceia cari să le poată frînge. Pe dealul din față, către pămîntul Regelui se înălță cetățuia din care fulgerau tunurile asupra marilor mulțimi sălbatece care încingeau de freamătul nerăbdării platoșa zidurilor orașului. Turcii temuți veniau cu îndrăzneală, loviau cu putere, răspîndiau singele nevinovat în toate părțile, dar avîntul lor se frîngea de acea îndărătnică piatră innegrită, care nu se clintia de greutatea ghiulelelor vechi. Rămînea în urma cetelor pierdute 'n zare pustiu satelor părăsite și sămănăturilor arse care se îndreptau în curînd printr'o primăvară nouă și un nou avînt al muncii omenești răsplătitoare.

Din atita bogăție ingrămădită zbučni într'o clipă mai prielnică flacăra luminii. Tineri Sași mergeau în Europa apuseană de aceiași limbă cu dinșii pentru a învăța, în veacul al XV-lea, acea știință nouă a limbii latine, a trecutului clasic pe care o chemase la viață Renașterea. Odată cu această învățătură, ei sorbiră cu patimă predica nouă pentru înnoirea și curățirea legii

străbune. Honterus veni din acele locuri ca un tînăr prooroc purtător de veste nouă. Și aici ciocanul cutezător bătut în piatra neagră a sfinților și cîngile dădură la pămînt podoabele bogate ale bisericii catolice. Pentru răspîndirea cuvîntului dumnezeiesc în forma cea mai bună și mai înțeleasă, Honterus făcu tipografie, și din ea se răspîndiră nouăle catehisme și biblii, care, dacă nu erau pe limba vorbită a poporului, ci în *germana* lui Luther, se apropiau însă cu mult mai mult decît cele latinești de înțelegerea turturora.

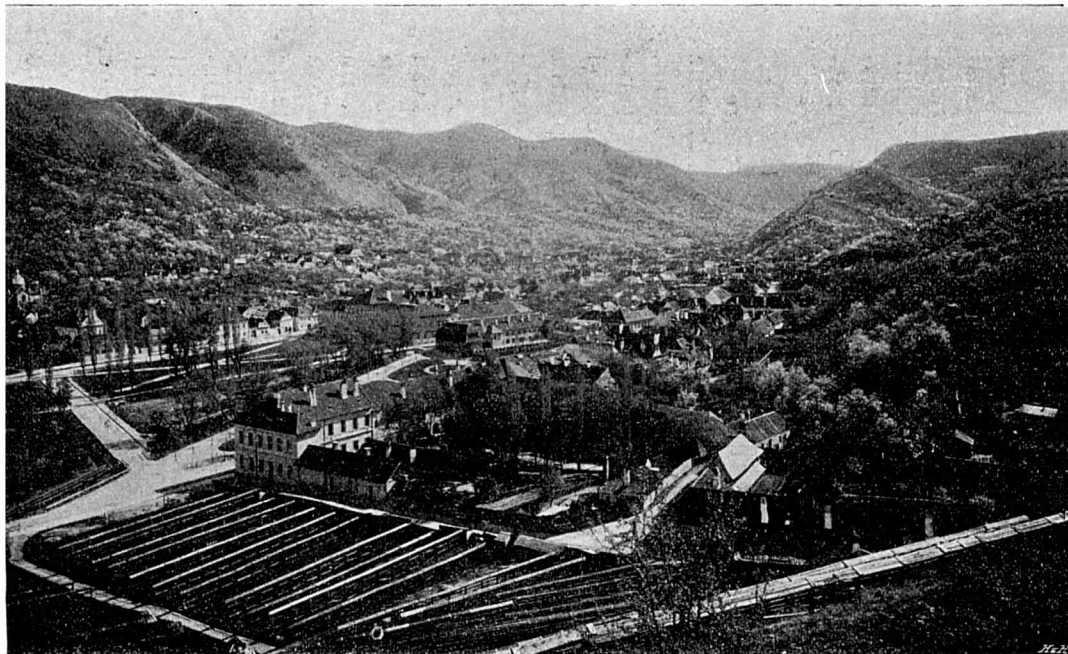
Așa trăi Brașovul și mai departe, cu predicatori învățați, cu negustori buni în socotele, cu meșteșugari cari știau să apuce și sulița, să strîngă și sabia. În rînduiala lui harnică apăreau în anumite dimineți de zgomot războinic cetele boierilor călări ai Țerii-Românești, de pe zdrențele scumpe ale cărora nu se ștersese încă praful încleiat cu sînge al luptelor pierdute. Cîte un bătrîn Domn obosit care nu se mai putea întoarce, ci venia să-și plece capul spre moarte, cîte un aprig Domnișor cu pletele negre răsfi-rate, cu ochii în cari scînteia pofta răzbunării și credința în viitor, stătea adesea în fruntea fugarilor. Veniseră încă odată, după atîtea alte rînduri, pribegii din țara unde Romîni se sfășiau între sine pentru putere. Argintarii sași primiau ca zălog scumpe juvaiere răsăritene după

ce se mîntuiseră toți ducații din lădiță, și tot mai posomorîte erau fețele oaspeților cari nu mai puteau cîrmui, nu mai puteau lupta, nu mai puteau stăpîni. Până ce în altă zi de vălmășag războinic un vînt sălbatec îi lua cu sine și răsfirea pe plaiurile românești stăpîniții său jertfele zilei următoare.

Cînd veni stăpînirea austriacă, pe la 1700, Brașovul își pierdu în parte însemnătatea care și fără aceasta începuse a se împuțina. Privirile noilor domni ai țerii se opriră asupra Sibiiului, mai apropiat de dînșii. Desele războaie din Țara-Românească, între Turci și Ruși, între Turci și Austriaci chiar, împiedecară adese ori și pentru multă vreme izvorul dătător de viață al negoțului. Primejdie nu venia din aceste lupte, afară de clipa neașteptată cînd Nicolae-Vodă Mavrogheni, cu singele lui de pirat fără frică, năvăli prin pasul Timișului între vitejii săi îmbrăcați în fustanele; dar, în asemenea împrejurări, nu mai venia nici cîștigul. Legăturile cu Moldova conteniseră aproape cu totul. Amîndouă țerile noastre îndrăgiseră modele răsăritene și cumpărau tot mai mult de la vecinii de peste Dunăre. Și în scrisul Brașovenilor, în multele hîrtii de socotelă, dezbateri și hotărîri ce se păstrează'n încăperile umbroase ale Sfatului se vede bine această iute decădere.

Cînd peste munte se făcu în veacul nostru liniștea neatîrnării și a civilizației, legăturile de

Brașovul : margenea.
www.dacoromanica.ro

afaceri începură iarăși cu multă vioiciune. Amestecat simțitor cu sînge românesc, Sasul din Țara Birsei e mai puțin domol și apos decît acela din alte locuri, în el se stinge mai greu îndrăzneala de negustor, puterea născocitoare de meșter a strămoșilor. El se încumetă să lupte decî și pe noul cîmp de încercare al muncii. Fabrici de postav, de sticlă, de bere, de hîrtie se făcură aici în preajma «Principatelor», în preajma României și pentru schimbul cu dînsa. Războiul vamal ce l-am purtat cu Austro-Ungaria a făcut să se oprească însă prin anii 80 fumul coșurilor, învîrtitura pripită a roților. Un strigăt de deznađejde se ridică din acest Ținut înfloritor, a cărei industrie fusese ruinată de politica *mare* a altora. În anii din urmă, supt regimul convențiilor, această industrie brașoveană începe a se înfiripa, pe cît e cu puțință după ce o mare parte din capitalurile care o hrăniau s'au naturalizat românești și, trecînd granița, s'au așezat pentru totdeauna peste hotar, în valea Prahovei.

Noua mișcare industrială a schimbat foarte mult înfățișarea Brașovului. În mare parte, el a pierdut caracterul săsesc și, mai mult încă, sufletul săsesc. Cum yii de la gară, vezi case oarecare, gospodine greoaie, fără frumuseță și fără vre-un semn deosebitor. Strada largă ca oriunde merge tot printre ele. De sus, cetățuia, cu totul prefăcută în vremea austriacă și astăzi o

simplă închisoare militară, e mai mult podoabă plăcută în vârful muncelului verde. Din ea nu-ți șoptește, infiorându-te, glasul trecutului. Când ai ajuns în mijlocul orașului, privirea, care se poate mișca larg, urmărește liniile drepte ale unei primblări mărgenite de cafenele, de vile, de clădiri cu totul nouă și străbătută des de gîl-gîirile de fum ale tramvaielor. Un *constable* călare ca la Pesta, frumos flăcău ungar pe cal de paradă, totdeauna gras, păzește rînduiala circulației. În anotimpul cînd se caută răcoarea cuiburilor de munți ca acesta, și vilele și cafe-nelele sînt pline de străini, între cari recunoști îndată tipurile de încrezuți și de păpușe pe care le trimete Capitala noastră, tipurile de Greci brăileni sau de Nemți așezați la noi, mult mai luxoși și mîndri decît cei de aici. Statul ungar, care ar vrea să ne facă pe noi cei din România să credem într'un Brassó curat maghiar și care îndeamnă din toate puterile pe Secuî să se așeze în orașul cotropit de o lăcustărie întregă de funcționari, Statul decî a ridicat aici, în vederea tuturor, mărește clădiri de tribunale, de administrație, de școli. Cîțiva oameni bogați au tăiat pe muchea dealului cetățuîi un rînd de vile cochete.

Strada cea mare, și poți zice singura stradă modernă, merge înnainte cu liniile sale de tramvaiu printre prăvălii săsești, ungurești, armenesti și românești, așezate în clădiri mari, fără

stil, iar, cele mai nouă, împopoțonate în caraghioasa haină secesionistă, adusă de-a dreptul din Budapesta. Multe firme în limba Statului. Între trecători, foarte amestecați, destui funcționari *gigerli*, cu mustăcioara bîrligată a cucerire, și chiar cite un Jidănaș în odăjdiile sale galițiene, cu perciuni sinceri său contopiți în favorite ungurești. Aici Jidănimea, totdeauna patriotă, prinde.

Ceva mai interesantă e piața, cu Casa Sfatului, care aruncă un turn înalt dintr'o casă veche cu cerdac, ferestruși și bolți adînci, unde staū schimbători de bani și cîrciumari pentru zilele de tîrg, cînd tot acest larg cuprins al Tîrgului Cailor se umple de zarva țerănimii noastre venite pentru tîrguielile săptămîinii și vînzarea bucatelor, brînzeturilor, din care ele se plătesc. Mai vezi prin unele căsuli mai bătrînești vechi firme de negustori romîni, cari nu s'aū «înnălțat» încă mai presus de îndeletnicirea strămoșească. În fund, e biserica săsească, neagră de foc și neagră de anî, uriaș gîrbovită și purtînd în frunte un turn prea mic, făcut de mîntuială, și care samănă cu cornul de pe nasul unui greoiu rinocer. Dacă vei apuca, în sfîrșit, la dreapta și la stînga, vei găsi în strădițe pașnice rămășițe din ziduri, bastioane rătăcite, arcuri de pietre întinse de-asupra cărărilor fără lumină. Prin aceste unghiuri a fugit trecutul

săsesc, gonit de întrecerea zgomotoasă pentru câștig a tuturor neamurilor.

În piață biserica cea nouă a Romînilor, o «Domnița Bălașa» cu dungile roșii pătate de neîngrijire și cu un turnuleț ca un mugure într'o fațadă închiriată la negustori, arată străbateră noastră pînă aici. Înainte de 1840 cine se putea aștepta la pătrunderea *Valahilor* desprețuiți în cuprinsul sfințit al acelor ziduri proptite pe vechile privilegii ! Erau numai, aici ca și în Sibiiu, cîțiva negustori romîni alipiți la Compania grecească. Pentru dinșii toți se făcuse, ca și în Sibiiu, o capelă fără turn, într'o curte umedă. Boieri romîni pribegî ajutaseră la înnălțarea ei, dar firește că ea era mai ales grecească. Cînd Grecii se stînseră, am fi putut-o lua pentru noi cu oarecare dibăcie, ca în Sibiiu, dar aici nu era priceperea dibace a lui Șaguna, și apoi biserica avea o însemnată zestre, două moșii dăruite de un Brîncovean, așa încît Statul se amestecă, impuind o prelungire a domniei grecești, fără parochieni aproape, pentru a moșteni apoi el, cînd va veni vremea potrivită. Astăzi preoți din Grecia slujesc în preajma mormintelor care pomenesc nume românești, Brîncoveni, Văcărești, fără a mai aminti pe Mitropolitul muntean Nectarie, un Grec de naștere. Într'o casă foarte încăpătoare, un dascăl grec din Grecia face școală grecească pentru copii de Sași și de Unguri,

căroră se va ajunge a li se da și leafă pentru funcția de elevi la școala grecească din Brașovul aproape fără Greci. Într'o odaie încuiată zace, în praful neatins, biblioteca destul de mare a lui Grigore Brîncoveanu, bune cărți în toate limbile care ar sta de sigur mult mai bine în biblioteca gimnasiului nostru. Pentru a înlocui această pierdere a bisericii vechi s'a făcut cea nouă, într'un stil care s'a crezut românesc pentru că eră luat de la o biserică din București, clădită mai dăunăzi însă, după datine care sînt ale Grecilor de astăzi.

Mai departe șirul de case se întrerupe, și o a treia cingătoare încunjură Brașovul. Ai Tîmpa în față, și spre dînsa duce în stînga un lat drum de plimbare care tot înnaintează pe coaste de deal și dă din loc în loc priveliști minunate peste coperișurile roșii și negre ale orașului întreg. În unele zile de primăvară sau de toamnă, dimpezi și umede, puține drumuri sînt mai frumoase decît o rătăcire singuratecă printre acei copaci bătrîni, cari-ți tremură din frunze o bună primire.

Față în față staū pe această primblare, acolo unde ea se desface din drumul cel mare, școlile a două neamuri. Sașii aū școala de fete, gimnasiul fiind în altă parte. În stăpînirea directorului e și turnul de lingă singura poartă brașoveană ce s'a păstrat, cu o inscripție ce pomenește un Împărat din vremea austriacă.

O tăbliță în trei limbă — ca toate cele din Brașov — dă liniei de clădiri din față numele de «șira lui Șaguna». Marele Mitropolit ortodox e în adevăr acela care a sfătuit și ajutat în tot chipul, care a binecuvîntat școala cea mare a Romînilor din Brașov, gimnasiul, glorios astăzi prin numărul și însemnătatea acelor cari au căpătat învățătură și creștere în odăile spațioase cu ferești micuțe ale trainicii zidirii în vechiul stil gospodăresc. Din fațada puternică, dar fără pretenții, din toată alcătuirea acestei zidirii se desface un spirit de frăție patriarhală, de bună muncă smerită, care rămîn însușirile de căpetenie ale acestei școli neîntrecute în felul său. Cînd vine luna lui Septembrie, care gonește rîndunelele și adună școlarii, din tîrgurile și satele de aproape și de departe, din parohiile unite chiar, și până și din Romănia, unde sînt părinți cari se tem de destrăbălarea liceelor de mici cetățeni, vin cîrduri de băiețași și băietani, în haine nemțești de fudulie și în haine romănești care țin răcoare vara și cald iarna, și-și pun aici pe cap șăpcuța moale, croită întocmai ca în Romănia noastră. Atunci pe băncile unde a învățat Titu Maiorescu, se așează în liniște plină de evlavie toată această mulțime de învățăcei ai culturii romine pe pămînt străin, dintre cari nu e aproape nici-unul a cărui prezență aici să nu însemne o jertfă adevărată, de

multe ori o mare și sfântă jerfă din partea familiei.

O școală «normală» saă primară, o școală reală-sint adăpostite în aceeași clădire a gimnaziului. Mai în lături, pe strădița din ștnga, cu podețe de lemn supt care gîlgîie apa, e școala comercială, de întemeiare mai nouă. O școală de gospodărie pentru fete se află în cealaltă parte, pe strada din dreapta, care urcă destul de răpede spre școală.

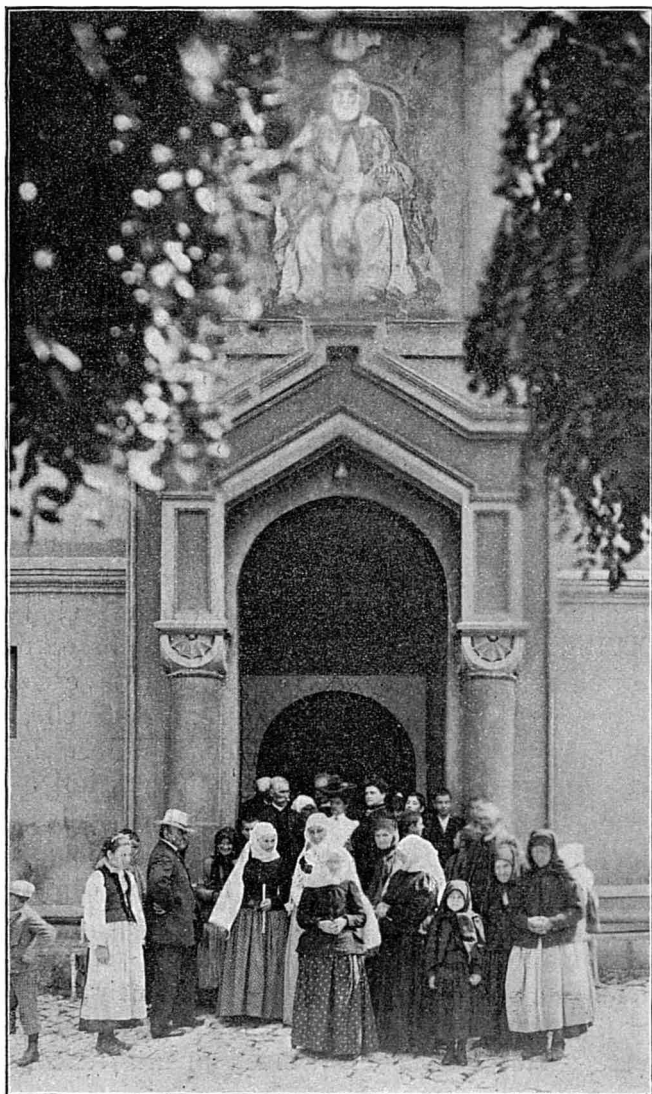
Odată, în acest sălaș al școlilor unde se vede la dreapta movila pe care-și uscaă și-și usucă și astăzi postavurile de casă femeile din Brașov, în această creștătură de vale, unde o fulgerătură de apă se pierde supt ruine în dosul caselor nouă, era capătul de sus al cetății Sașilor. Veniaă, către munte, locuri goale, maidane fără locuitori. Spitalul cu fațada foarte păcătoasă și atitea altele s'aă făcut numai tîrziu, în vremea noastră. Din vechime, abia sus în umbra muntelui, supt Tîmpa se răsfațaă între pometuri căsuțele Șcheilor, cu crucea răsăriteană în frunte și marile porți de lemn săpate după frumoasa noastră datină țerănească. Atîta era românesc în preajma Brașovului, acele înguste ulicioare pietruite, pe care hodorogiaă carele cu marfă, căci locuitoriă erau căraăși, cînd nu-și ciștigaă pînea prin slugăria negustorilor saă din culegerea de ștafete peste munte. De la început încă, aă fost Romîniă aceia cari aă înlocuit pe Slavii, pe Șcheii

Juniil între Pietre.
www.dacoromanica.ro

cei vechi pe acest povârniș al Tîmpei. Că ar fi Bulgari, nu dovedește nici chipul lor, nici datinele, cu acea frumoasă primblare din zilele Paștilor a junilor cu căciuli țurcănești cari sună din surle, nici portul, nici limba, nici sufletul. O asemenea obîrșie a fost născocită de cărturari cari credeau că e rușine să se coboare cineva din bunii lucrători ai ogorului românesc. Nu, nu sînteți Bulgari, voi fraților din Șcheii Brașovului, cari aveți o minte așa de isteată, așa de bine rînduită, așa de aplecată către învățătura luminoasă și către fapta îndrăzneată, neam cîstit, harnic, omenesc și mîndru.

Odată Șcheii nu însemnau mai mult în Brașov decît Țiganiî din bojdeucele de la Blumenau, «pajiștea cu florile», care s'a romînit țigănește, în: Blumăna. Ei s'a'au înnălțat abia în veacul al XVIII-lea, cînd negustori companiști s'a'au așezat în mijlocul lor, cu bogăția și trecerea de care se bucurau. Atunci răsăriră, pe Prund, pe Tocile, pe Cacova, case trainice și frumoase de astăzi, clădite ca pentru zeci de generații muncitoare și modeste. Atunci bisericuța Sfintului Nicolae, făcută de însuși Basarab bătrînul și împodobită de Petru Cercel, acea biserică în strana căreia a stat în anii săi de mărire Mihaî Viteazul însuși cu mîna pe sabia lui cuceritoare, s'a prefăcut în mare, umflîndu-se, strîmbîndu-se, pocîndu-se și încornorîndu-se cu turnuri multe și ascuțite, care o fac să samene astăzi cu un uriaș cocoș.

Intrarea la Sf. Nicolae din Șchei.

www.dacoromanica.ro

de hîrtie. Atunci începură luptele cele mari pentru alegerea popilor și diaconilor, a *gocimănilor* sau epitropilor, care urmează pînă astăzi supt conducerea oamenilor de acuma ai bisericii, cu broșuri roșii și gazete negre. Atunci se deschiseră școlile mici care duseră la cele mari de astăzi. Atunci se încălcară drepturile *țehurilor*, ale breslelor săsești închise, și Șcheii cărăuși se

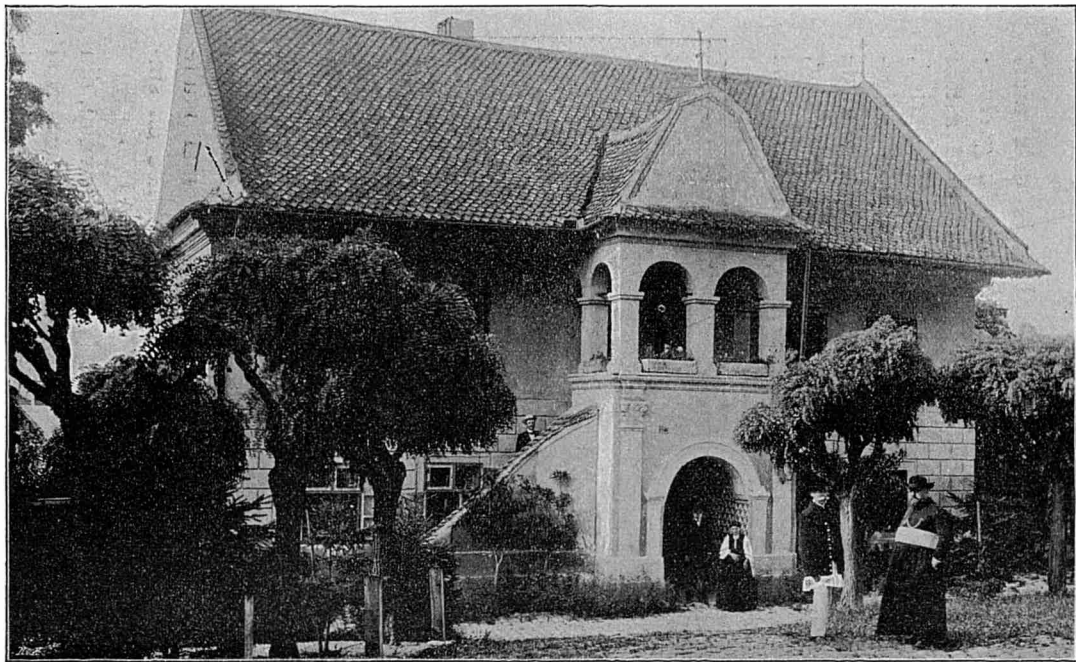

Teatrul Brașovechenilor.

făcură meșteșugari, în ciuda «cinstului Sfat». Astfel se pregăti intrarea deplină a Șcheilor în cetatea cea modernă a drepturilor egale pentru cei ce muncesc cu adevărat, și de mai multe generații pe același loc, apărât adesea cu singele lor.

Meseriașii din cealaltă latură a Brașovului, din *Brașovechiu*, își ieaū și ei partea în înceata și sigură noastră luptă pentru căpătarea luminii și

Casa arhivelor bisericii Sfintului Nicolae,
www.dacoromanica.ro

puterii, și nu se poate să vezi, în rîndurile oamenilor săraci foarte împovărați de muncă, mai multă tragere de inimă, mai multă bună înțelegere și pricepere firească decît la reprezentațiile de teatru pe care le dau în iarnă meșterii și calfele din această suburbie brașovenească plină de Romîni.

Astăzi Romînimea din Brașov, care înnaintează răpede peste cifra de 10.000 pe care a ajuns-o, înfățișează un element însemnat din viața neamului nostru în Ardeal. Și de sigur ar fi și mai însemnat dacă preocupările nobile pentru cultură, închinarea deplină către scopurile înalte ale poporului nostru, ar înlocui netrebnica și dezgustătoarea ceartă pentru profesorul X și pentru profesorul Y, pentru popa Alfa și pentru popa Omega, — care sînt astăzi o pată rușinoasă pentru Romîni brașoveni. Cu cît va fi mai puțin călduroasă împărtășirea la asemenea dușmăni care nu folosesc nimănuia, cu cît va veni mai multă lume din toate stratele societății la șezătorile femeiești care s'aũ alcătuit de cîtva timp, în așteptarea conferințelor care aũ cam zăbovit, cu atît vom putea privi mai sigur la viitorul ce ni așteaptă neamul aici, la Brașov.

III.

**Împrejurimi ale Brașovului: Țîmpa,
Rîșnovul.**

Muntele Brașovului e Țîmpa, care-l ocrotește și-l strînge de piatra lui aspră. Spre dînsa se urcă în rotocoale un drum de pădure, care se poate număra printre cele mai frumoase din lume. Fără oboseală, prin marea liniște de umbră dulce, ajungi sus într'un ceas. Pe un colț de stîncă stă de piatră acela care se chiamă că înfățișează pe Arpad. Mai jos, un Sas ține o cafenea-restaurant, și de aici privirea se cufundă drept în vale. Vezi atunci grămada mare de co-perişuri care supt munte face temeiul cetății și din mijlocul căreia se înalță biserica neagră, mică de aici ca o jucărie. Înnainte, clădiri nouă se revarsă până la dunga depărtată a casărmilor galbene. Iar, în stînga mai ales, fire roșii de țigla se înfundă prin desișuri de arbori și pătrund până în marginea zării. Drumuri albe lunecă șerpuite sau țîșnesc drept ca o săgeată; în vîrfurile celui mai lat și mai alb din ele se vede un sat de departe, cu căsuțele strînse la un loc.

Din Dîrste, satul vechilor dîrstari cari băteau în piue sumanele, se merge pe drumul din stînga la cele Șapte Sate, Săcelele (Sătcele,

Sătucele), vestite prin bogăția lor, mai ales în vremea cînd ele adăpostiau pe atîția fugari din Țara-Românească și strîngeau în clădiri și acareturi cîștigul Mocanilor oierii cu turmele multe. Neamurile sînt iarăși foarte amestecate în lungul șir de case ce se desfășură supt munte, lîngă valea ce curge supt podinii, de la o biserică la alta. Pe rînd ai crucea răsăriteană pe turnul lăcașului lui Dumnezeu și în colțul podurilor de la locuințele oamenilor, apoi crucea catolicilor și poligonul evreiesc al calvinilor. Aici sînt Secui foarte răi, cari se îmbată, strigă, bat în porți și strică capetele «Valahilor», cu toate că-și clădesc casele frumoase din agonisita adunată în țara celorlalți «Valahi», de peste munte. Pășunea lipsește cu totul. Iar urmașii Mocanilor se hrănesc din multe izvoare, între care poate și al contrabandei, cu acea dibăcie și stăruință care deosebește totdeauna pe țeranul din aceste părți birsene. Modernizarea înnaintează, dar femeile cu polcuțe și rochiile au păstrat încă alba legătură de cap mocănească și meșteșugul de a face cele mai bune sarmale din lume.

Ca oraș cu însemnătate încă din timpurile vechi — așa cum a fost Ocna pentru Sibiiu — a stat alături de Brașov Rîșnovul, altă așezare a Slavilor din timpurile întunecate. Poți merge acolo cu un greoiu tren-omnibus, care țirește zilnic grămezi de țerănime săsească, și poposește

Din Țara Bișeț: la lucru, acasă.

la fiecare șfert de ceas pentru cîteva «egy percz» (o minută). Dar e mai bine să-ți ieși una din cuprinzătoarele trăsuri din Brașov, bine înțeles după ce te vei fi încredințat că obloanele, roatele, capra, capetele cailor, minile «cocișului» ș. a. sînt la locul lor în stare bună, fiindcă altfel vei fi lăsat fără milă în mijlocul drumului, cu simpla declarație că: «de aici nu mai putem merge». Iarna sau pe vreme de ploaie, această declarație poate fi foarte neplăcută, dacă nu, chiar primejdioasă, pe cînd în timpurile bune vei plăti numai o călătorie cu trăsura, pe care ai făcut-o, și vei face o călătorie pe jos, pe care n'ai voit-o.

Drumul trece prin șirul de căsuțe al Brașovului Vechiū, care nu sînt însă mai vechi decît ale noului Brașov de supt Tîmpa, ci sînt mai mici numai. Lîngă o casă parochială care se clădește acum, cu mult lux de piatră cioplită, se înnalță într'un cuprins de ziduri cea d'intăiū biserică săsească a Brașovului, clădirea gotică mai smerită a Sf. Bartolomeiū, pe părății căreia se păstra în formă de cronică amintirea pățaniilor și lupțelor orașului.

Cotești la stînga, pe lîngă o veche rafinărie de petrol pe care dăunăzi un Ungur a cercat s'o cheme iarăși la viață. De o parte e linia munților împăduriți, limpede albastră sau învăluită în negura de praf a drumului secetos; de cealaltă, se desfășură până la alt rînd de innăl-

In Tara Birsiei: hora.
www.dacoromanica.ro

țimi șesul Bîrsei, care se acopere pe rînd de sămănături verzi, de miriști uscate și de pîlcurile zăpezii. Cel d'întăiū sat ce răsare dintr'acolo e Ghimbavul. Un moșinoiū de coperișuri roșietece peste care se înnalță acoperișul ascuțit al unei biserici care nu are nici înălțimea stăpînitoare, nici înfățișarea de cetate a bisericilor săsești din părțile Sibiiului.

Trecem prin Cristian, sat mai mult săsesc — aici înaintarea noastră se face mult mai încet —, cu case mari, verzuī, așezate strîns una lîngă alta, în linii drepte. Curți bine închise, pline de șuri și grajduri trainice, purtînd însemnarea datei cînd s'aū clădit. Tipul nu e așa de curat ca în aceleași părți sibiiene; cerdacul din spre curte lipsește, și vechimea nu se arată în nici-unul din amănuntele clădirii. Marele sat pare mort, fereștile sînt lăcătuite, porțile prinse în zăvoare; rare orī vezi rătăcind cîte un copil singuratec.

Indată se ajunge la Rîșnov. Aici este o piață, o primărie mai mare, un otel comunal, zidire înnaltă, cu două caturī și biliard, unde orice stricare a postavului verde e prețuită 20 de coroane, și cu proverbe germane rimate. Adevărate străzi se desfac în toate părțile. Pe o mare culme unde stîncă răzbate printre mărăcinī se înnalță un castel mare, cu multe bastioane, care se pare de departe neatins, locuit și gata de luptă, ca și cum vechile tunurī ar păzi încă din despăcătura neagră a fereștilor înguste. Cînd te sui

însă cu multe silinți prin grămezile de bolovanî, pînă la cununa de ziduri, te primește un vechi paznic, încunjurat de găinile și purceii lui; acela e castelanul Rîșnovului, și el n'are la îndămînă alt ostaș decît baba care-i gătește de mîncare; de pe ziduri nu se văd alți dușmanî decît cețele de case acoperite cu zale negrii ale caselor din satul de jos în vale. Odată era însă aici un sigur loc de adăpost, spre care nimeni nu cuteza să se suie; în odăi era loc pentru toată bogăția orășenilor, pivnițele adînci erau pline de bucate și apa se scotea bună și din bielșug din fintina în care pînă la adîncime de mulți metri paznicul face să se coboare funia de încercare, purtînd în vîrf o lumînare care nu se stînge.

Romîni erau puțini odinioară, fără drepturi și foarte horopsiți. Sașilor stăpîni li se părea că ei s'ar fi aciuat, cumpărîndu-și holde, mai mult din vremea lui Mihaî Viteazul încoace, și într'un rînd se luară măsuri aspre împotriva acestor oaspeți nepoftiți. Cu toate aceste piedeci, ei păstrară ce aveau și merșeră și mai departe. Astăzi casele gospodărești ale oierilor și plugarilor romîni stau în rînd cu locuințele cetățenilor din alte vremuri, și în curțile de unde-ți vine mirosul bun al cașului proaspăt poți să intri cu siguranța că vei găsi pe unul din ai tăi. În împrejurările de astăzi, Rîșnovul e în mare primejdie de a se face romănesc.

IV.

Împrejurimi ale Brașovului: Branul.

Trăsuri de la Rîșnov duc la Bran, în vre-o două ceasuri cel mult, spre Buceciul care-și încrestează în văzduh vîrfurile de stîncă, răsărite din mijlocul pădurilor. În lunile de toamnă uscată, înnaintezi prin fînașurile tîrziî, în aroma florilor uscate, fără să vezi altă țintă decît acea nămilă zimțuită care taie o parte din albastrul limpede al cerului. Nu prea vezi drumeți, căci Brănenii apucă alte drumuri mai scurte decît această șosea bună. Cît vezi cu ochiul e, supt munte, numai nesfîrșita pajiște, bogat, înalt înflorită. În mijlocul căsuțelor de birne, care au înlocuiț bordeiele sărăcioase ale *colibașilor*, se văd cîteva vile: a familiei Pușcaru, căreia i se zicea Pușcașu cînd nu trecuse peste hotarele Branului, și ale unor Ardeleni din Romănia. Se vede o bună ospătărie, cu ciute îmblînzite rătăcind prin curte, o școală, biserica. Mai presus decît toate clădirile e însă pînă astăzi castelul.

Cavalerii teutonî l-au clădit în gura hōtarului dincolo de care tot ei au făcut mai tîrziu Cîmpulungul. Regii unguri l-au primit de la acești ajutători ai lor. Pe urmă și Domniî romîni din noul principat muntean, ca Mircea și fiul său Mihail, au pus castelanî aicea. Ajuns iarăși al Ungariei, el fu închiriat Sașilor, și dregători de

ai lor ridicară de-acum înainte la pasul de trecere al mărfurilor dajdea Craiului, de cincî la sută.

Apoi negoțul apucâ alte drumuri. Branul să-răci, apoi se pustii cu totul. Pe cînd Predealul se cutremura de graba trenurilor, ierburile crescură înalte în jurul puternicului castel, și pacea se făcu tot mai deplină în multele lui încăperi joase și întunecate. Acum mergî în voie prin acele odăi care aū adăpostit ostași și te urcî glumind, pe scările de lemn, spre acele ascuțișuri ale coperișului de unde s'a pîndit de atîtea oi apropierea năvălitorilor. Aproape nu vezi pe umilul locuitor de astăzi al cetății și numai gîndurile tale dau viață de o clipă clădirii ce se apropie încet de sfîrșitul ei. Jos, în timpul prielnic, cînd crivățul nu se zvîrcolește în vale, tufișurile vuiesc de albine și sînt ninse de fluturași.

Așteaptă în sfîrșit să vezi răsărind luna plină care va coborî taina ei asupra drumurilor, cărărilor și întregului șes al aromirilor tainice! Nu mai este un drum așa de frumos ca acesta, decît doar acela care te aduce prin satele adormite de la Turnul-Roșu la Sibiiu.

Altă vedere a Branului.
www.dacoromanica.ro

V.

**Împrejurimi ale Brașovului: Tohanele,
Zîrneștii.**

Dacă apuci însă de la Rîșnov drept înainte, lăsînd cam la stînga cetatea orășenească, vei avea în curînd ca tovarăș, în marginea miriștilor de aur, apa cătrănită a Bîrsei, lunecînd în largi luciri slabe de ardesie. Cel d'intiîu sat e Tohanul-vechiu, la dreapta căruia, pe costișă, e revărsat Tohanul-nou, care face cu cellalt *Tohanele*. Sat întins, cu o stradă care e drumul mare, cu multe case de formă săsească și cu han ca la un tîrg curat. Țeranî de ai noștri merg la lucru și se întorc de la cîmp în căruțele lor, pe care cai mărunți le zguduie strașnic pe pietriș.

Peste puțin vei vedea altă așezare curat românească, Zîrneștii, care înfățișează de departe culmile de lemn înnegrit ale unei fabrici de celulosă, unde lucrează sute de lucrători la topirea bradului din munte. Aici locuințele sînt mai mici, din birne legate, care își scot vîrfurile încălecate, din albeața varului. Spre stradă o fereastră saū două, în față ușa, între alte două ferești, de o parte, și o ultimă fereastră, de alta. Încăperile gospodăriei sînt deosebit de mari și de frumoase. O biserică de zid și țigle, cu două turnulețe și multe răscoieli în ziduri, vine din

timpurî destul de vechi, de la un Domn de ai noștri, se zice, dar a fost prefăcută, așa cum se vede, abia în anul 1811, supt Împăratul «Franțiscul» cel d'intîiū. În cimitir se vād morminte ale familiilor Alduleanu, cu titlu de cavaler, și Mețianu saū Mețan, din care este și Mitropolitul ortodox de astăzi, P. S. S. Ioan, născut în acest sat și odinioară chiar preot aice la Zirnești.

Satul a luat de un timp, mulțămită pădurii, un mare avînt. Pe lingă vechea crîsmă s'aū ridicat «restaurante» și «hotelurî», cu firme românești. Sînt mulți bețivî, și chiar cerșitorî. Femeile aū părăsit cu totul portul cel vechiū și se înfășoară în sucne de tîrg, de țî-e milă de ele. Până acum însă, satul e scutit de amestecul cu alte neamurî și a rămas încă românesc de la un capăt până la altul.

Ceia ce chiamă aici multă lume străină, și chiar «ministere» cu trăsuri și automobile, sînt vestitele *prăpăstii*, dintre Piatra Craiului și culmea vecină, care se prelungește în încrețiturî line, Măgura.

După un scurt drum de pajiște deschisă în umbra ultimelor căsuțe învălmășite ale satului, ajungî, pe un pietros drum de pădure, între fagi verzi și roșieteci, cu crengile întinse. Tot măi mult calea spre «prăpăstii» se îngustează. «Riul», apă fără nume, se răpède în salturî pe două, trei drumurî, înecînd bolovanii negri ai marginii muntelui. O femeie bătrînă, uscată, dă

rachiū într'o căsuță de popas. Nu vrea să ni împrumute paharul ca să gustăm apa izvoarelor, și, cînd îl căpătăm în sfîrșit, aleargă după noi pînă-l are înapoi: zice că dăunăzi doi Bucureșteni i-ar fi luat păharele,—veche și tristă poveste a destrăbălării celor de dincoace. Acum tovarășul zglobiū cu valul limpede nu mai este lîngă tine: ai trecut de izvorul lui. Îndată virfurile se curăță de verdeață, stîncă iese tot mai mult din teaca ei de copaci, de ierburi înflorite și țîșnește dreaptă, lucie sau umflată de adăugituri, spre palidul cer albastru. Pe dînsa se prind numai fire lungi, suptiri, cu flori vinete, în clopote gingașe, cărora li se zice «flori de piatră». E o lungă Dîmbovicioară, care ține un ceas și jumătate, cu liniște, răcoare și măreție. La capăt, o poiană se răsfață între munți.

La intrare ai în stînga culmea rotundă a Birsei, apoi muntele Pleșa și în față șirul de dealuri înalte, care se chiamă Fața Pleșei. Dacă se coboară seara, luna se ivește foarte luminoasă din spre virfurile Buceciului.

VI.

De la Brașov la Făgăraș.

Plecarea din Brașov spre Făgăraș într'o trăsura mare, cu caii voinici și un tipar de vizitiu secuiū, care nu vorbește și nu rîde nici măcar

cu caii lui. Abia într'un tîrziu îl îmblinziră cîteva păhare de bere, ba încă atît de mult, încît începu să șuguiască cu bietecele țerancele noastre care veniau pe același drum cu noi.

E o dimineață de toamnă foarte caldă, de un albastru sigur și nemilos. N'a plouat de trei săptămîni, și nori de praf plutesc într'una asupra depărtărilor.

Aceiași ieșire din Brașov ca și pentru Zîrnești. Dar de la o vreme cotim spre dreapta, unde ne chiamă de departe marea culme rotunjită a Codlei.

Cel d'întăi sat e Ghimbavul, prin care trecem acum. Sînt în el și destule familii românești, dar toată înfățișarea greoaie, cu stradele șerpuint stîngaci în arcuri largi, e săsească. Pe lingă dînsul curge apa care se chiamă pe nemțește Weidenbach și care a dat numele ei și așezării de aici.

Codlea poate fi numită numai cu greu un sat; ea are întinderea, rînduiala și bogăția unui tîrgușor. Piața din mijloc, cu o biserică și o primărie purtînd în frunte stema cea veche, întărește această impresie. Cumpăr cărți poștale ilustrate, foarte interesante, la un fel de librărie unde servește un băiețel de Sas foarte șubred, cu capul mic și bărbia ascuțită. Copii de Sas se întorc de la școală, și la cîte unul fața vădește iarăși o degenerare răpede. În schimb, noi avem aici aproape aceiași izbîndă ca la

Rișnov și ne apropiem de numărul Sașilor. Înaintea circiumei unde se gătesc de cale cătanele ce vin din manevre, femeii romince legate la cap vînd, cinchite la pămînt, prune, mere și pere. Ele întresc cu asprime Țigănași tăvăliți prin praf, cari aleargă spre mamele lor oacheșe, ce s'aũ întins cu zdrențele pe aceiași moale saltea a veriĩ secetoase. În marginea satului sînt o mulțime de bojdeuce țigănești, care ar căuta să samene cu casele săsești, dar sînt mici, strîmbe, chioare și lasă privirile să pătrundă în curtea fără acareturĩ, dar năpădită de copii golași.

Trăsura se strecură pe un drum între dealuri împădurite. Ea trece peste puțin de dealul cel mare, cu vîrfu crăpat în două și despre care birjarul secuiũ asigură că foc îi arde în măruntaie, gata să dea năvală în afară. Și mai departe trecem printre înnălțimile înverzite. De o parte, la stînga, pădurea e puternică și acopere bine cu fagiĩ ei largi în ramurĩ coastele blinde, de lut roșiatec. De altă parte, bieți copăcei șubrezi, cu frunza uscată înaintea de timp, abia se prind în țerna mai gălbuie, în două cu nisip. Și mai încolo, nu mai sînt decit trunchiurĩ tăiate în coasta nisipoasă, dogorită de soare. Nu e nici bucurie, nici altă frumuseță decit a marilor linii paralele, a dungilor larg încrestate din care se alcătuieste acest ultim colț apusean din Țara Birsei. În dosul pădurilor celor dese

In Tara Birseț; Zi de sărbătoare.
www.dacoromanica.ro

răsare din cînd în cînd uriașul dînte cenușiū al Pietrei Craiului, arătînd așezarea Zirneștilor și marginea țerii, începutul Romăniei noastre.

Ajungî de aî două sate în față. Ūnul sămănat pe un loc mai înnalt, e și cel mai mare: Țințarii. Mai jos, cu case ceva mai puține, se desfășură pe laturile drumului mare Vlădenii. Amîndouă sînt curat romănești. Cel de-al doilea are o mulțime de căsuțe din timpurile sārache, mai vechi decît anii de noroc de pe la 1860, clădiri de birne care n'aū une ori nici obișnuitul coperemînt de țigle, ci numai căciula de stof buhoasă care se întîmpină în Moldova și prin părțile dunărene. Multe sînt însă zidirile făcute de Nemți și Unguri după norma sārache. Dar casele poartă crucea răsăriteană și nume romănești neaoșe, precum Zorca, Potcoavă, Brîndușoiū, Ladu, Stăniloiū.

Biserica din cele d'întăiū timpuri de rînduială și îmbogățire e acūm numai o ruină într'o mare curte plină de cruci răsturnate. A rămas, pînă la apropiata dărîmare deplină, numai altarul, cu multele chipuri de sfinți frumoase, și un pomelnic de piatră; zidurile tari sînt făcute din toate felurile de bolovanî, pînă și din frumoase bucăți de granit negru și roșietec. Biserica de astăzi, care se vede de departe, e răū ticluită de un străin, pe la 1878; pāreții ei sînt spoiiți numai în var. La casa parohială, cea mai bună

din tot satul, se oprește hardughia răsunătoare a căruței de poștă, căci preotul îngrijește încă și de rostul poștei, a scrisorilor și a oamenilor. În același rînd se vede casa, menită peirii și de mulți ani pustie, în care stăteau odată dregători brașoveni cari aveau supravegherea asupra Vlădenilor, ce se ținea și ei de marea cetate.

Locuitorii poartă veșmintul săteanului de munte; femeile aŭ sucne, saŭ, cum se zice aici, *androace*, în locul catrințelor uitate de curînd, și-și învelesc capul cu ștergare albe. Împrejurimile fiind puțin prielnice pentru lucrul cîmpului, ei merg pentru cîștig pînă în America de Nord, iar de un timp și în Argentina. Merg flăcăii, dar și oameni însurați, ale căror neveste se poartă de cele mai multe ori destul de bine. Într'un singur an pribegii aŭ trimes prin poștă 100.000 de coroane celor de acasă, și erau abia o sută de trimețători. În România se duc la slujbă mai mult fetele, care, după cîte aŭ isprăvit la noi, nu prea găsesc miri acasă. Odată drumul peste munte se făcea mai des, pînă în Moldova, unde «Vlădărenii» vindeau brîie cumpărate la bilciurile din Ardeal: un sfeșnicar din 1850 al bisericii poartă numele unui loçuitor ajuns orășean tocmai la Tîrgu-Ocnă. Căraușia, gătirea varului din piatra stîncii ajută la ținerea gospodăriei.

Șoseaua prăfoasă merge înaintea, cale lungă

Nuntă în Țara Bîrsei.
www.dacoromanica.ro

pînă la cel mai apropiat sat, între arbori puși de curînd și foarte bine cruțați în apărătorile lor de scînduri. Tot pădure tînără, slabă în cea mai mare parte, de fagi și ulmi, pe cari toamna prinde a-î sîngera veșted.

Perjanii aū holde mari pe o întindere de vre-o paisprezece kilometri; de și anul acesta căldura a uscat «cucuruzele», care n'aū legat «tuleū», s'a strîns destul grîu ca să scape oamenii de grija iernii; în adîncurile de supt dealuri clăile de paie de la ariile treierate, «îmblătite», se înșiră moșinoaie; locuitorii sunt oameni harnici, cari aū vite multe și pășuni bune. De aici femeile încep a purta catrințe și șorțuri, mai mult roșietece, și a se încălța cu opinci îndoite la virf. Vezi frumoase fețe rotunde, oacheșe și rumene, liniștite, și altele suptiri, prelungi, palide, cu ochii cenușii. Sîntem acum în Țara Făgărașului, unde de o parte sînt vechi locuitori romîni, iar de alta oaspeți noi, aduși de peste munte de Voevozii de acolo, stăpîni ai acestei țeri: boieri căzuți de mult în țerănime.

Dar casele sunt mărunțele, urite și sămănate cam la întimplare. Pe o movilă înnaltă, crăpată de căldură și săpată în beciuri părăsite, se înnaltă, între mormintele vechi și nouă, biseriçuța. E o clădire lunguiață cu ferești pătrate, linii de cărămizi cu unghiul ieșit și un bun turn de zid. Supt pridvorul pe stîlpî ca și înlăuntru se vād multe zugrăveli cu stilul ce se obișnuiește și

în țară. De-asupra ușii e leatul 1767, dar cata-piteazma care pomenește, supt cununile prăfoase de la candelă, un «birău domnesc» și alt birău, «al satului», e din 1789, lespezile de jos sînt din 1793, pe cînd cărțile de slujbă arată și anul 1750. Astăzi clădirea pe care abia găsim, cu toate chemările către «borese» (țerance), un sătean să ni-o deschidă, e destul de dărăpănată și se în-fățișează trist pe dîlmul din crăpăturile de căldură ale căruia se răsfiră simțitor mirosul acru al morților.

Cînd ai ieșit din Perjană, ești într'un șes mai larg. Abia se văd la dreapta dealuri întunecate, spre Brașev și Secuime. În stînga, munții de peste Olt apar ca o dungă vînată în lumina potolită a serii. Iar în față apusul de soare acopere pînă departe cerul de o strălucire ruginie, aurie, verde, care se pierde cu încetul, străbătută de ultima rază ce ține pînă tîrziu, în albastrul de o limpeziciune desăvîrșită. Într'acolo par că mistuie sate și ținuturi întregi flacări de pustiire și moarte. Iar la spate se ridică, înroșită de negura serii și sălbatec de sîngeroasă, luna plină, care-și începe suișul măreț, limpezindu-se tot mai mult în înălțare.

E acum noapte, dar o noapte de lumină ca aceia, cînd străbați printre casele Șercaiei. Marele sat săsesc arată o școală înaltă, un turn vînjos, o bună biserică veche, apoi multe strade

largi, înzestrate cu de toate cele ca în Codlea. Margenea toată e însă a Romînilor, stăpîniî de mine și în acest sălaș istoric. Iată vechea lor biserică mică, iată biserica cea nouă și mare, cu turnul voinic lipit de dînsa ca în Moldova. După sfada îndărătnică a Sașilor de la cîrciume, auzi acum rîsetele de nevinovăție îndrăzneată ale copilașilor noștri, cari se alungă prin buruienile din marginea drumului. În cete zgomotoase, care cîntă, chiuie și zornăiesc din arme și tunuri și cară, sosesc neconținut cătanele prăfuite, în fruntea cărora ofițerii călări, cu frînele lăsate în voie, nu mai comandă.

Abia dacă se mai strecoară acum căruțele mari pline de saci cu grîu, de unelte și de si-pete, de drumeți între cari se desfac băieții tăcuți cu șapca pe cap, cari se duc la școala Brașovului, singuri, ori supt paza minteanului său reverendei părintești, — drum lung, greu, scump și cu roadă pentru viitor.

Dintr'un alt sat, Mîndra, se vîd abia cîteva case albe, apoi tot mai tare scînteie pe ușoara înnălțare din față luminile Făgărașului. În curînd ești între clădirile sale neluminate, pe stradele de praf și de umbră tristă, fără locuitori, în mijlocul prăvăliilor necercetate și primblărilor de melancolie ale acestui oraș unguresc sărăcicios, care nu s'a ridicat și nu se va mai ridica.

Ne primește o curte în care sună zurgălăii

trăsurilor deshămate și ronțăie caii flămînzi, pe cînd între țipete de fete ce se alintă se gătesc bucatele birtului, care umplu aierul de mirosurî acre. De jur împrejur, o clădire cu două rînduri și cerdace de lemn cuprinde odăile celui d'întăi otel din Făgăraș. Jos prînzesc în aer liber ofițeri, și, dacă te așezi la o masă înaintea ușii, localnicii vin să te privească pe ferești. În toate părțile e răspîndită o duhoare ciudată, zăcută, pe care, cînd ți se desfășură prînzul, o recunoști ca fiind a brînzei de Făgăraș, pe care întrebuițînd-o împotriva dușmanului, ai putea cîștiga o bătălie.

Cea mai aleasă obrăznicie deosebește pe slujbașii acestei instituții, cari ți se năpustesc pe uși și fac gură dacă-î dai afară. Iar noaptea este totdeauna lume care se silește, prin clopote, țipete și alte îndeletniciri meritorii, să te împiedece de a cădea într'un somn prea greu. Patriotul care ține acest han se chiamă Kohn Samuel.

CARTEA A II-A.
ȚINUTUL FĂGĂRAȘULUI.

I.

Orașul Făgărașului.

Ce nu trezește pentru noi numele acesta de Făgăraș? În ceața timpurilor celor mai depărtate vezi satul românesc de lângă pădure, care-și iea numele de la fagul ocrotitor, din care s'a făcut *făgăraș* spre deosebire de *făgaș*, precum locuitorilor satului Vlădeni li se zice, în loc de același nume, Vlădenii, — Vlădărenii. Satul crește, se înalță, în jurul lui se alcătuiesc altele. Este acum un adevărat Ținut al Făgărașului. Un Crai unguresc, care avea nevoie împotriva păgînilor de la Dunăre de ajutorul Domnului românesc de peste munți, — Ludovic-cel-Mare el însuși —, face din acest pământ oltean un dar de împăcare și de ispitire pentru acel Voevod al plaiurilor vecine, pe care-l creează *duce* al Făgărașului. După ducele Vlaicu-Vodă vin alții din același sînge și de pe același Scaun de stăpînire: Mircea, Dan, Vlad Dracul și fiul său, încă mai

îndrăcit, Țepeș, apoi frumosul Radu, adus pe aripa Turcilor prieteni. Coroana ducală se păstrează apoi numai în titluri și în amintiri.

Ducii-Voevozi aduc dincoace de vîrfuri boieri de-ai lor, cărora li încredințează moșii întinse în schimb pentru slujba de ostaș și întimplătoare daruri. Lingă nobilimea ungurească mai veche de prin vecinătate se ridică acum această nouă tulpină sfioasă a boierimii noastre, stăpînă pe acest pămînt ardelean al visurilor noastre. Chiar în mijlocul șesului, la o foarte mică depărtare de șerpuirea lată a Oltului se ridică o cetate de privighere, încunjurată cu ziduri trainice durate din cărămidă și bolovanî. Acolo staă, judecători de pace și fruntași de război, pîrcălabii lui Vodă, mai mari peste toată această voinicime neastîmpărată ce se zbate în jurul lor.

S'a întîmplat însă că decăderea acestui însemnat așezămînt românesc să vie foarte răpede. Domnii noștri nu mai avură nici-o putere în aceste părți oltene de 'nnaintea munților; regii unguri numiră aici castelanî cari făceau parte une ori din cele d'întăiū familii ardelene și erau aduși să joace un mare rol în toată viața țerii. Și Báthorești, cari au dat mai mulți principî Ardealului și un rege, un mare și vestit rege, Poloniei, fură printre cei ce porunciră din cetatea Făgărașului. Boierii pățiră apoi ceia ce pățiseră frații lor moldoveni dăruiți cu moșii de Ștefan-cel-Mare. Veni rîndul copiilor mulți și

săraci, cari, cu cîtă moștenire li se venia, trebuiau să se coboare, să se întoarcă în rîndurile harnice ale țerănimii. Ei mai păstrară numai unele rînduieli de judecată, în *Scaune* deosebite, unele scutiri nobiliare și mîndria unor oameni cari pot să arăte o lungă urmare a străbunilor, însemnați anume în spițe întărite cu pecetea regilor și a principilor.

Apoi Mihaï Viteazul cucerește Ardealul. Printre cele d'întăiu măsuri ale sale e și aceia de a se asigura despre Făgăraș, unde hotărâsc acuma dregători de-ai lui. În cererile sale către Împăratul e și cererea, pentru el și toți urmașii săi, a străvechiului Făgăraș românesc. Cînd, învins, el e silit a-și da nevasta, mama, copiii în paza străinilor ce nu se încred în dorința lui de pace, aici, în cuprinsul zidurilor făgărășene se închide durerea nemîngiată a Doamnei Stanca cu ochii în lacrimi, copilăria umbrită de primădie a plăpîndului copil care s'a chemat o clipă Nicolae-Vodă al Țerii-Românești și nu mai e acum decît fugarul, robitul fecior de Domn «valah» Pătrașcu. Spre acest Făgăraș cu zăvoarele trase asupra comorilor inimii sale, se îndreaptă, după biruința răsplătitoare de la Goroslău, gîndul îngrijorat, înduișat al lui Mihaï. Era să plece într'acoace, cînd suliițele-î intrară în «cinstitul trup» pe cîmpia Turdei, într'o frumoasă dimineață din August, după Sîntă-Mărie.

De acum înnainte Făgărașul, care scade ne-

Vlad Țepeș, Domn muntean, duce de Făgăraș.

conținut, nu prea este pomenit în paginile trecutului nostru. Un Domn al zilelor umilite, Grigore Ghica din 1672, cutează a-l cere iarăși, ca buni înaintași de odinioară, pentru Țara-Românească. Dintre boierii Făgărașului se ridică pe rând un Șerban Tălabă, care talmăcește pentru pretendentul ungar Francisc Rákóczy și al cărui nume se întîmpină destul de adese ori în sfaturile din Iași, București și Constantinopol, ori acel Gheorghe Șincai din Șinca, care, o viață întreagă, săpă din greu pentru a pune temeliele istoriei neamului său. În breslele de meșteșugari din oraș, în *țehurile* îngrădite cu privilegii, sînt mulți de-aî noștri, ale căror nume se mai păstrează pe foile cărților bisericești.

În Țara Făgărașului, Constantin-Vodă Brîncoveanu avea două moșii: Sîmbăta-de-sus și Poiana-Mărului; nepotul și, în curînd, urmașul său Ștefan Cantacuzino cumpărase o a treia, la Rêcea. Brîncoveanu, marele clăditor de biserici, dăruiește una și Făgărașului, încă de la 1697, și o inzestră cu frumoase daruri de tot felul.

Unirea cu Roma tulburase viața religioasă a Romînilor din Ardeal. Mitropolia din Bălgrad, în potriva tuturor făgăduielilor împăratești, zăcea la pămînt. Guvernul însuși nu știa ce să mai facă din acea «episcopie» românească închinată Papei pe care el o întemeiase. Episcopul Ioan Patachi fu scos din vechea reședință, ajunsă acum cea mai puternică din cetățile țerii, și

aruncat aici la Făgăraș, între Romîni săi și în preajma bisericii brîncovenești, cu care nu se putea asemăna nici-una dintre ale Romînilor de aici. Vre-o douăzeci-treizeci de ani, Făgărașul fu un Scaun vlădicesc, capitala acelei forme a legii românești pe care o recunoștea Cîrmuirea.

Apoi Blajul îi răpi această cinste, și bietul orașel, despoiat de toate măririle, folosirile și rosturile, rămase numai ce este astăzi.

În lumina dimineții îl văd, cu apa săracă a riului său limpede care-și încrețește mersul încetinel subț podurile de lemn care tremură, cu ulițele nespuse de prăfoase, cu movilițele caselor de gospodărie smerită. În piață se fălesc zidiri nouă care adăpostesc două oteluri și mai multe prăvălii ce sînt tot ale Evreilor. Neamul acesta n'are nici una din cele opt mii de tîrgoveți ai «comunei» reședință de comitat, dar în minile lui se află toată bogăția și tot rostul negustoresc al Făgărașului.

Ungurimea e înfățișată prin funcționari cu ifos, prin slujbași în uniforme și prin cîteva familii de meșteșugari. Mai sînt cîțiva Sași, cari s'aũ întins pînă aici din satele vecine, dar n'aũ avut nici-o apărare prin drepturi și s'aũ topit răpede, pînă la acele cîteva rămășițe interesante ce mai dăinuiesc încă. Ai noștri aũ destule din casele mici de către margine și frunțașii lor, advocați, medici, locuiesc prin zidurile cele fru-

moase și înalte. În adunarea comitatului, ei aŭ o zdrobitoare majoritate și aŭ izbutit a face să se aleagă un vice-comite de origine românească și care ni vorbește, cît de cît, limba. N'aŭ însă școli, nici ziar (ca Unguri, cu gimnasiu și cu o foiță de provincie: «Făgărașul și împrejurimile»). Rostul protopopului unit și vicariu al Făgărașului nu se simte de loc, și se așteaptă să se vadă cine va fi întărit ca protopop făgărășean pentru Romînimea neunită, în număr cu o treime mai mare. De mult încă, se alege ca deputat într'unul din cele patru cercuri ale Ținutului istoric avocatul Șerban, om cu trăsura trasă de patru cai supt direcția unui vizitiu în livrea ungurească, dar aceasta n'are însemnătate în viața politică a neamului, cu tot titlul de «boier de Făgăraș», pe care-l amintește cu plăcere alesul. Candidatura unui tînăr mai îndrăzneț, Octavian Vasu (care candidase însă ca guvernamental), a căzut dăunăzi. Pe toate pietrele din colțurile de stradă se citesc încă «eljenuri» pentru deputatul făgărășean Mikszáth Kálmán, care nu e altul decît vestitul povestitor și humorist ungar cu acest nume, care, în afară de nepărata sa izbîndă în alegeri, n'are, firește, nici în clin, nici în mîncă cu noi.

De jur împrejur însă, pînă la munții din față, pînă la Oltul din urmă, pînă în satele bîrsene de dincolo de «lazuri» și în cele sibiene de la

Răsărit, e numai Romînime, frumoasă, curată, întărită, fără nici-un amestec cu nimeni. Sașii ce aũ fost s'aũ dus, lășind numai, în urma lor, numirile stîlcite ale vechilor sate ce întemeiaseră : Beșembacul, Porumbacul, Șona, Becleanul sînt curat numai sate romănești.

Din toate așezările vecine lumea s'a strîns

În piața Făgărașului.

astăzi Vineri la marele tîrg al Făgărașului. Cînd ies din așezămîntul patriotic al dumisale Kohnul Samuel, e o uimire pentru ochii mei. În zarvă și frămîntare, în vălmășagul minilor ce se mișcă, în hurutul căruțelor cu covergi, care vin și pleacă, în fuga cailor mărunți, sînt tot de-ai noștri, cu sutele. Pălării rotunde, scurte în margini, și cămăși albe, la bărbați ; femeile prind în briu catrințe roșii și albastre, vărgate, după

sate, în lung saū în lat cu foarte mult gust ; cămașa țesută în arniciū negru e acoperită une orī cu un cojocel alb înflorit, ca acelea din Moldova și din Bucovina. Pe cap ele poartă peste părul ciudat pregătit o mare cunună învoaltă, răsucită ca un turban, de bogate pînzeturi albe. Nevestele mai lasă să se vadă supt această diademă înfoiată căițele negre, tăpșite pe lîngă urechī. Părul negru, împletit în codițe suptiri, atîrnă supt ele ca la Țigance. E o mare de capete albe, umflate.

Aici se vād mai mult fețele rotunde, mari, oacheșe, cu ochiī bunī. Statura nu e înnaltă de cît arare orī ; nu lipsesc, ca în Muscel și Argeș, schilozii cari îndrugă pe la vre-un colț jălania nenorocirii lor, cerșindu-și crăițarul. Vād nasuri rupte, și odată-mī sare înnainte un slab de minte care mi se înfățișează rizînd ca «fruntea Țoierilor din Vaida-Recea».

*

Din trecut a rămas cetatea, care e chiar în mijlocul orașului, încunjurată de o grădină măricică. Ea nu e o ruină, căci o locuiesc catanele în scurteice și poturi albaștri ai unui regiment mai mult de Romīni. N'are crenēle rupte și ziduri zguduite, negre de funinginea zilelor multe. Greoaia clădire a fost dese orī prefăcută și a pierdut de mult orīce stil, și aproape orīce chip. Buruiana sălbatecă nu-ī îmbracă lespezile, de

pe care atîrnă hainele mai mult sau mai puțin spălate ale cătanelor sau pe care se înșiră șirurile de pedestri și călăreți văpsiți în negru cari slujesc pentru tragerea la țintă. Iar în locul mirosului de mucigaiu te trăsnește acela al unei neașteptate mîrșăvii, ca în temnițele rău ținute.

Cea mai frumoasă clădire istorică e biserica astăzi unită, pe care a hărăzit-o Făgărășenilor

Cetatea Făgărașului.

larga mărinimie domnească a lui Constantin Brîncoveanu. În mijlocul unei întinse curți de iarbă deasă sămănată cu morminte nouă, se vede pridvorul pe stîlpî, turnul pus într'o parte, mic și ținut supt coperemîntul lui de țigle, șirul ferestilor încunjurate cu cadre care sînt lucrate ca acelea din Moldova anului 1650, cu roset

și linii gotice, și în sfârșit altarul poligonal din fund. Poți vedea încă frumoasa inscripție din fațadă, încunjurînd stema munteană a vulturului cu crucea în plisc, zugrăveala frumoasă, înnoită numai în tindă pe la 1770, catapiteasma săpată și aurită ca în «țară». S'ar fi păstrat până și zestrea de cărți a bisericii, pe lângă care unele, tot din vremea lui Brîncoveanu, aș pe ele această însemnare, poate de mîna domnească însăși: «La Mitropolia din Ardeal».

E vorba, mi se spune, de a se drege, mări și împodobi, trîntindu-î un turn nu știu unde, această frumoasă clădire, care e cea d'întăiu între bisericile românești de peste munți. Adecă pentru aceasta s'ar fi sprijinit ea pînă acum, timp de peste două sute de ani? Cel ce ar face saū în-tări o asemenea faptă, ar fi saū un om cu totul lipsit de evlavie pentru trecutul românesc, saū un prost.

*

Și biserica neunită a Făgărașului e destul de veche și a păstrat pînă astăzi acest cîracter de vechime al ei. Orașul și-a avut și el o Compagnie de negoț grecesc, și negustorii din ea, ortodocși foarte statornici, ca toți Răsăriteni, n'aū vrut să audă de schimbarea legii. Mult timp, ei nu și-aū avut nici biserică, și nici chiar preot. Abia după orînduirea împrejurărilor religioase prin aducerea în Ardeal a episcopului sîrb din Buda, Dionisie Novacovicî, un preot, numit apoi

protopop și pentru comunele vecine, a putut fi așezat la Făgăraș, dar el nu-și făcea slujba aici, ci mergea la orice împrejurare dincolo de apa Oltului, în satul Galați, unde se afla o veche biserică netrecută la Unire, și «Grecii», mai mult Romîni pe acel timp, ai Companiei Făgărașului se duceau acolo, precum alți «Greci», tot așa de Greci și aceia, ai Companiei din Sibiiu se duceau la slujbă tocmai până la Bungard. Voia de a clădi o biserică orășenească veni, în sfirșit, supt Împăratul Iosif al II-lea, și un loc fu căpătat destul de ieften de la negustorul *companist* Borșoș. Clădirea făcută atunci prin 1790 se păstrează până astăzi,— o mare clădire cu acoperișul greoiu, de țigle înnegrite. La stînga e înădit un paraclis, iar în fund dărnicia negustorilor a înălțat și un foișor de zid de-asupra mai multor cripte, acum închise și astupate pentru totdeauna: aici se iese cu Învierea. De jur împrejurul păreților bisericii mai răsar din pămînt cruci cu însemnări cirilice mîncate de vreme, care pomenesc fruntași ai negustorimii Făgărașene. Comunitatea are și o arhivă, din străbateră careia se deslușește cîte un colț din vechea viață de munca simplă a orășenilor de neamul nostru, negustori și «timari» sau pielarî. Negustorimea s'a păstrat foarte puțin, iar «timarii» au avut viața mai tare: și astăzi unul din ei, epitrop al bisericii, aduce vagoane întregi de *scumpie* pentru argăsit, din Bulgaria.

II.

**Împrejurimile Făgărașului: Cea d'intăiū
călătorie.**

Într'o după amiazi, cercetez două din satele vecine : Hurezul, numit, ca și cel de la noi, cu vestita mănăstire brîncovenească, după huhurezul plîngător al codrilor, și Săsciorii, adecă sălaşul citorva Sași de pe vreunuri, pierduți de mult însă în mijlocul nostru.

Mergem prin drumul de praf care despică drept șesul oltean, acoperit acum cu miriștile grînelor culese, cu biete porumburi sfrijite și strîmbe și cu catifeaua mirositoare a finului cules. Drept în față staū munții, în zid nestrăbătut, făcînd hotar aspru și greu spre România. De la Buceciul care se ițiește foarte departe, gol și trist, se înșiră Țaga, Clăbucetul, Țiganul și cite urmează apoi spre dreapta către Sibiiū. Aici văile sînt adînci, pădurile mari, prăpăstiile primejdioase. Pe culmi aleargă zimții, iar pe laturi fiecare-și coboară către noi marginile incolțite și dărăpănite. Dintr'o adîncitură inverzită izvoarește des fumul brazilor ce ard într'o pălălaie uriașă, și albastrul e străbătut de o dungă lăptoasă care înnaintează în vîrf suptire pînă către Făgăraș. Aiurea peste vîrfuri plutesc vîrci ruginii de nori foarte străvăzători.

Și în stînga ai înnălțimi, acele lazuri care,

mergînd de la Măgura Codlei, rotunjită mareș, despart prin coama lor ciudat încrestată, ca niște gheburî grase de cămilă, Țara Birsei mici de această minunată țară a Oltului mare. În fund, la spatele noastre, între Făgăraș și satul Galașilor, curge apa însăși, și, dincolo de dînsa, se văd alte ridicături, în același șir lung, dar tăp-

Uliță de sat românesc din părțile Făgărașului.

șite, umile și fără rînduială, — linia cea d'întîi a dealurilor ardelene. Căci deocamdată am fost numai între Birseni și Olteni, iar Ardealul vine numai după aceia.

Amîndouă satele, dar mai ales cel din urmă, sînt înriurite de felul de clădire săsesc și arată oarecare bielșug. În Săsciori, răchiți mărginesc

riul satului, care dă răcoare și viață în jurul lui. Aici e o singură bisericuță din veacul al XVIII-lea, cu fereștile mici și cuprinsul umil: un preot unit slujește în ea. Dincolo, o mare biserică neunită se ridică în același gard chiar, blestemat în vecii vecilor ca un simbol al dihoniei zădarnice care slăbește neamul, cu vechea clădire de închinăciune, rămasă pe sama uniților, cu multele ei cărți, vechi pînă în veacul al XVI-lea. În Săsciori se văd adesea chipuri bălane de copii cari vădesc sîngele săsesc al strămoșilor. Dar locuitorii se țin toți numai de cîteva familii, și nume ca Motoc, Țețu sună curat românește. La Urezî cetesc pe o piatră de mormînt numele de Sasu, al unei familii preoțești care nu va fi avînd în zădar acest nume.

III.

Împrejurimile Făgărașului: A doua călătorie.

Pe ziua următoare ni-am găsit vizitiul într'un Romînaș din Galați, peste Olt, în fața orașului: slab, cu fața roșie, învelit într'o cămașă cam așa cum poate fi la sfîrșitul săptămîinii, neajutat în mers și încă mai neajutat în vorbă, scurtă și aspră, el stăpînește însă desăvîrșit cei doi cai mari, voinici și plini de foc, pe cari i i-a dat în samă stăpînul său, alt Gălățean. Cu el poți merge

încet, dar sigur oriunde. Plata e, față de Sibiiu și mai ales de Brașov, foarte mică : îl poți avea pe toată ziua cu cinci florini său, cum li se mai zice pe aici în popor, floreni, zloți.

Ieșim din Făgăraș pe un alt drum, de la casarma honvezilor albaștri innainte. Iarăși în față munții Făgărașului, pe cari-i îmbrobodește încă la ceasurile 9 o ușoară ceață ca de fum; abia zărești în stînga cocoașa Codlei și lazurile cu linile domoale. În fond, lumina cade pe coastele mai mult pleșuve ale dealurilor ce mărgenesc Oltul. Șesul e acoperit mai tot de o miriște ce scînteie în arșiță; rare ori o pătează lanuri de cucuruz în boală său de cartofi ori, cum li se zice pe aici, de «crumpene». În dreapta și în stînga, ai însă frumoase linii de copaci, și alte dungî de verdeață bogată și înnaltă taie miriștea de-a curmezișul, însemnînd locuri unde sînt pitulate satele, care nu se văd altfel de cît prin acest îmbielșugat veșmînt al lor. Din loc în loc se mai văd îngrădituri de nuiele sămănate printre holde ca să cuprindă cițiva arbori răzleți său vre-o sămănătură de trifoiu cu capetele trandafirii. În tot lungul drumului se înșiră cruci de piatră cu liniile pîngărite de creioanele trecătorile, cruci de lemn negru, cu adevărate ramuri său numai cu creștături care le înlocuiesc, cruci tot de acestea, dar cu mai multe ramuri, și în sfîrșit crucifixe de tablă foarte grosolan tăiate, și adese ori prefăcute într'o zdreanță neagră ce

atîrnă în cuie ruginite. Cununi de spice aurii sînt atîrnate de stîlpî, ca o mulțămîță pentru binecuvîntarea secerișului. În alte locuri, smocul de spice e înnălțat în vîrfurile unei uriașe prăjinî prin curțile plugarilor.

Fără să trecem pe la Riușor, ne oprim întîi la Ilenî, ceiace înseamnă satul lui Ile, al lui Ilie. În așezarea caselor și în clădirea lor se vede obiceiul sășesc. Și aici ca și la satele ce am cercetat ieri, îngrăditura e înlocuită prin ziduri joase. Biserica, unită, e o clădire nouă, a re păstrează însă pe vechile ei cărți de slujbă destule amintiri ale trecutului sătenilor.

Urmează acum un sat căruia, după modelul unguresc, i se zice Hersenî, dar al căruia adevărat nume românesc, adevărit în scrierile din vremuri, e Hirsenî, după numele unui Hirsu, întemeietorul. E mai puțin rînduit de cît cellalt, dar păstrează aceleași obiceiuri de clădire. Sînt două biserici, una lingă alta, sînt chiar două școli deosebite, pentru cele două confesii care se pîndesc pentru a-și face tot răul cu putință. Altfel, amîndouă lăcașurile de închinare și amîndouă lăcașurile de învățatură sînt bine ținute. Le vād pe rînd, și împac pentru o jumătate de ceas pe cei ce staū în fruntea școlilor și în ochii căroro la cea d'întîi întîlnire a licărit neapărata bănuială. Profesoratul mieū românesc de peste graniță izbutește s'o-înlătore.

Cotim la dreapta spre Copăcel. Livada încun-

jurătoare e și mai mare aici, și mai bătrână, ascunzînd cu totul casele cele multe ale satului. Mi se spune că odată Mitropolitul unit Vancea, venind aici în vizită pastorală, ar fi întrebat unde e satul atunci cînd era în mijlocul lui, și, spuindu-i-se aceasta, ar fi adăugat rîzînd: «De mulți copaci nu se mai vede acest Copăcel al d-voastră!».

Este o singură biserică, veche, în stil și în zugrăveli. De oare ce satul a fost grăniceresc, ea e în stăpînirea Uniților. Zidirea e făcută oarecum în stil românesc, și ușa de intrare din pridvor în pronaosul mărgenit înaintea cu stîlpî are un cadru de flori săpate, întocmai ca acelea care se văd la noi; dar sus, unde se vede data de 1776 și o înfățișare grosolană a Treimii, un meșter ungar a săpat chemarea într'ajutor a Dumnezeuirii pe limba sa, — întimplare unică în miile de biserici românești. Găsesc înuntru, pe lîngă unele icoane vechi, și de acelea zugrăvite de-a dreptul pe sticlă, pe care le vînd Făgărășenii ce călătoresc peste tot locul cu carăle pline de asemenea marfă, — și o bună litografie făcută în Viena la 1835, cu cheltuiala unui Brașovean evlavios. Slujba obișnuiește a se face la răsăritul soarelui, și mi se spune că nimic n'ar fi mai frumos decît adunarea la ieșirea din biserică a mulțimii în albe haine de sărbătoare, stropite de aurul viu al soarelui ce se ivește.

Aici casele aū chipul românesc și sînt ridi-

cate în mijlocul unei curți mai mari. La porțile slab săpate în flori și cruci răsar fețe foarte frumoase de copii bălanî cu bărbia prelungă și ochii albaștri duioși. Preotul e un gospodar vestit pentru hărnicia și avutul său, și în casa lui, împodobită cu cele mai strălucite lucruri de mină, țesute de însăși doamna preoteasă, după închipuirea ei și cu un «război» ca oricare altele, nu lipsesc decît acele cărți și reviste românești care nu trebuie să lipsească din casa nici-unui îndreptător și fruntaș al popoului. De almintrelea, până acuma nu le-am văzut nici aiurea, și inima mi se strînge de durere de cîte ori mă văd odată cit de în deșert sînt silințele noastre, făcute totuși cu toată dragostea jertfei celei mai curate.

Sînt două Berivoaie, despărțite prin obișnuitul rîu al satului, în care femeii voinice, cu turbanele albe în jurul capului, zolesc din răsputeri rufele casei. Berivoiul mare e astăzi cel mic, iar cel Mic și noii a ajuns a fi cel Mare. În fiecare, cele două legi se luptă. La Berivoiul Mare un sătean tînăr mă duce cu cheia în mină spre alba biserică a neuniților, căreia el îi zice a «obagilor», fiindcă iobăgimea a rămas neclintită în legea veche. Apoi, alt sătean tot tînăr, cu altă cheie tocmai ca și cealaltă, mă îndreaptă la o a doua biserică, întru toate asemenea cu cea d'întăiu, care e a uniților, zisă și «boierească»,

pentru că boierii s'aŭ păstrat în legea nouă, primită de ei încă de la început. Săteanul neunit zice că n'a mers decît în copilărie la biserica din față, dar acum, pe urma mea, se trezește acolo, și, din cetirea însemnărilor de pe cărțile vechi, pe care o fac cu glas tare, el află, foarte mirat, că un strămoș al lui a fost unit și a dăruit și el o carte acestei biserici unite. Altfel,

Femei făgărașene.

în ciuda iobăgiei și boieriei de odinioară, în ciuda unirii și a neunirii de astăzi, flăcăii și fetele se ieaŭ tot după cum li plac ochii unul altuia. Dar dezbinarea se păstrează cu scumpătate în orice împrejurare a vieții și, cu toate că neuniții n'aŭ ales de doi ani preot în locul celui ce-li-a murit, ei n'ar cere în ruptul capului, fără

o țidulă de dezlegare, împărtașenia preotului unit pentru unul din ai lor care se stinge. Gilceava e veche, și nu e vinovat pentru dînsa nimeni decît o îndelungată și cruntă tiranie care a plecat fruntea atîtor Romîni supt furcile unei prefaceri a legii, dar orîcine măi drege astăzi un zid care s'ar dărîma altfel, orî cine-l înnalță măi ales, e vrednic de blestemul tuturor Romînilor ce-și iubesc neamul. Aceasta se potrivește fără deosebire pentru învierșunații și îndărătnicii din amîndouă taberele, oameni cari socot că aduc prinos de iubire lui Dumnezeu sămănînd ura între oameni din acelaș șinge, meniți aceluiași viitor.

Iarăși apucăm măi spre stînga, pentru ca să atingem acum satul, care era odată Recea fără nici-o altă poreclă și care e împărțit astăzi printr'o adîncă ripă în Vaida-Recea și Teleki-Recea. Aceasta înseamnă că în cea d'intăiū, măi mare și măi frumoasă, a fost stăpîn de iobagi un *Vajda* pentru Unguri, care pentru noi era Ștefan-Vodă Cantacuzino, Domn al Țerii-Romănești, fiul aceluī vestit învățat, scriitor și cugetător patriotic, Constantin Stolnicul, care a dăruit bisericii din Recea un *Triod* brîncovenesc din 1699-700. Ștefan adusese mazilia și moartea Brîncoveanului, vărul său, și ca o năprasnică pedeapsă veni și pentru dînsul, după numai doi ani de zile, mazilia și moartea, în 1716. Văduva lui, Doamna Păuna, care stătea iarna în Șcheii

Brașovului, își petrecea verile în acest sat, și el trecu în mâinile fiilor ei, până ce trădarea amîndurora, a lui Radu și a lui Constantin, față de Împăratul, aduse confiscarea moșiei. Abia sînt 170 de ani de atunci, dar poporul a uitat cu totul oamenii mari și nenorociți cari aș locuit odinioară în mijlocul lor.

Satul are o biserică unită în această parte «domnească» a lui, iar dincolo, la iobagiile ce rămăseseră în stăpînire comitelui Teleki, vînzătorul față de Cantacuzini, — dincolo, deci, mai este la deal și o bisericuță de lemn, a neuniților. Aceiași poveste de jale, și mi se spune că până mai dăunăzi erau numai vre-o patru familii de uniți, dar că preotul a trecut apoi la Unire cu o întreaga turmă numeroasă, care a și făcut noua biserică bună din vale. Iar părintele de la neuniți, cu puține familii, vre-o patruzecă, abia mîngîiat și el de *congruă*, de leafa Statului unguresc, primită cu lăcomie de clerul amînduror confesiilor, are tot răgazul să-și îngrijească de frumoasa turmă necuvîntătoare : în urma lor l-am și găsit, ca pe un tînăr slujbaş dumnezeiesc din vremurile patriarcale.

Receni sînt oameni frumoși și de toată cuviința, bogați în copii și foarte aleși în vorbe. Satul lor, ca toate cele ce vin după Copăcel, are curți mari, garduri de nuiele bine țesute și cea mai mare asemănare cu ale noastre de din-

coace, — putînd să se întrecă însă cu cele mai frumoase.

În căderea serii mai văd Netotul, suit pe o ușoară culme de lut, cu biserica-î mare, nouă, lîngă care vorbesc cu un bătrîn notar în pensie, care-și are mulți băieți și fete prin biourile și școlile din România. Biserica de aici privește în față, peste lanurile de grîu secerat, de cucuruz, cartofi și hămeiū, la biserica din Breaza, drept supt munte. Mergem într'acolo, pe muchea șubredă a unei adînci brazde săpate în pămîntul lutos, și tot mai aproape, mai deslușit se vedește muntele, scrijelat de văi adînci în mijlocul pădurilor. Mai frumos decît toate celelalte sate, mi se pare acesta, de o așa de adevărată gospodărie românească, cu ulița plină de femei, de copii, cari așteaptă trecerea turmelor ce se întorc pripit, a vacilor învălmășite, a greoilor bivoli cu mersul solemn, de înnalți funcționari. La biserică, iarăși reparată de curînd, crîsnicul mă recunoaște fiindcă m'a văzut la Făgăraș și spune hotărît că un preot așa de «fain» ca mine nu poate fi decît din locuri foarte depărtate. Puțin mai către munte ar fi încă una din cetățile de care poporul leagă numele fabulos al unui Negru-Vodă care n'a trăit nici-odată. Pe acolo drumul duce de-a dreptul la Cîmpulungul nostru.

La ieșirea din sat, lîngă niște cărămidării înflăcărate, un convoiū de Țigani ne întîmpină :

cîinii slabî deschid alaiul, căruțele bucșite de cîrpe urmează, purtînd femeile și copiii, iar la urmă vine straja întunecată a bărbaților cu plete lungi și ochii sălbateci.

Luna plină, zvicnind roșie pe culmile pădurilor, luminează drumul de întors, care de la Recea duce prin Hurezî la Făgăraș, peste linia pustie a trenului.

IV.

Împrejurimile Făgărașului: A treia călătorie.

Ceața s'a prefacut într'un coviltir de greoi nori albi, care ascunde cu totul munții și din care ploaia rece a lui Septembrie cade necontenit, în picături mari, triste sau în ropote de stropi mărunți. În ajunul Sîntă-Măriei celei mici e cea d'întăiu zi de toamnă.

În vre-o trei șferturi de ceas de cale prin miriști ce se îfundă 'n gropi lutoase sau se desfășură larg până în fundul zării, sîntem la Beclean. Satul e vădit de obirșie săsească; ai noștri însă au cucerit tot, și e vreme de cînd s'a stîns aice neamul celor d'întăiu stăpîni. Casa aceia frumoasă, nouă, care se zidește în marginea drumului, își are temelia în pămînt de cimitir și pe acest loc stătea odată biserica săsească. Drumul spre biserica noastră duce printre ogoarele în care s'a împărțit la vînzare *ecl-*

jia străinilor. Totuși tipul locuinții săsești nu se prea vede, și sătenii au fața oacheșă a celor din neamul nostru.

La Luța întâlnim o ceată de țeranî care recunoaște îndată pe avocatul Vasu, ce mă întovărășește. La alegerile din urmă pentru parlament ei au votat împotriva lui și pentru acel om dibaci, pe placul tuturor guvernelor, care e avocatul Șerban. Ei nu se sfîesc însă de aceasta, ci mă fac și haz pe de-asupra. Unele glume sînt greoaie, altele măi bune. Unul spune că toate cărțile nu sînt așa de vechî, căci sînt după Hristos, iar altul, neunit fanatic, numește biserica unită... cîrciumă. Poate că măi mult decît siguranța și vioiciunea lor îmi place buna sfială, înceata cumpănire a cuvîntului, care deosebesc pe țeranul moldovean din Romănia, Bucovina și Basarabia. Dar e drept că acela nu e în stare, așa cum a fost crescut de timpuri, să facă astfel de gospodării precum sînt acestea și să meargă în America — precum fac aici ațiția din toate satele — pentru ca să aducă la întors sutele de florinî de care are nevoie. O fetiță de școală dă răspunsuri de țî-e măi mare dragul să le ascuți.

Liudișorul are și biserică unită și biserică neunită. Preoții trăiesc bine la o laltă, și unul merge în biserica celuilalt fără nici-un gînd de a-l jigni prin observații amare. Doar dacă cel interesat

la aceasta amintește că a fost un timp cînd toată comuna era unită.

Cu preotul unit mergem la Pojorîta (astăzi i se zice Poșorta), satul vecin, în care el își are locuința. Ploaia înnegrește harnic lanurile unde s'a aruncat sămînața. Îndată sîntem și în această-laltă așezare făgărășeană, foarte întinsă și înfloritoare, cu multe case de cărămidă și imbielșugate pometurî, care dau mere frumoase, ce se plătesc bine. Unul din preoți, vice-protopop onorific, abia-și cere retragerea la pensie acum *după* optzeci de ani; cellalt, căsătorit de mulți ani cu o fată din sat care n'avea la nuntă mai mult de treisprezece ani, e încă tînăr după al douăzeci și cincilea an de slujbă bisericească. E dintr'o familie de boierî preoți și pe adresa unei cărți poștale ilustrate văd chiar particula *de* înaintea numelui său. Casa-i e o gospodărie țerănească model. Lîngă biserica de zid se păstrează încă și vechiul lăcaș de lemn, adus cîndva de la Beclean; părăsit acuma și merit unei distrugerî încete.

Lisa are în mijloc cîteva case bune. Două biserici staū una lîngă alta, despărțite printr'o cărărușă. Ele înfățișează cele două legî, dar preoții sînt tot frați și cumnați. Cel mai tînăr din ei are cîteva cărți și e abonat și la reviste; în viața lui el păstrează obiceiurile cărturarilor

și orășenilor, ceia ce e foarte rar aici. Dar a venit numai de curînd în parohie, înlocuind pe tatăl său mort.

Ne întoarcem pe un drum care atinge întâi Voivodeni, ce se împart în Mari și Mici. Satul e neunit. La ieșirea de la biserica din sus, o ceată de țeranî strigă un «Trăiască», rămas în gît de la alegeri, avocatului Vasu.

Nu departe e marele sat Voila, în care ne apucă noaptea. Școala de aici ar fi fost vestită în timpuri. Biserici sînt două : unită și neunită. Aflu însă cu mirare că săteniî cari se împărtășesc numai la preotul de legea lor, merg să se spovedească la acela din doi cu care trăiesc mai bine. Preotul neunit se coboară de altfel după tată dintr'o familie unită și tatăl său a fost la început preot unit. Ce zădarnice sînt decî aceste forme ale dezbinării, pe care nimic nu le mai însuflețește și pe care le ține în picioare mai mult interesul și ambiția cîtorva !

Munții se curăță încet-încet de neguri și cîteva stele apar în mijlocul norilor scărmănați cari se luptă în noapte. Făgărașul pare cu totul pustiù, și n'auzi măcar cîntecele și răcnetele obișnuite în otelurile din piață.

V.

**Împrejurimile Făgărașului: A patra
călătorie.**

A doua zi soarele scapătă prin rămășițele întunecate ale norilor, cari trimit picături rare de ploaie amestecată cu grindină (prin satele de pe lângă munte se zice, ca în Moldova: piatră). Munții sînt limpezi acuma, și chiar de pe vîrfuri se desfac negurile scămoșate, lăsînd să se vadă pulberea albă a zăpezii proaspete. Culmea Vistei e ninsă cu totul.

Apucăm încă odată drumul prin Ileni și Hîrșeni, duși în trapul iute de tatăl vizitiului de ieri, un zdravăn Român de peste șezeci de ani, care se chiamă Birghișanu. Și el vorbește foarte puțin, dar mi s'a întîmplat rare ori să întilnesc pe unul care aude mai bine: la orice vorbim în trăsura, el e luător aminte și, fără să-și întoarcă capul, ni aruncă un răspuns de două-trei vorbe, cuprinzînd miezul lucrului. E altfel, cu toată oboseala la care se supune zilnic, un om în adevăr înstărit și care s'ar putea odihni. Prin aceste părți până la sfîrșit țerănimea urmărește banul și-l smulge de la orișicine cu ori-cîte jertfe. Sînt în Făgăraș vre-o patru avocați romîni și un Evreu, cari toți o duc bine într'un Ținut unde cei mai mulți sătenii cheltuiesc mai curînd cu avocatul ceia ce n'ar dăruia de bună

voie fratelui cu care nu se pot înțelege. Aud că la tribunalul din Brașov șeptezeci la sută dintre pricină vin de aici, din această războinică, cerbicoasă și lacomă țară a Oltului. Singurul birtaș român al Făgărașului, un fiu de țeran din Galați, întrece în prețuri chiar și pe colegii săi evrei. Dar fără îndoială că aceste apucături ajută foarte mult înnaintarea materială a unui neam, și de aici, dacă sufletul nu se usucă prea mult, pot ieși în viitor și alte însușiri, mai simpatice.

După ploaia răbdătoare de ieri, care pe alocurea a pătruns bine, e o mare viață la câmp. La plugurile suptiri boii cu coarnele lungi, bivoli vâcsuiți, cari nu-și iese din pasul de miniștri și se opresc neconținut ca să smulgă buruienile din brazdă, caii mărunți cu capul buhos trag de o potrivă pentru ruperea brazdeii sau pentru înnoirea ei. Căci în acest pământ mai sărac decât al plaiurilor și șesurile României, fierul deschide întâiu numai o «pajiște», apoi aceasta e *ogorită* prin a doua arătură, care «întoarce» brazda, și une ori el mai trece și a treia oară până vine clipa când sămînța poate fi aruncată cu siguranța rodirii îndestulătoare. Se și vede câte un sămănător, cu sacul legat de gît, care din mîna întinsă măreț aruncă ploaia suptire a grăunțelor de săcară și de grîu pe care peste cîteva săptămîni le va acoperi ză-

Vânătoare din Ardealul de jos.
www.dacoromanica.ro

pada timpurie. Prin curți femeile scotocesc prin ternă la movilele cartofilor. Iar, alături, bobul porumbului se usucă, în lanuri care înnaintează până supt munte și până supt marginea pădurilor dese, din care, sara, se coboară une ori, pentru hrană, urșii lipsiți de prada vitelor, ce au venit acum în vale, și mistreții, «porcii», cari sfarmă în picioare ce nu pot strivi în dinți.

Cite un ciobănaș se zgribulește în marginea șanțului, pe cînd vitele albe, vitele negre se răsfiră pe fînețele înviorate. Doi bivoli sau bivole (se zice aici și: bivolă, pe lîngă: bivoliță) zac ca morți la o parte și cioarele se cațără pe spinarea lor ca pe a unor hoituri. Vizitiul mă lămurește că aceasta face o deosebită plăcere greoaielor dobitoace, pe care cîngile înfipe în iuftul lor le *scarpină* ușor.

Drept înnainte mai avem satul Sebeșului, al cărui nume vechi și bun e Șăbeș. La biserică ne găsim cu un bătrîn cantor tare de ureche și cu un tînăr învățătorăș vioriș. Cel d'intîiș a votat întîiș cu d. Șerban pentru că nu e Jidan și acum votează pentru d. Vasu pentru că e «Romîn ade-vărat»; învățătorășul, care-și are în sat gospodăria și și-a clădit «cășile» după abia doi ani de slujbă, fără să-și fi găsit încă nevastă, adecă zestre, votează cu guvernul, de ajutorul bănesc al căruia are nevoie. La plecare, daș mina numai cu cel d'intîiș, cu cinstitul bătrîn surd, care are inimă.

Mărginenii, care se întinde lingă *rîul* său, în dunga de livezi din a dreapta, e un sat foarte mare. El a dat Împăratului său și analelor vitejeii românești pe colonelul baron David Ursu «de Margine», adică din acest sat al «Mărginenilor», grăniceri apărătorii ai hotarului. Mormintul eroului se află în cimitirul bisericii unite de la Sibiiu, pecetluit cu ghiuleaua care s'a oprit la doi pași de dînsul în lupta de la Lissa, care i-a dat gloria. Neamul lui trăiește încă aici, și pe podul unei case, în locul unde se scrie în toate aceste sate anul «edificării» și numele stăpînului, cetesc: Isidor Ursu.

Odată Mărginenii, fiind catane din neam în neam, erau cu toții uniți. Acuma lingă biserica unită se ridică una, și mai frumoasă mi se pare, a neuniților, cari sînt însă numai vre-o cîteva familii. Ele sînt foarte mult dușmănite de majoritatea sătenilor, care se plînge că printr'aceasta s'ar fi sfărmat buna înțelegere și pacea de pănă atunci.

În biserică vine și un bătrîn foarte bătrîn, cu cămașa descheiată și ochii rătăciți, care vorbește într'aiurea : a sosit de la cîrciumă și, cînd ceilalți îl scot afară, se duce tot acolo, unde e oricînd și oricum bine primit. Aici e multă lume prin sat, mulți copii voinici, și către unul, micuț, mama, strînsă în catrință, se aruncă de departe cu brațele deschise ca niște aripi, într'un minunat avînt de iubire.

La ieșirea din biserică întilnesc pentru întâia oară pe jandarmii crăiești, cu puștile 'n spinare: unul dintre ei poartă galoanele de sergent. Cu aceste cunoștinți nouă se schimbă următorul dialog care-mă amintește Basarabia.

— Unde mergeți ?

— La primblare.

— Dumneata ești din România ?

— Da.

— Ați pașaport.

— Iată-l.

— De ce nu scrie în el și ungurește ?

— Fiindcă, precum aici Statul e unguresc, la noi e românesc.

— Dar de la noi ce scrie ?

— Visa de la Turnu-Roșu, ca să pot trece aici.

— Ca să poți trece, dar nu ca să poți merge și ca să poți intra în biserică (*sic*).

Unul din țeranii explică :

— Când merg eă în țară, pașaportul mă lasă să intru, și pe urmă eă fac ce am nevoie să fac.

— Dar ce cauți d-ta la biserică ?

Și iar țeranul, căruia-i dădusem sfatul de a face să se schimbe o veche cărțulie slavonească tipărită de Coresi cu cărți nouă românești, de folos pentru slujbă, se amestecă :

— Domnul a venit să ni dea cărți la biserică; iar, de luat, sînt destui să ni iea.

Supt ochii rămași bănuitori ai credinciosului

geandarm, mînam mai departe spre Buciumi, căruia i se zice azi Bucium.

Aici biserica așezată pe un deluleț ni e arătată de circiumarul din față, un frumos Român nalt, cu căciula lungă așezată drept în virful capului.

De la Buciumi ne întoarcem spre linia Oltului, lăsînd în urmă munții Făgărașului de cari ne-am apropiat mai mult decît oricînd, așa încît toate liniile, cotiturile și scufundăturile lor se deslușiau pînă în amănunte. Lazurile sînt și ele foarte apropiate și se înfățișează de un brumăriu frumos.

Ajungem în satul, mai sărac și mai leneș răs-firat, al Șercăiții. Locuitorii de aici aū fost de de mult iobagi ai puternicilor Sași din Șercaia, cari li-aū dat și numele. Ca și în celelalte sate făgărășene, vechile familii, «fămeai», zice o în-semnare de carte bisericească, s'aū păstrat pînă astăzi, și ele se chiamă cu porecle așa de frumoase ca Bărbat, Dumitrașcu, Bragheș, Vodă, Șărbănuță, Costea, Oancea, Hîrsean. Și aici nume ca Șolomon, Roven (Ruvim), Naftanail, vechi urme ale bogomilismului, inspirat din Vechiul Testament, nu sînt de loc rare nici în zilele noastre.

Unul din mulții preoți pe cari i-a dat aici neamul Bărbat, a pus în scris cele mai însemnate întîmplări din viața satului pe foi albe din cărțile bisericii clădite, după inscripție, în 1798 și zugrăvite în 1811. E vorba în acele rînduri umile de zăpezi mari ce închideaū satul din

toate părțile, de ploî cu «tină», de lupte și nenorociri, ca în 1848, cînd «la pod la Hăghig la Olt Ungurii aū pușcat pe Moise Șărbănuță, de aū murit acolo, și Ioan Șolomon, și Gheorghie lui Iacov Codlie, și Gheorghie Aldea Cucu tot acolo s'aū prăpădit, toți patru, dară acești 3 nimea n'aū știut cum s'aū prăpădit; și aū rămas de la toți 18 copii fără tată, săraci». Numai odată un strigăt de bucurie, în aceste cuvinte avîntate: «Să se știe precum la anul 1848, la Dumineca Mare saū la Dumineca Tuturor Sfinților, am scăpat de supt jugul cel greu al iobăgiei, adecă am scăpat, am fost slobozi, n'am mai fost iobagi.» De atunci biată Șercăiță mică are zile mai bune, pe cînd departe marea Șercaie mîndră se plînge de tot mai marea încălcare a Romînilor, păziți de cele două biserici din margine.

Acum soarele scapătă spre sară și, pe cînd cele două linii de dealuri, unele verzi de păduri, altele pleșuve de lut, printre care curge Oltul, staū în umbră, o lată dungă de lumină preface lanurile de la poalele lor într'o mare de aur străveziū.

Drumul tot înainte duce la Șinca-Veche, una din cele mai bogate așezări românești din Țara Oltului. Numărul caselor de piatră, cu perdele la multele ferești de către stradă, e foarte mare. Bogăția sătenilor se vede la tot pasul. Cutare din ei ar fi avînd peste 100.000 de florini. Po-

meturile sînt de un deosebit bielșug. Până și stradele par mai late decît aiurea.

Biserica, unită, nu prea are urme din trecut, afară de pomenirea unui ofițer român mort supt steagurile stăpînitorilor săi în 1866. Și totuși de aici, din această boierime îndrăzneată și instărită, a plecat unul din cei mai mari cercetători ai trecutului românesc, omul cu puteri neînfrînte și cu principii neclintite, care a vrut să dea neamului «hronicul» bogat al tuturor faptelor și suferințelor sale și a trecut prin viață, cufundat în acest gînd mare, aspru și neiertător față de oameni, până ce a căzut frînt pe o margine de drum care era însuși locul răzleț menit a-î fi mormîntul. În cimitirul stropit de flori galbene căzute din mănunchele pe care ieri le-aŭ adus femeile la biserică, în acest cimitir, unde acel mucenic al credinții sale în ideie nu s'a putut odihni lîngă ai săi, mi se pare că văd rătăcind în singurătate mîndră chipul lui Gheorghe Șincai, neînduplecat și neîmpăcat până dincolo de hotarele morții.

După aceste gînduri de înduioșare și de amărăciune, ce dulce pare satul Ohabei, cu biserica-î urcată pe dîmb și cu multele cruci ale cimitirului său țerănesc! Pe una din ele, spoită în albastru, versurî pomenesc pe un moș bătrîn, mort dăunăzi, și dintre dinsele se desfac aceste trei, de o împăcare cu moartea, de o înfrățire

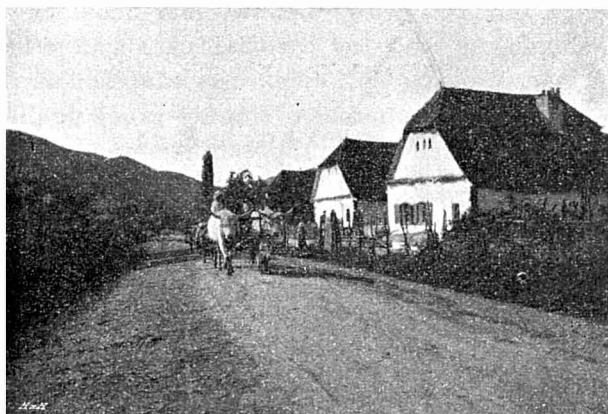
în semnul ei cu natura și cu Dumnezeu cum nu le poate scrie nici cel mai mare dintre poeți:

Doamne, dă soare și plouă,
Și noaptea trimete rouă
Peste groapa asta nouă...

Satul Vadului are două strade model și o biserică din anii 1870, înnoită chiar acum cu o cheltuială de 8.000 de coroane, care s'a strîns de la credincioși «pă număruse» (după numărul caselor). Lîngă dînsa e o singură cruce de piatră, care pomenește pe răposatii Arsenie Bunea, mort în 1890, și soția lui Verona Ursu, care s'a înmormîntat încă din 1872. Fiii lor aū ridicat acest semn de amintire și unul dintre dînșii e canonicul blăjean Augustin Bunea, care a plecat din acest sat vecin cu al lui Șincai bătrînul, pentru a fi astăzi cel mai bun istoric al Romînilor din părțile ardelene și ungurești, al căror trecut îl povestește, cînd are răgaz, în graiū limpede și sigur. Intru cu o deosebită bucurie în casa preotului, care e fratele prietenului și tovarășului mieū adevărat.

Cotim prin Șercaia, și iarăși ni se desfășură înnainte, între dealuri, cu Oltul nevăzut din a stînga, drumul înnoptat care duce spre Făgărașul ce se înseamnă prin lumina vioaie a fierăstraielor electrice, pe cînd mori sfătoase vijîie, cînd mai tare, cînd mai slab, de mișcarea apelor de munte. În cîrciumă la Mindra e încă multă lume, și

din această cercetare deasă a lăcașului băuturii iese bătăi și omoruri cu cîte șapte capete strivite ca mai anii trecuți. Mai în toate casele e aprinsă încă lampa saŭ, cum i se zice aici, lămpașul, atîrnat de tavan pentru a lumina cina de sară, după o zi de muncă la holde. Dincolo

În Ohaba.

de Olt, dacă privești bine, furnicarul de aur al stelelor de sus se urmează cu scînteierea mărunță a caselor altuî sat care cînează și se culcă: Șona.

VI.

Împrejurimile Făgărașului: A cincea călătorie.

Astăzi mină Birghișanul cel tînăr, care, la cîte un năcaz, își iea în sfircul biciului caii puter-

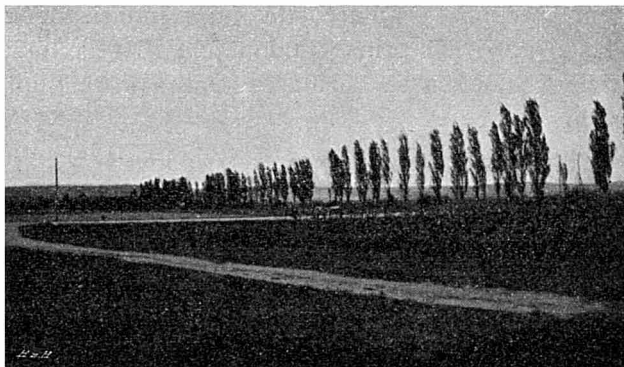
nici și inimoși. Răpede pornim pe drumul ce duce drept la Beclean: în dreapta, nu departe supt dealuri, Oltul e acela care hrănește linia fragedă a copacilor de apă. Trecem printre pământuri ale Statului, adecă «bunuri erariale», confiscate prin timpuri de la cine știe ce nobil nesupus său sfădalnic; plopî înnalți mărgenesc une ori calea, care merge apoi prin gardul viu al tufelor de salcîmî tineri, până ce între țarînele sătenilor el n'are altă împrejmuire decît vlăstare tinere, prinse în lopățele, care numai tirziū vor putea să dăruiască umbră drumeților verii.

Dincolo de Beclean e Dridiful. În zădar unii văd în acest nume un Dreidorf săsesc, pe care l-am fi cucerit pe deplin ca și pe Bethlenul de alături. Și în România era un pod al Dridifului, lingă Gherghîța, și de sigur satul amintește pe întemeietorul său, care se chema astfel. El pare cam mărunțel și sărac. Două biserici dușmane își împart însă credincioșii. În cimitirul uneia din ele sînt multe morminte de piatră, răpede jupuită de inscripție; la anume din ele crucea e încunjurată de o salbă de spice, ca să știe și gospodarul din pămînt că ogorul lui a dat roadă bună, sau poartă cite o cunună de flori uscate, din care atîrnă o basma cu flori, ca steagul închinat al unei viețe tinere de flăcău sau fată fără noroc.

La ieșirea din singura biserică pe care o pu-

turăm deschide, întîmpinăm un car mînat iute de o frumoasă nevastă tînără, cu o statură, un glas și cu toate acestea o seninătate care o face să samene cu o Ceres învingătoare.

Încă odată venim în Voila pentru a-î scotoci trecutul din însemnările cărților sale bisericești. La biserica unită, ca și la cea neunită, stă la

Calea plopilor.

indămîna cantorului *Cazania* lui Varlaam, Mitropolitul Moldovei de supt Vasile Lupu. Ar crede cineva că e numai o rămășiță netrebnică a trecutului, precum sînt cărțile coresiene din alte biserici. Dar nu; sînt asigurat că sătenii vreau să audă în acest rost vechi și cam străin, pe care mulți preoți și cantori îl află încîlcit și ne-

înțeles, morala de la sărbători și, după ce o ascultă, cu toată răbdarea și luarea aminte, ar fi suspinînd adînc, de acel suspin în care țeranul nostru își mărturisește pocăința și hotărîrea de a fi mai bun. Și e înduioșător gîndul că după aproape trei sute de ani scrisul unui Mitropolit din depărtata mea Moldovă, scrisul unui fiu de țeran din părțile Putnei mă poate mișca așa de adînc țerănimea românească de pe acest picior de plaiu stăpînit de străini.

Nu e mai lung de cît de obicei de la un sat pînă la altul drumul spre Sîmbăta-de-jos, din care unele cărți s'aun rătăcit la Voila. Satul are lîngă el o herghelie saun o «stavă» a Statului, cu funcționari unguri și nemți, și marea zidire galbenă, cu două caturi, în care pînă mai dăunăzi poruncia familia comiților Pálffy, e acum adăpostul unor soldați de cavalerie; bonetele roșii înfloresc printre bătrînii copaci ai parcului nemărgenit, cu vînătorile încheiate. Copii de alte neamuri se joacă în marginea drumului. Pînă și în cimitirul bisericii întilnești lîngă nume românești ca Talabă și pe acelea ale străinilor cari la moarte nu și-aun putut afla alt adăpost decît cel care primește pe ai noștri.

Biserica e neunită, și întreg acest unghiun e al neuniților. A ridicat-o la 1806 vestitul Bruckenthal, care-și avea moșie, se pare, și aici ca și la Avrig. Săteniun aun zugrăvit-o apoi cu cheltuiala

lor, la 1814. Auzind aceste date, cronicul oftează și pomenește zilele grele ale iobăgiei, care nu s'a șters încă din amintirea dureroasă a țărânimii noastre.

Simbăta-de-sus, altă moșie de vechi iobagi, unde însă stăpînul a fost de pe la 1700 neamul domnesc al Brîncovenilor, e chiar supt munte. Pe o potecă printre lanuri, ajungem într'o clipă la castelul care-și înalță coperișul ascuțit, țigla veche, din mijlocul uneia din cele mai minunate păduri bătrîne, cu pomii încărcăți de roade. Palatul acesta cu multe încăperi și cu o largă sală de danț, ce-și innegrește acum în zădar scîndurile necălcate, a fost zidit de Grigore Brîncoveanu, ale cărui inițiale «G. G. B.» strălucesc aurite pe balcon, dar ale cărui arme aũ fost date jos de curînd din porunca noilor proprietari.

Grigore, fiul lui Manolachi și nepotul de fiu al lui Constantin al treilea, care și el era nepot de fiu al bătrînului Constantin-Vodă cel măcelărit de Turci, era un boier cu multă învățătură, un cărturar de grecește, care a și tradus și tipărit în această limbă, un nobil strălucitor, cu înțelegere pentru viața socială a Europei, între aristocrația căreia se putea mîndri cu titlul ereditar de «principe al Imperiului». Dese ori el petrecea anii de zile prin Ardeal, pe cînd războiul și turburările zguduiau țara de peste munte. Foarte evlavios însă în legea sa răsări-

teană, el lăsă ca după moarte, nefiind moștenitor din sîngele său, moșiile sale din aceste părți, Simbăta-de-jos și Poiana-Mărului, să fie spre ajutorul bisericii ortodoxe din cetatea Brașovului, de care biserică se îngrijia Compania grecească. Această Companie n'avea însă nimic național grecesc și cuprindea mai mult Romîni său Greci cu totul romanisați. Nedibăcia Romînilor a făcut însă ca ei să fie învinși în procesul început cu Grecii naționaliști, și astăzi, pînă la confiscarea apropiată de către Stat, stăpînii moștenirii princiare brîncovenești sînt cei cîțiva Greci din Brașov. Curatorul, d. Paraskevas, care-și înviorează bătrînețele la aier de pădure și de munte, înfățișează aici această numeroasă, simpatică și puternică comunitate, care și ea trăiește tot numai din averile pădurilor Brîncoveanului: o mie de iugăre! Moșia, fără păduri, e arendată unor membri ai familiei Vasu, cari, subarendînd ogoarele, se bucură de pacea împărătească a frumosului castel din mijlocul pomilor roditori.

În mijlocul curții zace un capitel frumos, săpat în piatră. O mare floare de piatră așezată pe niște dărîmături slujește de bancă. Și aiurea, cîte o bucată de stîlp, înflorit la vîrf și pe latură, se păstrează. În urîta poartă de cărămidă pe care Grigore Brîncoveanu o mîntui la 9 Octombrie 1800, se văd doi stîlpî de aceștia întregi

Constantin Brîncoveanu, Domn al Țării-Românești,
 boierul Simbetei-de-sus.

și patru capitèle, care cu vârful în sus, care cu vârful în jos.

Aceste lucrări de veche artă cinstită și bogată au făcut parte dintr'o casă și mai veche, aceia pe care, cu luxul ce se vede în casele egumenești de la Hurezul oltean, o clădise bătrînul Constantin-Vodă pentru a-și adăposti aici zilele din urmă, dacă mazilia ar fi să-l scoată înnainte de moarte din Scaunul domnesc al țerii sale. Această mazilie a căzut însă asupra lui ca un trăsnet, în strașnicul an 1714, cînd Paștile-î aduseră căderea și Sîntă-Măria moartea sa și moartea tuturor acelor fii iubiți, cărora li gătise aici un cuib de fericire asigurată. Curțile frumoase, cu stîlpii de horbote săpate, s'au dărîmat cu încetul și sătenii au luat din ele piatră și cărămidă pentru căsuțele lor, iar acolo unde a stat frumosul lăcaș în stil răsăritean, adăstîndu-și stăpînul, e numai o mocirlă de cărămizi măcinate, din buruienile căreia se ivesc acum cele d'întăiî brîndușe de toamnă, gingașele flori vinete ale frigului și morții apropiate, — ca o pomenire, veșnic înnoită, a fericirii patriarhale ce a murit năprasnic.

Pornim iute, pentru a întrece căderea pripită a serii, către pădurea în care se ascunde schitul brîncovenesc. Străbatem miriști, lanuri de cartofi, cucuruze, sămănate în pămîntul lutos, destul de sărac. Munții stropiți de neaună se în-

șiră în fund, hotar de țară și despărțitori ai ace-luiași neam. La dreapta, în urmă, se ascunde satul Drăgușul, iar în stînga turnuri albe, mici, arată unde e Pojorîta, apoi Lisa și Breaza, în fund, supt codru. Trei piscuți albe se înfundă rotunzit, făcînd ceiace se chiamă Fundul Sîmbetei. De o parte și de alta, vîrfurile se urmează într'o uriașă platoșă de păduri, în care de la fagii, mestecenii, paltinii verzi, bradul negru duce la culmile de o albeață aspră.

Un drumușor de pădure suie spre o casă veche, cu obloanele de lemn închise. E reședința curatorului averii brîncovenești stăpînită de străini. Lătrături furioase ne întîmpină până ce un bătrîn pădurar vine și face liniște. Turmele aū început a se coborî de la munte, unde încă de acum frigul e fără milă, și ciobanii, *păcurarii* poiienelor înnalte gătesc de mămăligă în marginea unui riuleț ce, răsărind din munte, aleargă despletit spre lumina șesului. Cițiva măgari — și aici! — îmi staū în cale; măgarii ciobănești îndeplinesc însă, precum se știe, una din sarcinile cele mai folositoare, și ei poartă încă în spinare toate uneltele și ciuoaiiele baciului.

Drept supt colțul alb al Pietrii-Roșii, în marginea soborului împărătesc al munților, între copacii deși, printre cari spumegă într'o năvălire zgomotoasă două riuri de munte care stropesc de apă înghețată întreaga pajiște sămănată

cu brândușe plăpînde, vezi dărîmăturile schitului. Un turn fără vîrf se fărîmă de-asupra unei clădiri, cu pridvor și tindă, încinsă de linii zimțuite. Copaci suptîrateci cresc pe zidul măcinat, și-î acopăr cu pietate goliciunea părăsită. Pomelnicul se vede încă, și din el se înțelege că mănăstioara a fost făcută de frații Manolachi și Nicolae Brîncoveanu în anul 1767. Decî nu sînt mai mult de o sută cincizeci de ani de la așezarea în casele cu totul sfărîmate astăzi a aceluî Visarion, cel d'întăiî egumen al Sîmbetei-de-șus răsăritene. Dar *biserica* grecească, moștenitoare a Brîncovenilor, n'a voit să păstreze mănăstirea clădită de dînșii întru pomenirea lor, și ea dă astăzi abia un ajutor uneia din bisericile satului. Și aici Grecii aū făcut ceia ce li s'a imputat cu dreptate în țară, mistuirea averilor mănăstirești, lăsînd să se nimicească de timp mănăstirea însăși.

În căderea serii ne întoarcem către sat. E un apus de toată frumuseța în cerul limpede care se încinge de jur împrejur de lumină roșie în clipa cînd ochiul de foc scapătă după livezile din margine. De la munte se coboară încetinel prin miriști vitele satului, în lung șir alb minat din urmă de o fată rumănă și voinică, cu pălărie bărbătească pe cap și un cățelandru sfrijit lîngă dînsa.

Cercetez bisericile Sîmbetei după căderea nopții, străbătînd ulițele în care rătăcesc sătenî,

de la cîrciume saŭ într'acolo. Biserica din Sîmbăta apuseană e urcată pe un deluț; recunoști ușor și în alcătuirea ei datina de peste munte: e de sigur o ctitorie a Brîncovenilor celor mai noi, și de aceia și are dreptul la mărinimia grecească. Și aici, dar mai mult dincolo, în Sîmbăta răsăriteană, altă comună la care ajungi peste riuri de munte cu punțile din trunchiuri răzlețe ce se clatină supt pasul sigur al sătenilor, — chiar cînd aŭ băut prea mult, — și al sătencelor, se descopăr îndată rămășiți din timpurile brîncovenești. Cărțile de slujbă sînt în parte de pe la 1700 și pe lîngă acelea care pomenesc pe Visarion, «cel d'întăiŭ egumen», aflu una care mărturisește că vine de la «bunul stăpînul nostru Io Costandin Basarab Brîncoveanu Voevod».

Din aceste însemnări și din spusele sătenilor, se deslușește că Sîmbăta-de-sus avea odinioară mulți popi prin toate colțurile, hirotonisiți mai târziu, foarte bine, la mănăstire. Supt Constantin-Vodă, nu era decît o singură biserică însă, una de lemn, pe locul celei de piatră din Sîmbăta răsăriteană, clădită abia la 1786. Până tîrziu a rămas ceva din înriurirea călugărească, și cantorul de la această biserică, tîmplar saŭ «măsar» de meșteșug, crescut de un călugăr, care nu mai stătea însă la mănăstire, e cel d'întăiŭ pe care-l aflu știind să cetească, și încă fără greș, vechea scriscare de mîna a însemnărilor.

VII.

Împrejurimile Făgărașului: a șasea călătorie.

Vedem pentru întâia oară Oltul în aceste părți la trecerea spre Galați. E o apă mare, lină, curgînd liniștit printre malurile joase; copaci de apă își moaie pe alocurea crengile blege într'însul; aici e alb și vesel acel rîu, care, după ce a trecut prin două strînsori de munte, de la un capăt la cellalt al Ardealului, vine la noi trist și negru, îngust și adînc, aducînd ca o solie de jale ce nu se poate mîngîia, de suferinți ce nu se pot înlătura.

Un mare pod țesut din birne se încovoiaie de-asupra lui. Înjghebarea lui prin 1850 a fost un mare eveniment pentru Romîniî noștri de prin sate, deprinși a trece tot cu luntrea. El s'a păcătoșit însă cu vremea, și acum trecerea pe dînsul e îngăduită numai călătorilor pe jos. Pe cînd se lucrează, în pufniturile aburului, la un alt pod, de fier, chiar lingă acesta, carăle de țeranî și trăsurile de «domnî» trec pe un «hurduzău» în lunecarea înceată a luntriî încărcate pe luciul funiei de fier care e adevăratul «hurduzău». Tovărășiile cele mai neașteptate și mai interesante se înjgheabă astfel pe scîndurile prelinse de apă ale podului umblător, care zi și noapte își așteaptă mușterii.

Galațiî sînt un rînd de case săsești, locuite

numai de Romîni, de-a lungul unui drum prăfos sau tinos și în jurul gîrbovei bisericuțe vechi. Sătenii se țin cu holdele, dar și cu căraușia: cei mai buni birjarî din Făgăraș sînt acești Gălățeni.

De aici înnainte e tot țara Ardealului, «pădurea» de odinioară a regelui ungar, cucerită asupra Romînimii din satele Someșului, Murășului, Tîrnavelor și Oltului. Ținutul oltean e lingă tine, și de pe drumul care se înnalță răpede până foarte sus, vezi din a dreapta una din cele mai strălucite priveliști. Răzimată în munții albaștri, în lazurile fumurii, o țară întregă îți înfățișează drumurile întortochiate, lanurile desfășurate în lăicere verzi și galbene, satele ascunse în livezi, turnurile albe ce răzbat și stăpînesc deasupra copacilor. Dar dincoace o lume nouă și se vedește în locuri și oameni.

E un mare sobor neorînduit de dealuri ce nu încap unele de altele, ci se amestecă, se încalcă, pîrînd încremenite într'o mare luptă pentru loc și lumină. Dealuri galbene, bune, cu pămîntul supus plugului, cu brazda neagră, părintească pentru sămînță, cu apele rari, trîndave și tulburi, dealuri de bielșug lesnicios și de drumuri grele, — ca în Moldova și Basarabia. Numai pe lingă comunele săsești, care încep în curînd, se mai află mari petece din pădurea fără de margini ce era odinioară. Încolo, numai miriști și

cucuruze, întrerupte de cîte o largă pată întunecoasă de arătură proaspătă.

Și alcătuirea satelor e asemenea cu cea moldovenească. Aici strada nu țintește drept înainte, ci se întortochiază și se încolăcește pe placul ei, urmînd înălțările și aplecările pămîntului neorînduit. Curțile sînt mai mari, co-perișurile de stuh și paie cu mult mai dese decît în țara Oltului; clădirea, de birne și de pămînt, e mai umilă și neîngrijirea mai mare.

Oamenii se îmbracă și se poartă altfel. Bărbații aū chică, pe care o ung; femeile poartă cojocèle peste ie, iar pe cap, de-asupra părului clădit sus, un cearcăn de mucavă de pe care se desfășură pe spate vălul, «velitoarea» în toată lungimea lui; fetele obișnuiesc a se înfășura pe frunte cu o maramă neagră, ca la Săliște, care flutură pe umeri. Văd tot fețe frumoase, obrazuri prelungi cu bărbia fină, ochi adînci. Această rasă mai bine înzestrată samănă iarăși cu aceia care locuiește cea mai mare parte din Moldova, din Bucovina și Basarabia.

Am văzut două sate, cu cîte două biserici de două legi, din care cea neunită pare să cîștige zilnic suflete nouă: Calborul și Bohoțul. Se recunoaște ușor că ele s'aū chemat întîiu: Kaltbrunn și Buchholz, Fîntina-Rece și Făgetul. Până nu departe în urmă, locuitorii erau aici Sași, cari, pentru că înlocuiseră pe Slavii de-a

dreptul, erau numiți de ai noștri Șchei, ca și cei de la Rușcior și Bungard, în Ținutul Sibiiului. Se mai vorbește însă de o biserică calvină ce ar fi stat în amîndouă satele (de sigur însă pentru Romîni, mînați de Stat la staulul calvinismului), de un Vlădică romîn ce ar fi locuit odinioară în satul părăsit al Făgetului Romînilor. Adevărul e că Romîniîi aŭ mîncat pe Sașii din cele două sate saŭ i-aŭ silit să treacă în așezările vecine, destul de mari ca să poată lupta. Dar și în acestea, Cincul-Mare, Cincul-Mic saŭ Cincșorul, în fața Voilei (Gross-Schenk și Klein-Schenk), ai noștri aŭ răzbătut, iar la Șona ei aŭ biruit chiar pe dușmanii de rasă. Ceia ce împiedecă o cotropire mai răpede e datina, luată de la Sași, de a mărgeni în chip nelegiuit numărul copiilor, fiindcă traiul e mai ușor fără dinșii. Una după alta vin gospodării de oameni tineri, unde nici-un zîmbet, nici-un tropot de piciorușe, nici o vorbă nevinovată nu intrerup încruntata muncă îndărătnică pentru ban. Și firește nimeni nu e în măsură să poată urmări și pedepsi pe ucigașele pruncilor ce nu s'aŭ născut.

Și această margene ardeleană pare o țară foarte evlavioasă și închinătoare de idoli în forme străvechi. Unde-ți aruncî ochii, pe drumuri, în cimitire, prin cîte un pridvor de biserică, vezi crucile, făcute mai ales de lemn, care înfățișează răstignirea singură saŭ o întreită răs-

tîgnire : cruci acoperite, cruci descoperite, cruci purtînd o tablă și cruci cioplite numai. Pe una mai mare și mai veche, la biserica din Buholț, văd tipul desăvîrșit al lor : în față zboară sus cu aripî vinete «Tatăl Savaoft» în triumghiul sfînt ; la mijloc, Mintuitorul întinde brațele pironite ; jos Maica Precista și Sf. Ioan Botezătorul țîn de mîni pe Satana, negru de drăcie și negru de mînie. Pe laturî, se văd heruvimî, cu capetele în aripî, Sf. Nicolae bătrînul și Sf. Vasile, Sf. Pavel cu sabia și Sf. Petru cu cheile.

VIII.

Împrejurimile Făgărașului : a șeptea călătorie.

Pe o minunată zi răcoroasă, lăsăm, părăsind acum cu totul Făgărașul, drumul prin Beclean, Dridif și Voila și înnaintăm acum pînă la Beșimbav. Satul se mai chiamă și Beșimbac, și locuitorî se numesc Beșimbăcenî. E sigur că ei vin în locul Sașilor, ce aū avut aici un Besenbach, pe care l-aū părăsit de foarte multă vreme.

Un roiū de copilași ieșiți din școală a copert cele cîteva drumuri ale satului, frumoși, vioi și ageri. Nu se sfiesc să răspundă la întrebări, și te încunjură din toate părțile. Un băiețaș mai mare e de părere că temeul la învățătură îl dau tot băieții.

E o singură biserică, unită, în jurul căreia s'a strîns acum tot satul. Cum s'a făcut aceasta, merită să se spuie. Erau adecă doi preoți, dintre cari unul, cel unit, avea un băiat, iar cellalt, neunitul, o fată. Băiatul era cleric și fata bucu-roasă să fie preuteasă în satul ei. S'a luat cu binecuvîntarea amînduror confesiilor, și confesia bărbatului a învins. Așa zice povestea, care e frumoasă într'un fel, iar în altul dovedește încă odată ce încurcătură zădarnică și ce copilărie, care se sfarmă de cea d'intîi potrivire a intereselor, e această dezbinare a Romînilor în două legi pentru același rit, în două trupuri pentru aceeași față.

Trecem iarăși Oltul pe «hurduzău». Podarul e un moș uscățiv, iute și hazliu la vorbă; peste rîu, baba lui unge cu humă culeasă din scorburile văilor un bordeiaș cît o colivie. Trecerea se face cu plată, și o înștiințare comunală arată amănunțit cît se plătește «după un vita mare» și «după un vita mică», adecă : «oie, capra, miel, viniator, vitiel». *Viniator* e... o porcărie pentru rîmător.

Dincolo de Olt, întîlnim în suișul către Rucărul din aceste părți o ceată de Țiganî cor-turari. Ce mărețe și întipărite de o înnaltă poezie visătoare sînt fețele prelungi, cu ochii de foc și lungul păr negru coborîndu-se inelat pe umerii goi! Mai este și un bătrîn cu barba'n

țurțuri sălbateci, și o Țigăncușă descheiată și o bătrână dălăbăzată, precum și trei danci, dintre cari doi au cămașă de amîndouă părțile, iar cel de-al treilea numai d'indărăt. Cer crăițari, și, cînd îi aruncăm, toată lumea se prăbușește la pămînt, unde se zvîrcolește apoi în praful de lut. Un copil face roată din nou pentru ca să fie iarăși dăruit, iar alții aleargă sălbatec, nebun, după trăsură. «Da-î și lui, ca crapă», spune în treacăt, într'un grai ușor, încă o Țigancă, ce trece pe lîngă noi.

Sîntem îndată în satul destul de mare al Rucărului, care se acață pe înălțimea gălbuie. Este o biserică neunită pe culme, făcută de la 1806 la 1811 pentru cei mai mulți locuitori; cîțiva uniți au de vale o biată bisericuță nespus de săracă și de părăsită, căreia-i lipsește deocamdată preotul, pînă-și va mîntui învățătura la Blaj un tînăr simpatic care ne întovărășește. În acest sat sînt iarăși două Cazaniî întregi ale lui Varlaam și o a treia în flenduri, pe care mi se îngăduie să o ieaŭ.

Un nou raș negru s'a ridicat de la munte. În curînd el pare că întinde aripî vinete care cuprind tot cerul. Cîteva picături cad, apoi un adevărat potop. Înnaintea lui aflăm adăpost în casa mamei preotului neunit, alt tînăr. Locuința are un cerdac, la care ajungî prin scară de lemn, o tindă în care atîrnă o șuncă și alte

uscături ce te ispitesc cu mirosul bun, și o odaie cu laviți, lăzi și polițe pline de țesături și cusături. O parte le-a făcut bătrîna, alta nora ei, care are vre-o 15 ani abia. Se lucrează îi cu bete minunat de fine, briie, fote, care încunjură tot trupul și se chiamă tot catrințe, velitorî care se pun pe cap peste o formă de papură ridicată pe lături ca două coarne și supt care părul atîrnă în lațuri de codițe, — presuri și traiste. Fota-catrință și «coarnele» sînt semne deosebitoare ale Rucărenelor. Împletituri de acestea vinde o rudă a gazdei noastre, cu cîte 40 de crăițari bucata. Pe încetul măi sosește cineva și, pe lîngă cantor, măi avem la această mică șezătoare de zi, strînsă de hatîrul străinilor, încă o nevastă și o copiliță de nouă ani. Aceasta merge la școală în al patrulea an, poate ceti destul de bine, dar nu știe nici cine e rege în această țară, nici cine păstorește Biserica ortodoxă a Ardealului. În cea d'intîiîu privință, îi dau lămuriri iredentiste.

Acum călătorim prin noroiu, prin «tină» luncosă la vale spre «hurduzău», unde ne așteaptă același «brudariu» bătrîn al vadului, căruia depărtații străbuni îi ziceau «brod». Țigă-nimea corturilor rătăcește acum undeva pe drumurile de la stînga Oltului, dar cară pline se îngrămădesc la trecere. Bătrînul găsește o vorbă de glumă pentru a ni face loc nouă măi întaiî :

«Voï treceți pe la mine în fiecare zi, dar dumnealor numai odată».

În curînd sîntem la Viștea-de-jos. Sat mare, înșirat frumos de-a lungul unei văi bogate și limpeză, care aleargă din munți, între cari unul poartă același nume al Viștei saū, în dialect și în scrisul cel mai vechiū, Ghiștei. Sîntem aici oaspeții clericului cu fața impunătoare și graiul frumos, care a fost ales de curînd pro-topop al «tractului» făgărășean, pâr. Borzea, care binevoiește să-mi fie un călăuz prietenesc în împrejurimile satului unde a stat ca paroh douăzeci de ani, dînd locuitorilor pildă de hărnicie, de pricepere gospodărească și de omenie.

Pe ulița cea mare a Viștei sînt două biserici. Cea veche e a uniților. Așezată pe o înnălțime, ea nu înfățișează nimic deosebit. Mai nouă și foarte bine ținută, e biserica neunită, «biserica a neunită» din jos, căreia nu-î lipsește decit Cazania lui Varlaam, de care s'aū împărtășit mai toate bisericile din aceste părți ale Făgărașului.

O altă Viște se află mai sus, la o depărtare de vre-o trei kilometri, pe cari-î străbatem în ziua următoare numai. Multe case cu gardurile de nuiele; și podul de la unele din ele e uns cu tencuială peste asemenea împletituri de vergi. Destule coperișuri de stuh, care se înfățișează urît, fiind rău clădit, și cu atit mai urît cînd

fumul ce iese din cuptor se revarsă pe toată întregimea lui, înnegrindu-l ca după un foc. Mi se spune însă că un coperiș de țigla trebuie dres neconținut, pe cînd cel de paie, dacă e bun, ține o viață de om. Altfel, e un plăcut sat de munte, cu ulița pietroasă, care urcă la deal. Văd frumoase chipuri de fetițe de școală, care se întorc fluturîndu-și părul bălan lăsat în plete. Și aici ca și în cele mai multe din aceste așezări buna stare e foarte puțin scoasă la iveală prin podoabele locuinții și ale portului. Însă la călătorie oamenii se îngrijesc cît se poate de bine, și e o plăcere pentru noi să facem loc în trăsură unei voinice neveste rumene, în veșminte albe ca zăpada, care merge la gara Viștei-de-jos pentru ca să-și caute apoi la Sibiiu bărbatul, cătană care s'a îmbolnăvit la manevre.

Acum sara nu ne putem urca pînă la această laltă Viște, și căutăm deci, pe un drum destul de rău, peste văi și movile de lut, sămănate pe alocuri de bolovani, satul Drăgușului, în vecinătatea Sîmbetei-de-sus. Sosim numai la căderea nopții, învăluită în neguri și tulburată de căderea zgomotoasă a unei ploii de toamnă neogoite. Se mai vede ceva cînd intrăm în biserica neunită, care e nouă, clădită din venitul cîrciumei, care aparține comunei. Numai la lumina lumînărilor se deslușesc însă zugrăvelile foarte bune ale unei biserițe de lemn, ce a luat pe la 1790 locul vechii mănăstiri drăgușene, care fusese în

codru, cu călugării și «logofeții» ei — ca meșterul caligraf logofățul Matei Voileanu, de pe la 1750 —, până la dărîmarea ei din porunca lui Iosif al II-lea, Împăratul distrugător al mănăstirilor unde se adăpostiau călugării uneltitori contra Unirii. Prin noroiu și supt șiroaie de apă

Apărătorii patriei: jandarmii lângă bisericile Romînilor.

mergem cu lumină ce sfirîie fricos supt picături spre mărunta biserică unită, al cărei preot e fiul unui protopop neunit. E firesc lucru ca el să primească fără mirare pe tovarășul său de legea veche.

Ne ascundem de ploaie în casa acestuia din urmă, a căruî primire bună e în curînd tulbu-

rată de sosirea jandarmilor. Un *strajameșter* (sergent) și un «firer» (caporal) intră în casa preoțască fără nici-o înștiințare, cu chipiile de serviciu pe cap. Cer pașaportul, nu-l află îndestulător pentru ca să se poată vedea bisericile, furișează tot felul de bănuieli, se minie mai la orice răspuns, staū aproape un ceas în casă, tot cu capul acoperit, și la ieșire amenință că-mi vor face vînt peste hotar dacă nu voiū aduce o învoire de la Guvern. Aici în Ungaria decī nu există respectul pentru sfințenia casei fiecărui, care e unul din temeiurile vieții popoarelor civilizate. Pașaportul dat în numele Soveranului unui stat prieten e privit ca o zdreanță fără însemnătate și fără preț. Saū slujbașii de rînd sînt lăsați fără nici-un frîu să se arunce asupra oamenilor cari n'aū călcat întru nimic legile țerii străine, în care aū conștiința că se află,

Călătoriile unui biet nebun din România care străbătuse de curînd aceleași sate cu pașaportul și revolverul în mînă, cerșind cu amenințări orī pe unde putea, nu îndreptățesc cu desăvîrșire astfel de apucături. Altfel, poliția ar fi în drept să apuce de guler pe orice trecător pe stradele unui oraș în care de curînd s'ar fi făptuit un omor. Grosolănia de vizitiū a jandarmilor săi nu ajută întru nimic la asigurarea stăpînirii ungurești în aceste Ținuturi locuite de Romîni cari deocamdată aū cu totul alte gînduri decît

a pregăti o răscoală cu ajutorul profesorilor de Universitate din România.

Ne întoarcem noaptea supt un cer cu stele, și a doua zi în schimb ne trezim cu cerul de neguri din care picură ploaie.

IX.

Împrejurimile Făgărașului: a opta călătorie.

Avînd acuma invoirea ce trebuie, mergem prin bisericile Arpașului-de-jos, care se adăpostește supt zidul munților. Și aici a fost o mănăstire, și locul ei se arată și astăzi de săteni. La clădirea bisericii neunite, în secolul trecut, au ajutat și «domnul de pămînt» ungar și funcționarii, precum spune inscripția zugrăvită de-a-supra porții de intrare. Mai este și o biserică neunită, mai mică și mai săracă. Cei doi preoți sînt rude și poartă același nume. La Arpașul-de-sus, cu altă amintire de mănăstire, n'am putut merge.

Arpașul-de-jos e reședința unei preturi (sub-prefecturi) avînd în fruntea ei un «prim-pretor» sau fösolgabirău și un «pretor» sau solgabirău, cari atîrnă la rîndul lor de vice-comitele și comitele, ali-șpanul și șpanul din Făgăraș. Oficiul e așezat într'o casă urîtă cu două rînduri, care se înnădește acum. Biurourile ocupă numai rîn-

dul de sus, în care se suie țeranii după afaceri, și, pe cînd se dezbat acolo pe ungurește trebile Statului, de jos, unde învață copiii școlii confessionale, se înalță în auzul mieu un sunet argintiū de glasuri limpezii care suie și coboară, cîntînd Tatăl Nostru pe românește. Și mi se pare că văd în aceasta un simbol al împrejurărilor de astăzi în această țară: sus sila pripită, bănuiala, prigonirea, iar jos o imensă cîntare a milioanei de glasuri curate care cer lui Dumnezeu dreptatea, cu siguranța că vor căpăta-o.

În stînga, către Viște, sînt cele două Uce, numite și ele Ucea-de-sus și Ucea-de-jos, după cursul riulețului lîngă care sînt clădite. Acest rîu pornește din munte cam în același punct care vede obirșia Argeșului nostru. Soarta uneia din aceste ape și a celeilalte pare a oglindi soarta neamului românesc ce trăiește pe marginea lor, de o parte și de alta a muntelui: Argeșul merge în Dunăre de-a dreptul, pe cînd aceastăaltă apă de munțe nu ajunge acolo decît după multe rătăcirii și schimbări de nume.

Ucea-de-sus are două biserici, dar cei doi preoți bătrîni, cu bărbile albe, sînt veri din frați și samănă destul de bine. Cele două clădiri albe aū, de altfel, aceiași portiță de intrare, aceiași curte, același cimitir sœu «progade» în care se înfrățesc mormintele românești ale ace-

lorași plugari romîni, asemenea în făptura lor sufletească precum și în cea trupească.

Ucea-de-jos începe cu o Țigănie de vre-o sută de suflete. Căsuțe mici, strîmbe, dar mult mai bune decît ale Țiganilor noștri. Aici e și oarecare înlesnire, și porcei guiță în curțile acestor meșteri de linguri. Portul e ca și al țeranilor noștri, cu cari acești oaspeți caută să samene cît pot mai mult, și te-ai crede într'un colț sărac de sat românesc dacă n'ar fi fețele prelungi, palide, cu calzi ochi de visare sălbatecă, pe cari nici-o sărăcie și nici-o umilință nu-î poate stînge.

Satul e «curat» din punct de vedere confesional, adecă are numai o lege, pe cea neunită. Biseriçuța e lăsată cu cheia de-asupra ușii: florile de Sintă-Mărie se usucă de-asupra icoanelor, ouăle aduse de închinătoare staū încă pe discuri și crăițarii culeși de la țeranî se vād în marginea mesuței cu icoana hramului. Sătenii sînt deosebit de evlavioși și se tem ca de foc de afurisanie și de pedeapsa, de «bătaia» lui Dumnezeu.

În marginea din jos a satului, la drum, stăpînirea și sprijinurile ei sînt represintați printr'o școală de Stat, văpsită urît cenușiū și care nu e decît un fost han prefăcut, precum și prin două cîrciume ținute la un capăt și la altul al podului de doi Evrei, tatăl și fiul, cari vînd un spirit» foarte puțin sfînt. Altfel, Evrei de aceia

cari știu românește mai bine decît cei de la noi (pe aici sînt chiar și Evrei cari nu știu altă limbă decît românește, dar nu sînt, despre aceia, mai priincioși neamului pe care-l cîrciumăresc).

X.

Împrejurimile Făgărașului: a noua călătorie.

După amiazi, apucăm spre Olt, către Feldioara, așezată dincolo, în Ardeal. Și, fiindcă e vorba iarăși de Ardeal și de Țara Oltului, nu se poate spune în de ajuns cît se simte și de popor până în ziua de astăzi această deosebire. O viață politică și socială deosebită timp de atîtea veacuri a deprins pe locuitorii de același neam ai celor două maluri să se privească cu ochi de batjocură, dacă nu de dușmănie. În cele mai vechi timpuri, Țara Oltului pare să se fi ținut de Oltenia noastră, de acel Voevod oltean din Gorj și Vilcea, care mai târziu și-a închinat steagul înaintea Domniei argeșene care a întemeiat marele principat al Țerii-Românești. «Marii Voevozi» au rîvnit totdeauna spre părțile Făgărașului, și de aceia Ludovic-cel-Mare a vrut să-i cîștige dîndu-li ca o feudă ducală acel pămînt de margine, în care ai noștri ar fi vrut să rămîie stăpîni desăvîrșiți. După înlăturarea drepturilor domnești asupra acestei

părți de peste munte a Olteniei, rămase desigur îndărătnic al boierimii strămutate de dincolo prin cărțile de danie ale Voevozilor, răzășie săracă, mândră și vitează, ca bradul crescut pitic și ursuz pe țerna pietroasă a unui munte înalt pe care-l bat vînturile vrăjmașe. Dincolo de Olt era în acel timp bogăția *fundușului*, pămîntului regal dat pe mina Sașilor, cu holdele și pădurile lui de pe dealuri. Românul stătea aici ca un rob sau se strecura ca un dușman, arzînd casele și furînd vitele. Cînd îl prindea, furcile-î știa de rost, dar, cită vreme era slobod, codrul recunoștea într'însul păunașul lui. Până la 1848 și la desființarea iobăgiei, pădurarii erau treziți noaptea de voinici necunoscuți cari pieriau în întunec. «Dacă n'aveau hrană», spune cineva care-și mai aduce aminte, «ziceau tatălui mieu: Ai ceva și pentru noi, firtate, iar, dacă erau sătui, ziceau numai: Firtate, noapte bună». În 1848, cînd flacărilor răzbunării aș încunjurat vechea clădire blestemată, aici s'a vărsat mai mult sînge. Mi se povestește despre un nemeș ungar care pentru o ceartă de moșie făcuse să piară în temniță pe un bătrîn *boier* și care a perit atunci, după îndemnul flăcăilor rămași pe urma lui, de mîna Ardelenilor cu topoare și furcoale, cari l-au legat de cai neînvățați și l-au prins de scocul morii până l-au văzut că se sfîrșește în rugăciuni zădarnice și în blesteme. Mult mai mult decît Făgărașul, unde

doar privirile lacome urmăresc întinderea moșiilor erariului (Statului), — de pe la care pleacă astăzi cu patru cai, vizitii în roș, vizitii în albastru, cu calpace și surguciuri de pene, funcționari unguri de cei cu cîte o sută de coroane pe lună, — mult mai mult decît acolo, Ardealul acesta cu pămîntul negru, plin și astăzi, ceva mai departe de Olt, până în Tirnave și Mureș, de sate săsești bogate, e pămîntul de ură al neamului nostru.

Ardeleanul rîde de sărăcia țariniî de peste apă, cînd cîntă :

Țar'a Oltului,
Țară de săcară, —

țară de săcară până astăzi, și nu de griu sățios, —

Pămînt de ocară.

Iar Olteanul *boier* răspunde lăudîndu-și valea, în care

Cîte lunci
Atîtea cruci,

saū zugrăvindu-și astfel pe acel vecin iobag saū haiduc :

Ardelean cu țundra sură,
Ziua bea și noaptea fură.

Satul Feldioarei e risipit pe o innălțime, în dosul căreia vin altele, de cea mai neașteptată și ciudată infățișare. Sînt adîncituri care par

săpate, linii drepte care arată să fie rînduite de mîna omului, piramide cu unghiul desăvîrșit. Localnicilor li place a vedea în acești unici zimți de dealuri vechi întărituri romane, fără a se gîndi la greutatea unei răscoliri așa de uriașe a pămîntului și la puțînul folos pe care ar fi putut să-l aibă. Imităm așa de des natura, încît și ei îi este iertat să ne imite prin anticipație. Numele acestor jucării ale ei e tot așa de întortochiat și neînțeles, ca și înfățișarea pe care o au : li se zice Pățărliile.

Maî este și o rămășită de cetate din care s'ar fi scos bani de la Domițian și Traian : n'am avut răgazul s'o văd, în căderea pripită a serii. Era aproape întunec cînd am ajuns la cele două bisericuțe cu turnurile ascuțite, de țiglă veche, ce se tupilează supt Pățărlii, în aceiași curte, care e *progradea* tuturor sătenilor. Cele două micuțe clădiri vechi samănă bine între ele. Cea unită vine către poartă, și e ceva maî mică : înaintea pragului ei e răspîdită în tufe cu mirosul puternic floarea de tămîiță cu bobîțele mărunte, verzi. Preotul, care se bucură de faima unui vestit gîcitor de taine, e un bătrîn cu barba albă stufoasă și trupul de luptător pe care anii nu-l pot îndoii ; în acea clipă de sară, în mirosul tare și sălbatec al tămîiței, în acea tindă întunecoasă de veche biserică mucedă prin adîncul negru al căreia scînteie luminile de ceară din minile noastre, el pare patriarhul unui trib de

uriași, coborît din Palatul Pătrăliilor, de unde urmărește mersul stelelor pentru a prezice viitorul.

Iarăși trecem Oltul în noaptea umedă cu picușuri de ploaie rece. Între cele două colibe de pe culmea tinoasă așteaptă bătrînul brudariu, privind cu ochii oboșiți la dunga lată de argint a Oltului, nemișcat ca un lac. Tropotul cailor pe luntrea care lunecă pe nesimțite, vorba rară, supusă a moșneagului, pustiul negru ce mărgenește apa lucioasă îți chiamă în minte scene de trecere războinică în bătrîne timpuri sălbatece.

XI.

Spre Sibiiu.

Ne despărțim în sfîrșit de tata Birghișanul, care pe vreme bună și pe ploaie, cu bucurie și cu năcaz, tăcut și în una și în alta, afară de cîteva cuvinte aruncate în treacăt, a fost cîteva zile purtătorul nostru. Cu toate că aș fi vrut să merg și mai departe cu puțința vederii în toate părțile, cu răgazul popasurilor în care poți cerceta locurile, bisericile, casele și oamenii, trebuie să ieau până la Sibiiu trenul. El se oprește la revărsatul zorilor în stația Viștei-de-jos.

Nici-odată greșea mașină cu mirosul de cărbuni și ferestruicile chioare nu mi s'a părut mai mult o temniță decît în acel ceas de ivire nehotărîtă a unei zile albicioase de toamnă. De la Arpașul-de-jos, cea d'întăiu stație, se vede bine

dar ce tristă e această cale în drumul cufundat, departe de sate și între păreții impuși ai stațiilor, plantațiilor, semnalelor, împestrițate cu Unguri decorativi ca o reclamă minciunoasă, menită să ascundă atîta Romînime curată!

Porumbacul-de-jos se desfășură mai bine decît alte sate pe care abia le gicești în dosul livezilor îmbîcsite. Flăcăi iese călări la țarine, un ciobănel în sarică își răsfiră oile pe pajiște. Turnurile țepoase ale celor două biserici își fac în ciudă ca două cumetre rele ce nu încap una de alta la slujba cea sfîntă lui Dumnezeu. Acesta e unul din cele mai bune sate făgărășene, și lucrul l-a înțeles și un comite italian născut în Germania, care a venit aici cu servitorii săi englesi și stă în fiecare an luni întregi de zile vîînd codrii cu hăițași romîni cari-i caută ursul, «capra» și «porcul».

După Porumbac linia de dealuri, care ascundea aproape cu totul, din a dreapta, munții, se prăbușește în căderi răpezî, ca o costișă de cetate. Ești mai aproape și de linia înaltă a hotarului și de ștergarul de argint al Oltului întins pe pajiștea verde. Valea se tot strînge, pregătind o închisoare apeî care s'a deprins a merge lin și vesel, de cîte ori nu duce în sine mînia năprasnică a pîraielor muntelui, a rîurilor de prin sate.

Pe o modilcă a șesului oltean se revarsă un

sat mare, cu multe coperișuri roșii și două biserici greoaie, dintre care cea meî depărtată e înnegrită de timpuri. La el duce o strajă de plopî vechi, și alți tovarăși de bătrîneță ai lor se îngrămădesc în cuprinsul foarte larg al unor ziduri de cărămidă înroșite de ruină. Trenul se oprește mai mult înaintea unui fronton de gară ce se recomandă Felek. Odată cînd erau Sași pe acolo — Unguri n'aũ fost nici-odată —, adecă pînă prin anii 1840, ei ziceaũ satului: Freck. Iar pentru noi, cari sîntem acum singurii stăpînii aice, unde avem și o protopopie, acesta e Avrigul.

Avrigul lui Gheorghe Lazăr, care a pornit de aici ca un dascăl sărac la copiii unei cocoane bogate din Bucureștii cei cu carte grecească pentru lume, și cu carte românească numai pentru biserică, și care a dus cu sine binefacerea aceluî spirit național pe care-l răspîndise dincoace școala lui Clain, Maior și Șincai. Înviorătorul unor timpuri veștede a rămas totdeauna dascăl sărac precum plecase, și într'o zi, după tulburările de la 1821, în care nu și-a putut afla rostul, o căruță țerănească îl aducea bolnav de moarte în locul umil de unde plecase 'n drumul lui de apostol. În mijlocul Bucureștilor, în marmură, Avrigeanul pletos cu mustața mică, mușcată în clipele de amărăciune, stă în picioare, făcînd o mișcare care, în numele Spiritului, poruncește timpului să se schimbe; aici țărîna lui

se amestecă în pământ cu țărîna altor plugari, frații, părinții, moșii și strămoșii lui, tot iobagi de-ai lui Bruckenthal și ai altor nemeși de cei cu copacii din vale. Un mic semn de piatră cu cîteva slove arată că acest trup de sărman zace în pământul bisericii neunite, dar gîndul ce a fost în el, acela e și în biserica unită și în toate bisericile și casele de cărturari; el suflă slobod și tare în largul Romînimii întregi.

Îndată după Avrig dealuri mărunte, movile rupte se înalță și cad în șes. Încă de la Sebeșul-de-sus, în dreapta dealurile oltene, purtînd vii și holde, se prefac în mari movile ascuțite, pe care le acopere pădurea. Înnălțîndu-se și îndesîndu-se tot mai mult, ele parcă vrea să înfrunte munții din față, închizînd drumul Oltului.

Deodată acesta se încovoiaie și fuge, cotînd printre înălțimi spre planurile noastre libere.

Drumul trece cotitura apei pe un pod mare, între căciuli uriașe de muncel la poalele cărora, prin cărăruși albe, se strecoară șiruri de vite albe, de bivoli cu piele de Satană. Mari sate grămădite, cele mai multe cu Sași în ele, biserici negre, cocoțate sus, se aciuiază între ridicăturile pământului. Apa Sibiiului lucește cîțva timp ca o vîrcă de oțel în verdele pajiștelor bogate. Apoi șesul sibiian se lărgește pentru locuinți și holde, mărgenit numai din a stînga de blîndul șir de dealuri al Apusului.

CARTEA A III-A.
ȚINUTUL SIBIIULUI.

I.

De la hotar la Sibiiu.

Nici-o trecătoare în Ardeal nu samănă cu cealaltă. Cine e deprins cu înălțarea treptată a culmilor, cu tot mai marea adâncire a brazilor sumbri, cu clădirea tot mai sus a lespezilor goale pe valea Prahovei până la Predealul tăiat în munte ca de sabie, va rămînea nedumerit la Turnu-Roșu. După Rimnic și până pe la Lotru, drumul e mărgenit de Clădării mari de pămînt mestecat cu bolovanî albicioși sau roșietici, peste care crește verdeața palidă a mestecenilor ce-și pleoștesc leneș crengile zburlite și molii. Apoi se face ca o îndulcire a frămîntării de dealuri; în zări mai largi se rotunzesc mari movile blînde, mai mult pleșuve, pe cînd soarele bate 'n culmile rămase în urmă, prin verdele slab al cărora zvîrle pale de aur zimbitor. La o schimbare nouă, calea se zugrumă între muncele golașe; Oltul fără maluri, nici măreț, nici curat, nici vesel, are

toată valea numai pentru perindarea apelor sale gălbuî. Drept înaintea căsuței de pază, cu pana sucită dîrz la căciulă și hainele strînse ștrengărește, stă grănicerul tînăr, care înseamnă cel din urmă punct al stăpînirii Romăniei noastre. La altă căsuță ca aceea, jandarmii și finanții vecinului cu pene de cocoși și lampasuri verzi. Hotarul a căzut, ca un ascuțiș în carne.

Apoi în pasul îngust, bun de pază, rău pentru oști năvălitoare, un mare turn vechiū răsare cenușiū pe marginea Oltului, prelungit prin clădiri mai nouă. Acesta e turnul Lotrului, lîngă pîrăul ce se numește Lotru pentru șiretele lui apucături tălhărești. Pe aici stăpîniă din vechiū groful sas Conrad, apărătorul hotarului unghuresc, acum șapte sute de ani aproape împliniți. Tot mai departe, dealuri, cale îngustă, umbră, — și lunecarea de oțel negriū a Oltului ticnit. La capătul gîrlitei de munte, cam pe la un mijloc de culme, un mare turn, pe tencuiala zdrențuită a căruia se văd pete roșii, nu ca de sînge, ci ca de floare. Din aceiași piatră sînt făcute o samă de locuințe întunecate, de ziduri de împrejmuire, îmbunate acum, care nu mai spăimîntă și nu mai slujesc la nici-o nevoie de oaste. E Turnul-Roșu.

Ceva mai departe ai de jur împrejur prăvălirea modilcoasă a muscelor îmbrăcată cu mesteacăn. E mai înalt, mai umbros și mai trist

decît *dincolo* ; îți lămurești astfel și negrul veșmintelor de aici față de albastrul Vilcei, care abia zîmbește, față de roșul veselelor muscele bătute de soare ale Argeșului și mai ales Muscelului. Oltul e acum mai de o potrivă cu sine, mai bine păzit de sălcii mari, care se apleacă asupra-î, închinîndu-i-se ca robii; apa lui trece mai scurt și sigur, într'o înnaintare domnească, fără îndrăzneală și vioiciune, dar mîndră. Apa se pierde curînd în dreapta, făcînd unghiul desăvîrșit, întorsătura de cot strîns prin care el vine de la depărtatele izvoare, după ce și în aceste părți românești face o «țară a Oltului». Nu mai sînt de acum decît ape mici, care aū mersul lin și nelămurirea lutoasă a stăpînului lor, Oltul. Neconținut se vede în fund verdele dulce, albastrul brumăriū al rostogolirii munților Vilcei, peste cari de aici se vād fluturînd nori și șuvițe negre ca fumul.

Aici, între aceste culmī, avînd în față această catapiteasmă a țerii sale, Mihaī Viteazul a învins pe cardinalul Andrei principe al Ardealului și i-a luat locul, făcînd domnie de voinic în locul domniei de preut, și domnie de «păstor romîn».

Pe marginea drumului, la ulucile caselor, în gări, se vād multe femei cu cîrpa neagră înfășurînd capul rotund și căzînd pe gît ca o aripă, mulți sătenī cu pălăriuța rotundă, — Romīni de aici. Pămîntul a fost însă odinioară tot al

Sașilor, cari-l primiseră danie de la rege pentru a-l lucra și a-l apăra. Pretutindenii se vede pe cetea lor, în câmpii mici, bine îngrijiți, gunoiați și întrebuințați cu scumpețe gospodărească: ogoare de porumb, zarzavaturi, petece de vie, livezi bune. Ținut de oameni stăruitori, harnici și economi, cari au adus în «pustiul» românesc datine de străduință minunată de prin țeri depărtate de sfântă muncă îndelungată a oamenilor. Ca la Rin, vezi pe costișe satele cu case greoaie, zidite ca pentru o mie de ani, cu coperemintele apărătoare, de țigle roșii-șterse, care se urcă în țuguiu cu șirurile lor de zimți rotunzi, ca de platoșă; drumuri albe drepte, piețe, cite o mare biserică, scoțind turnul puternic ca un gît de barză dintre umerii ridicați. Așa vezi Porcești de lângă stația hotarului, Tălmaciul-Mare, Veștemul, care a dat Romînilor pe bunul Teodosie, Mitropolit al Ungrovlahiei la dreapta lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin-Vodă Brîncoveanu, Șelinbărul, locul biruinții neuitate.

În Veștem, slove mari negre pe o puternică zidire spun pe românește: școală. Sămănăturile frumoase la care lucrează încă ai noștri în haine negre și albe spun, tot pe românește, muncă. Și, prin aceste două puteri al căror rod nu se pierde nici-odată, un vînt de prefacere trece asupra colțului renan de viață săsească, și clopotele din turnurile roșii freamătă un cîntec de jale așteptînd să cheme la altă

rugăciune decît aceia a lungului șir de oaspeți străini.

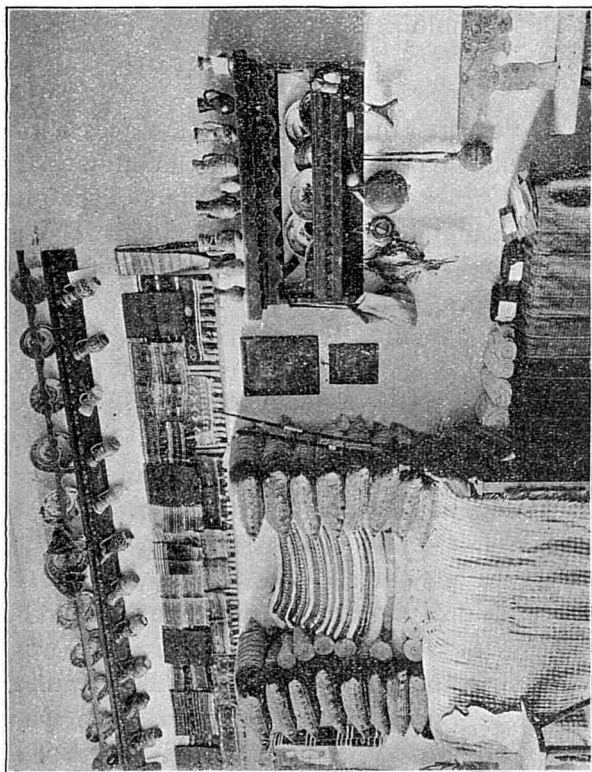
Aici Romîniî luptă și cuceresc. Aiurea, ei aū fost în toate timpurile, anume în satele romănești ale Sibiiului.

*

Ca să vezi însă în amănunte toate aceste locuri, trebuie să pornești încet, — cu caii săsești cari nu se grăbesc și nu obolesc nici-odată, cu «cocișul» romîn, bucuros de vorbă și cinstit, sau cu cel sas, care amuțește pe capra lui și cere totdeauna ceva mai mult, — într'o limpede dimineață de primăvară sau de toamnă cînd Sibiiul se înfășură'n urmă în raze tinere, pe cînd o brumă de albastru nelămurit acopere ca un zăbranic de taină lungul șir de munți din față, printre cari gîcești dunga ce a fost tăiată pentru trecerea Oltului.

Întiiū cîmpie abia corogită, din miriștile sau din tinerele sămănături ale căreia se înnalță marele mormînt de țernă al movilei lui Mihaï-Vodă. Uite pe acolo aū venit oștile, supt muntele albastru înnegurat, prin miriștile toamnei târzii, peste rugina frunzelor moarte din Novembre. Din coace, de unde vii și tu, a sosit cardinalul Andrei în haina-î de purpură singeroasă. Peste aceste brazde sfărîmicioase aū sărit haiducii, Cazacii și minunații călăreți în platoșe ca argintul, ai Voevodului cuceririi. Prin acele

gropi unde se ascunde acum, în August, pre-
 pelița împovărată de dulcea hrană a grâului, s'a
 încleștat încăierarea cea mare. Spre stînga a

Unelte de casă din părțile Sibiului.

fugit trufașul principe, cardinal și episcop, lepă-
 dînd de pe dînsul haina roșie ca sîngele vărsat
 pentru setea lui de stăpînire. Iar supt aghiasma

preoților romîni aceia pe cari moartea-î alesese în rîndurile învingătorilor ca și ai învinșilor aŭ fost culcați alături în locul peste care s'a clădit sus țărîna pomenirii.

Acel mare sat din față, cu porțile și zidurile bătrîne, înnegrite une ori și dărăpănate, cu biserica veche și frumoasa școală nemțescă nouă, e Șelimbărul, pe care Sașii îl numesc Schellenberg. Dincolo de mica apă noroioasă și de malul nisipos în care sapă Țigani și se bălăcesc copiii, e cuibușorul de patruzeci de case al Romînilor; sus pe dîmb, unde bate aspru vîntul încărcat cu mirosuri de busuioc sfînt și jalnic, e bisericuța, de unde privirea lovește drept movila mării noastre biruitoare. Vor fi oare cîndva oamenii din această margine stăpîni marilor case gospodărești ale Sașilor de peste «vale»?

În Bungard, satul vecin, de dincolo de sălcii, pe costișa dealului, această minune s'a întîmplat. Era odată aici un Baumgarten, o «livadă» a Sașilor, locuită de oameni cari, vorbind nemțește, păstraŭ pentru Romîni numele de Șchei, al vechilor locuitori de rasă slavă, ca în Rușcior. Ei erau evangelicî, și aveau o frumoasă biserică, acolo unde astăzi staŭ copaci singurei pe locul din fața școlii, de unde s'aŭ cărat pănă și dărîmăturile. Eraŭ preoți luteranî, dintre cari cel din urmă a plecat dăunăzi ca să trăiască din pensie în oraș. Era o mare avere biseri-

cească, o *eclejie* (de la latinescul *ecclesia*), pe care consistoriul sășesc o dă astăzi în arendă, pe un preț de nimic, unor ultimii «Șchei», corciți și ei cu Romîni, cari mîni vor cumpăra și această rămășiță a unui trecut mort și îngropat cu voia lui Dumnezeu.

Bătrînul preot de optzeci de ani care, singur și împovărat de toate durerile lumii, suie la deal spre biserica lui, cu pași mărunți, pe cînd vîntul întetit îi mișcă lungă barbă albă pe cămașa de țeran, acest patriarh al neamului nostru își mai aduce aminte cînd, prin 1850, la venirea lui, erau mulți Sași, cari aveau *maghistratul* și se purtau ca domni. Dar ei s'aŭ stîns pe înecet, s'aŭ dus, orî «s'aŭ dat de partea noastră», cum dovedesc și ochii albaștri blînzi și cîrlionții bălanî ai altora dintre copii. Astăzi în casele cu obloane verzi sînt numai Romîni, îngrijindu-și livezile și săpînd milioanele de castreveți, din vînzarea cărora mai ales se ține viața satului.

Biserica, zidită odinioară de Compania grecească a Sibiiului și de Maria, fiica lui Șerban-Vodă Cantacuzino și văduva vîntorului de Domnie Aga-colonel Constantin Bălăceanu, această biserică întru toate grecească a fost dărîmată în veacul trecut. Din ea a rămas numai zidul de împrejmuire, crucea de piatră prinsă în el, cîteva lespezi de mormînt cu litere grecești, unele icoane pe fond de aur și catapiteasma

săpată, afară de dîmbul de ruine de la poartă. Clădirea nouă nu se deosebește decît prin mărime, dar ea chiamă prin această mărime de departe privirile călătorului, ca un trofeū al biruinții românești.

Satul următor, destul de îndepărtat, e Veștemul. Aicî aū stat, ca în Orlat, grănicerii, și de la dînșii aū rămas casele mari, de formă mai mult săsească, izvorul în jurul căruia roiesc femeile cu cofițe, locuința, mai mare, a căpitanului de pe vremuri. Și strălucita școală cu două rînduri, al cărei titlu e pus în trei limbî și a cărei pecete e numai ungurească, se ține tot din averea grănicerilor de mult desființați. Biserica, unită, are o Evanghelie de-ale lui Șerban Cantacuzino, trimeasă aicî de Gheorghe Brancovici, ce-și zice însă aicî românește: Brîncoveanul, și care a fost fratele Mitropolitului Sava, vestit pentru chinurile și umilințele ce le-a îndurat de la Craiul unguresc al Ardealului. Șerban și Sava sînt pomeniți și la vechiul pomelnic pe lemn. Pe atunci Veștemul dăduse și un Mitropolit Țerii-Românești în acel bun și curat Teodosie, care a priveghiat cu atîta iubire, supt Vodă Brîncoveanu, la înaintarea și desăvîrșirea literaturii noastre bisericești.

De aicî munții minunat împăduriți îmbrățișează toată zarea. Ești la picioarele lor în ma-

rele sat al Tălmaciului, amestecat, de Sași și de Romîni, cu zidul alb al cimitirului său, înflorit cu inscripții germane. Ce curat e vinul pe care-l aduce de la cîrciuma cu fereștile înnalte fetița frumoasă care ride cînd spune că o chiamă Ana!

În stînga curge iutișor riul Săghiiului său al Sibiiului, grăbind spre marele Olt, încă nevăzut. În dreapta aleargă riul Sadului spre colțișorul de viață țerănească, de unde ni-aū venit Mitropolitul mucenic Ioan Inochentie Clain, căruia-i zicea de-acasă Micul, și blindul călugăr Samuil, nepotul său. Mai în fund e Tălmăcelul, al cărui turn de biserică abia se zărește din verdeață. Iar pe înnaltul deal din față se deosebesc limpede zimții suri ai vechii cetăți Landeskrona, «cununa țerii», astăzi sfărîmată și părăsită pe culmea ei pustie.

Tot mai înaintea prin vălmășagul munților rotunzi, girbovi, înveliți în cojoacele lor de păduri. Calea se strînge, și un drum de piatră duce acum printre casele mari de birne, rău tencuite, cu înnalte coperișuri negre, ale Boiței. Încetarea negoțului de porci cu Țara-Romănească a sărăcit acest cuib de munteni, unde femeile fac finul pe pajiști, culeg în vale cucuruzul în *tulăe* (coceni) și fasolele său pleacă spre tîrg în cioareci, călări bărbătește pe blinzii și sigurii cai de munte. Și acum calea ți-o taie lata dungă de întunec a Oltului care trece

trist, după lăsatul lui, între nisipurile și sălciile malurilor joase.

Pentru cîteva «pițule», doi sătenî voinici te trec, cu trăsura și cu caii, pe podul umblător, mișcat de funia de fier a *hurduzăului*. Apa tulbure, frămîntată de vîntul rece, se mișcă greu, în năcaz, înaintea scîndurilor îngreuiate.

Acum de-o parte e gara cea lungă a Turnului Roșu, care turn sîngerează încă de o ultimă lîcărire de soare drept înaintea la capătul Boiței. În față sînt Porcești, bogat sat de hotar, cu livezi de nucî și pruni pe munte și 30.000 de florinî în casa bisericii. Această biserică e făcută cu banii lui Matei Basarab, prin boierinași de ai lui, trimeși aice pentru aceasta, la 1653. Frumoasă frunte de zimți și de briu, care se încovoiaie încadrînd sus ușa, firide cu și fără de icoane, stemă a vulturului negru cu crucea în plisc. Turnul cu fereastă gotică, ce s'a adaus ceva mai în urmă, se potrivește cu clădirea, care a fost hîzită însă în fund printr'o umflare de mai dăunăzi a stranelor și a altarului, pe care, din fericire, o ascunde, cînd te uiți de departe, un arbore bătrîn.

Acum, la căderea serii, se întorc în sat vacile răzlețe, bivoliî într'o legănare greoaie, multele turme supuse, mînate de copilași cu ochii negri, neînchipt de frumoși. E totuși, în atîta viață

ce se grăbește spre odihnă, o mare tăcere. Și cornul lunii stăpânește liniștea sfântă coborită asupra văii Oltului trist.

II.

S i b i i u l .

Până astăzi Sibiiul, un oraș de 30.000 de locuitori, păstrează ceva din trecutul său puternic și aristocratic. De la început, el s'a impus ca un centru al Săsimii. Foarte bine păzit prin așezarea lui acoperită, apropiat de părțile acelea ale Murășului-de-jos unde prinsese temeiul stăpînirea Craiului ungar, încunjurat din toate părțile de așezări ale coloniștilor, el ajunsese în chip firesc locul unde se strîngeau știrile, unde sosiau poruncile, unde se păstra Vistieria și de unde porniau hotărîrile și sfaturile pentru apărarea neamului primejduit. Aici locuia acel comite al Sașilor, acel *Sachsengraf* care stătea în fruntea poporului său și-l îndrepta la luptă. În marea biserică zidită încă din veacul al XV-lea, cea mai măreață podoabă de piatră a Săsimii ardelenene, se adună la zile mari care nu se vor întoarce nici odată, Trimeșii celor Șapte Scaune care alcătuiau împreună «Universitatea», *comunitatea* Sașilor: negustori în scumpe haine de stofe răsăritene și preoți cu învățătură, și aici

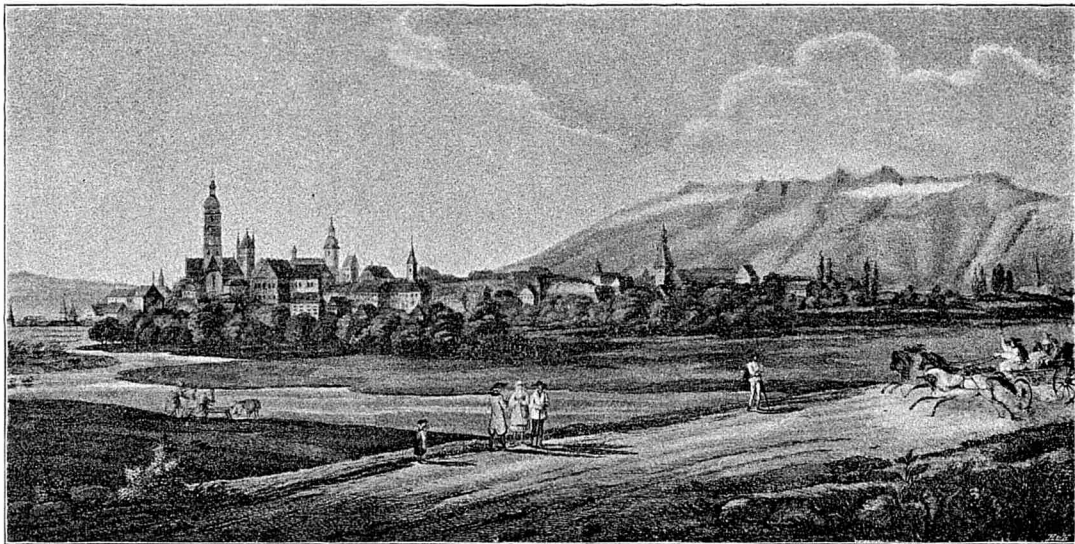
se sfințiau steagurile de luptă supt care se jertfiau pentru binele tuturor. meșterii tineri ai orașelor Ardealului.

Principii de la 1526 înainte ai Ardealului, cărora li se mai zicea în deșert *Crai*, au rîvnit la această mîndră cetate, din care și-ar fi făcut bucuros reședința, dar puterea privilegiilor bătrîne îi opria de la o încălcare. Doar ca oaspeți puteau ei să petreacă aici cîteva săptămîni de zile, spre marea deznădejde a orășenilor cari trebuiau să-î fie cu mîncare și să-î acopere de daruri. Odată un tînăr prinț nebun, Gavril Băthory, călcă în picioare toate legăturile trecutului și se așeză cu sila în Scaunul Sibiiului, din care avea de scop să stăpînească până la Dunărea depărtată, supt aripile ocrotitoare ale marelui Împărat turcesc. Sașii acoperiră de blesteme pe sumețul încălcător al drepturilor, pe jefuitorul lor fără rușine. Blestemele îl și atinseră: peste cîteva luni, tocmai Turcii erau aceia cari veniau cu holătă mare, tirînd după ei și pe Domnii noștri, și răpuneau puterea lui Gavril nebunul, pe care haiducii lui însuși îl aruncau ca pe o zdreanță sîngerată pe stradele Orăzii-Mari. Sibiiul putea să-și innalțe iarăși mîndrul steag cetățenesc din vremuri.

Cind Ardealul ajunse al Împăratului austriac, de limbă germană, unde aiurea decît în Sibiiu putea să se așeze *Guvernul* cel nou și generalul care-l apăra? Orașul, care de mult nu mai

avea însemnătatea lui veche negustorească, primi o viață nouă prin năvălirea mulțimii zurnăitoare a catanelor și ofițerimii, prin năpădirea atîtor și atîtor conțipiști sărăcăcioși cari lucrau harnic din condeie la nesfîrșitele movile ale protocoalor și «concluserilor», ale socotelilor pentru taxele de tot felul. Între puternicii cei noi, împodobiți cu titluri și ordine împărătești, se ridicară în lumina înaintărilor și «binevoitoare favorii», și unii dintre Sași chiar. Conte de Brukenthal întrecu, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pe toți cei ce fusese până la dînsul în astfel de locuri de cinste, și nimeni dintre urmași nu-l putu atinge. *Grand seigneur*, «domn mare» după moda înhorbotată, înpanglicată și pudrată a timpului său, el purtă pe stradele Sibiiului trăsuri aurite ca pentru o măreață păpușă, el strînse din toată lumea tablouri, între care unele de maestri, din Olanda și Franța, cumpără tot felul de vechituri și-și mobilă ca la Paris palatul său din piață, care se înălța ca minunea mică și drăgălașă a timpului nou în fața marelui minuni decăzute a bisericii vechi, cu puternicul turn stăpînitor, cu ușile săpate în arcuituri rupte și încadrate în linii frumoase ca la clădirile lui Ștefan-cel-Mare, făcute de aceiași meșteri.

Apoi și această mărire de Curte se duse unde zăcea măriri de muncă și de luptă. Casa ajunsese un muzeu cu odăile pustii noaptea, cînd strămoșii din cadre priviau la scînteierile zădar-

Sibiul cel vechi.

nice ale mobilelor aurite prin întunecul des al părăsirii. Stăpînirea absolutistă a Austriacilor își făcu și ea vremea, și se stinse. Rămaseră numai imensele căsărmî, cu vulturul bicefal, cu titlurile nemțești și gheretele văpsite în negru și galben, spre care se uită cu ură ochii «patrioților» noului regat al Ungariei. Rămase mulțimea trupelor de toate colorile și tăieturile: infanterie, artilerie, husari, honvezi, cari umplu cafelele, panoramele, grădinile în zilele de sărbătoare și sara fac curte cu pișcături în gangurile negre ale caselor de modă veche codanelor din satul lor. Rămaseră generalii, școala de cadeți, înaltele instanțe militare. Încolo însă Sibiul căzu în rîndul micilor orașe de provincie ale regatului Ungariei unite.

Decăderea mai deplină a cruțat Sibiul de prefacerea în urit și modern pe care a suferit-o și o suferă zilnic Brașovul, care se luptă încă pentru bogăție. Piața pe care o stăpînește biserica mai nouă a catolicilor, amintire din timpurile cînd Austria răzimată pe Iesuiți chema pe eretici la picioarele Madonei catolice, această mare și frumoasă piață are prăvălii cu vitrine moderne, dar casele aū păstrat mai toată smerenia pașnică a trecutului. Tot între clădiri de acestea cu ferești mici, obloane, înalte coperișuri de țiglă și curți pline de umbră umedă, merge strada în jos către promenada *Bretter*, către

parcul orășenesc, veche dumbravă cu drumuri netede și tari, luminate astăzi cu o electricitate supărătoare pentru întâlnirile de noapte, iar în sus către cotloanele ce duc la gară, în povirnișuri răpezi. Atîtea și atîtea ulicioare suie, coboară, lunecă, printre căsuțele bătrîne care adăpostesc în cuprinsul lor de umbră tristă tot alte bucurii și dureri ale vieții și arată în același cadru în-negrit de fereastă mărunță tot alte chipuri bă-lane și albe de fete cuminți și de fete zglobii. În cutare din cele mai mici printre hudițe cal-darîmul zmuncit e așa de singuratec, obloanele se închid așa de deplin și e atîta tăcere în cur-țile negre, încît pare că trecerea veacurilor nu s'a petrecut aice și că prin aceste ascunzători de oameni staū încă aceia cari aū luptat cu Turcii supt Iancu-Vodă din Huniedoara saū și-aū văzut steagul închinîndu-se înaintea lui Rareș Moldoveanul. Și iarăși acele timpuri îți cuceresc gîndul cînd pe lîngă desîșurile de co-paci, care în marile și vestitele spitale încunjură de liniște suferința și agonia omenească, vezi perîndîndu-se zidurile zdrențuite din care se ma-cină cărămida în dire ce par de sînge viū, și bastioanele sure își înnalță printre cuceririle timpului nou țuguirile lor bătăioase de unde în atîtea rînduri din mina meșterilor sași îndir-jiți în apărarea bogăției și cinstei lor a pornit moartea dușmanilor. Și aiurea sînt de aceste colțuri neschimbate : de jur împrejurul bisericii

de pildă, unde casa preoțească arată săpături frumoase, și lângă zidirea de casarmă sură și verde a gimnasiului săsesc și se ivește pe strașnicele ei temelii casa neagră în care a locuit acel Mark Pemflinger, conte al Sașilor, om de îndrăzneală și de avînt, care a rîvnit putere și în țara noastră de dincoace de munți și și-a legat numele și de trecutul românesc. Și iarăși trăiești în acele timpuri de cîte ori cauți un drum mai scurt prin curțile neprietenoase, cu mirosuri grele și te strecuri prin lungi și înguste ganguri de întunec, bune pentru pîndă și omoruri răzbunătoare.

Sașii sînt un popor vestit de păstrător al moștenirii lor de datini și de — bani. Mișcarea zbu-ciumată și cutezătoare a industriei și negoțului nou nu i-a putut prinde. Cutare a găsit în lăzile tatălui său multe valori pe care se gîndește numai a le înmulți, cutare altul a descoperit, să zicem, o vînă de cărbune într'o mină și și-a făcut răpede milionul, care-i dă însă numai greoaia grijă de a-și pierde zilele mai scump, lucru în care rasa lui nu poate izbuti. Totuși exemplul altor nații, depărtata înrîurire a Buda-pestei în hainele ei, bune sau rele, dar nouă-nouțe, spiritul ungaro-american care răzbate cu încetul în toate, apoi dorința firească de a răsufla alt aier decît mucegaiul și duhlirea curțiilor strămoșești au ajutat silințele unui speculator

dibaciū și aū întemeiat în ultimele timpuri un Sibiiū nou. E aleia bogătașilor, clădită pe locul deșert unde eraū odată gropile și buruienile livezii lui Haller. Aici vilele întortochiate și cochete, înfășurate în verdeață poetică pe tot timpul verii, sînt lîngă aspra vechime a cetății însăși ca o Sinaie înfloritoare, ca un unghiū fericit de tînăr oraș svițerian.

Ungurii aū aici funcționarii și cafenelele.

Încă din timpuri destul de depărtate se întîlesc Romîni în acest Sibiiū care, la începutul începuturilor, trebuie să fi fost un sat al lor, împrejmuit cu ziduri și ridicat la înălțimi de bogăție și lumină de către oaspeții germani. În curtea bisericii din noul cartier al lui Iosif al II-lea, *Josephstadt*, se află pe laturea cimitirului bucșit de morminte o frîntură de piatră albă pe care slove frumoase înseamnă anul 1631, numele Vlădicăi romănesc Ghenadie al Bălgradului și al lui Stan ctitorul. A fost decî în Sibiiū încă de atunci, undeva pe la margene, o așezare de Romîni, sătenî săraci cu case mărunte și șubrede, pentru cari s'a simțit și nevoia de a se înălța o biserică. Poate să fi fost pe locul acelei în umbra căreia se află astăzi inscripția, poate, iarăși, să fi trăit și căzut în ruine aiurea. Dar mărturia ei netăgăduită rămîne, veche amintire de viață între multele amintiri ale morții, risipite aicea.

De jur împrejurul cetății, dincolo de platoșa zidurilor, se întindeau livezi și cîmpuri. În mijlocul lor se așezaseră muncitori din neamul nostru, cari erau folositori Sașilor și puteau fi suferiți în acest loc ce nu era sfințit prin privilegii și nu ridica la nici-o înălțime de drept pe locuitorii lui. Nemțește această cingătoare de verdeață se chiamă *Maiereien*, iar românește i s'a zis *Maieri*, Maierii Sibiiului: cine stătea aici era *Maieran*. Harnicii Maierani n'aveau nici-un preț și nici-o cinste, și trecutul lor n'a prea lăsat urme.

Încă de pe la începuturile veacului al XVII-lea îndată după Mihaï Viteazul, negustori greci, bulgari, armeni și romîni se deprinseseră a cutreiera, ducînd mărfuri răsăritene, de bumbac, mătasă, piper, săftian, lămii și mirodenii, văile și cîmpiile Ardealului și Ungariei, până departe la Tokaj și Seghedin. Gheorghe Rákóczy cel d'întăiu li dădu dreptul de a-și face singuri judecățile și orice alte acte de drept printr'un birău sau staroste și doisprezece jurați. Alți Crai ardeleni ocrotiră pe acești musafiri «turcești», și Casa de Austria recunoscă bucuroasă privilegiile negustorilor străini.

La început, *Compania* Grecilor Sibiiului, care a ținut până după anul 1850, era într'adevăr cu mult mai mult grecească. Dar pe încetul Romîni străbătură în ea, mai ales pe vremea stăpînirii de către Austriaci a Olteniei vecine. Scri-

șorile românești se îngrămădesc în archiva Companiei. Acuma Sibiiul avea negustori romîni statornici, cari priviaŭ foarte de sus pe Măieranii hotarului de ogoare, oameni bogați, ale căror femei încărcate cu aurării și pietre scumpe se certau între ele în privința dreptului de a merge mai înainte la slujba bisericască.

Dintru întâiŭ, Greciŭ nu fură îngăduiți a-și face biserică în cetate saŭ la margine măcar, și ei mergeau la liturghie saŭ își duceau morții tocmai în Bungard, unde cu multă greutate își clădiseră un lăcaș de piatră, ajutînd și Maria Bălăceanu, fiica de Domn pribeagă. Cînd însă Unirea cu Roma dădu legii românești o formă nouă, plăcută Cîrmuirii, Romîniî din Maieri căpătară voia de a-și face o biserică pe locul Iesușilor. Politica lui Iosif al II-lea, îngăduitoare pentru toate religiile, lăsă apoi să se înnalțe biserică din suburbiul iosefin și capela Grecilor din cetate.

Cea d'întăiŭ, mai nouă cu zece ani decît biserică Uniților, era în afară de ziduri, așa încît putu să se întindă mai mult, să se încunjure cu un cimitir și să înnalțe turn. Ea fu clădită așa trainic și frumos, în fel nemțesc firește, cum se vede astăzi, prin dărnicia unui Grec din Companie, Hagi Costandin Pop, al cărui fiŭ, mare patron al bisericii părințești, a fost vestitul bancher Zenovie Pop, unul din directorii Băncii Austriace. Cea de a doua a fost la început nu-

mai o casă de rînd în mijlocul unei curți mari: biserica schismatică se ascundea ca aiurea, pe pămînturile turcești, înaintea intoleranței Sașilor stăpîni și a Guvernului, — a luteranilor și a catolicilor.

Cînd se văzu că nu se poate ținea în Unirea cu Roma întreagă Romînimea ardeleană, *Neuniții* căpătară un episcop, sau mai bine o jumătate de episcop, căci Dionisie Novacovici primi titlul de Vlădică ardelean fără a pierde pe acel sîrbesc de episcop al Budei și cîmpiilor Mohaciului. Dionisie stătu în căsuța țerănească a preotului din Rășinari, dar veni și prin Sibiiu, iar urmașul său și mai des decît dînsul. Cînd, după Sirbi, un Romîn, Vasile Moga, ajunsese, cu începutul veacului al XIX-lea, episcop neunit, el se așeză în Sibiiu. Aici și-a trăit el toată viața smerită, până ce în adînci bătrînețe îl ajunsese o moarte blîndă și remășițele sale fură așezate lîngă păretele din dreapta al bisericii din suburbiul iosefin. Tot aici fu îngropat ruda sa, harnicul director de școli românești și protopop Moise Fulea.

Numai într'un tirziu, Moga căpătă un urmaș în fiul de negustor macedonean, crescut în cultură sîrbească, Andrei Șaguna. Acesta se găsi într'o anume clipă de prefacere în fruntea poporului său și făcu din episcopia sa o Mitropolie prin voința Împăratului recunoscător pentru neclintita credință a Romînilor. Baron al Impe-

riului, nobil în cuvinte și apucături ca orice urmaș de veche familie nobilă, darnic și strălucitor, mîndru și mărinimos, el a cuprins în lumina persoanei sale întreaga Biserică pe care o înfățișa. Capela grecească trecu în minile Romînilor la desființarea Companiei care cuprindea la urmă un singur membru, Romîn și acela, fără cunoștință de grecește, și la moartea burului archimandrit Meletie, venit din București, de alminterea, cel din urmă paroh grecesc. Aici se sluji de acum înaintea românește, în mijlocul cetății, de Mitropolitul însuși său supt ochii lui. Șaguna visa pe acest loc o strălucită clădire potrivită cu însemnătatea tot mai mare a Romînilor din Sibiiu și a Mitropoliei ortodoxe. El și lăsă pentru aceasta un fond care stă la temelie clădirii de astăzi. Prin îndemnul și munca lui se făcu tipografia, librăria, ziarul românesc al archidiecesei, acel «Telegraful romîn», care astăzi tînjește așa de jalnic, cu biata lui prosă miloagă. Noul avînt economic al Romînimii așeză în vecinătatea Reședinții — o casă ca oricare alta — biurourile băncei «Albina», care se ridică destul de răpede, mulțămîta mai ales d-lui Partenie Cosma, foarte sus. Tot prin aceste locuri o impunătoare clădire în trei rînduri se înălță pentru școala de fete, în orașul unde băieții însă n'aū decît alegerea între gimnasiul Sașilor și al Ungurilor (acesta și cu un curs de limba românească). Seminariul lui Șaguna se or-

ganisă ca o școală model pentru preoțimea ortodoxă și ca un focar al noului spirit național. Strada Măcelarilor, care pleacă de lângă Bretterul căsărmilor și panoramelor pentru ca să ducă la locul înalt și deschis unde se văd albastrele aproape munții înalți ai Făgărașului, amenință să ajungă marea stradă a Românilor Sibiului, clerici, profesori, avocați, negustori chiar, de și puțin.

Învățătura acestor profesii dădu Românilor din Sibiiu un caracter distins, aristocratic, cum nu se întâlnește aiurea în același grad. Convorbirile alese, iubirea pentru literatură o deosebiră spre cinstea ei. Scăderea prestigiului Mitropoliei supt Sîrbul Ivacicovici, situația ei atacată supt Mitropolitul Miron, om fără îndoială mîndru și vrednic, dar sfios politicește și fără însemnătate culturală, gospodăria pașnică de supt actualul Mitropolit, Ioan Meșianu, care poate chivernisește prea mult acolo unde ar trebui să cîrmuiască, toate aceste îndelungate neajunsuri n'aŭ slăbit această însușire a societății românești din Sibiiu. Românul venit din alte părți se simte bine în acest mediu vioiu și fin, unde se înțelege foarte bine alusia și gluma. Dacă n'ar fi dușmănia care desparte familiile fruntașe și oarecare predominare a spiritului german, dacă iubirea pentru literatură ar ieși din pasivitate și ar da o gazetă bună, o librărie viaie,

șiruri de conferinți folositoare, stările culturale din Sibiiul cu cu 5.000 de Romîni (a patra parte din locuitori) ar mulțami și mai mult.

Înnaintarea noastră se vede însă, chiar și astfel, zi de zi. O masă comună, ținută din fondurile *Albinei*, strînge la un loc pe școlarii romîni ai înnaltelor școli străine. Visul lui Șaguna de mîndră Mitropolie românească s'a îndeplinit: dacă pe locul capelei grecești dărîmate se înnaltă o ciudată clădire cu un trup bunduc, imitat după al Sf. Sofii din Constantinopol, și cu două brațe deșirate de turnuri ce zbucnesc în față ca doi plopî, această mare zidire cuprinde în ea cea mai frumoasă pictură bisericească ce se poate închipui la noi, opera lui Octavian Smigelschi, care va avea poate bucuria de a duce la capăt o lucrare înreruptă din nevoi materiale. Dăunăzi, în August 1905, s'a inaugurat un palat național românesc, cu Museu și Teatru, altfel numai o mare zidire prosaică, și cu acest prilej s'a strîns o astfel de mulțime românească, de amîdouă părțile munților, cu căpeteniile culturii și politicii în frunte, încît Sibiiul românesc și-a trăit fără îndoială cele mai frumoase din zilele sale și cele mai pline de binecuvîntare pentru viitor.

II.

Satele românești din apusul Sibiiului.

Spre miazăzi și Apus, Sibiiul e încunjurat de sate românești. Sașii înseamnă prin veacul al XIV-lea întemeierea lor, dar eū le cred vechi ca lumea.

Ce să li vezi bielșugul, rînduiala, frumuseța, neconținutul avînt al muncii spre lumină, pornești din cetatea de odinioară pe supt dealul încununat de cîțiva ani de zile cu biseriçuța maicelor catolice și cu uritele clădiri galbene, cu ochii mărunți, morți, ai școlilor lor, care convertesc și pervertesc și cîte o Romîncă, pe lîngă atîtea de alte neamuri. Apoi treci prin strade de lungi grădini împrejmuite cu uluci ca în Moldova, unde sînt iarăși prin tirguri grădini tot așa de mari. Te înfunzi într'o țigănie cu casele joase, îngălbenite cu lut, din care noaptea se înalță mirosuri grele. Țigăniea însăși și-a pierdut însă, în această margene de oraș săsesc, pielea neagră, și vezi pe aici Țigani și Țigance pe cari nu-î poți deosebi de ceilalți locuitori ai mahalalelor. Firește că și acești Țigani sînt de legea românească și poartă numele obișnuite între Romîni.

Biserica din capăt, o îngrămădire de stîlpușori, de linii drepte și de arcuri, e a uniților, clădire nouă făcută de străini după normele lor

străine. Ea e însemnată însă prin morții ce odihnesc în pământul cimitirului ei. Unde se vede din drum o statuie, a fost îngropat Papiu Ilarian, istoricul luptelor de la 1848, harnicul strângător de știri asupra trecutului românesc, juristul priceput și focusul om politic. De ceialaltă parte a bisericii s'a coborât rămășițele lui Gheorghe Barițiu, cel d'întăiu ziarist român din Ardeal, vechiul dascăl al școlilor brașovenești, gloriosul președinte bătrîn al Academiei Romîne. Acolo s'a înmormîntat și Ioan Rațiu, președintele comitetului național, pe care l-am văzut și eu acum cincî ani, bătrîn rumân și spătos, stăpînind cu vrîsta, cu statura și cu glasul mărimii politice mai micî. Biserica e din cele nouă, abia din ultimii ani ai veacului al XVIII-lea, și e mai însemnată decît prin arhitectura sa mărimea ei prin marea grădină cu pajiștile nesfirșite, o moștenire a Iesuiților, cari ei și-a avut întăiu sălașul aice.

Abia ai ieșit din marginile bogate în grădini vechi ale Sibiiului și te afli în Turnișor. Încă puțin drum în preajma munților, și ești la Cristian. Odinioară amîndouă erau firește sate săsești curate, în care Romîni erau primiți numai ca rîndași sau lucrători cu ziua ce se închinau adînc înnaintea greoiului lor domn Sasul, pe care-l agrăiau «stăpîne». Mai pe urmă, cîrmuirea austriacă a schimbat înfățișarea frumoaselor sate

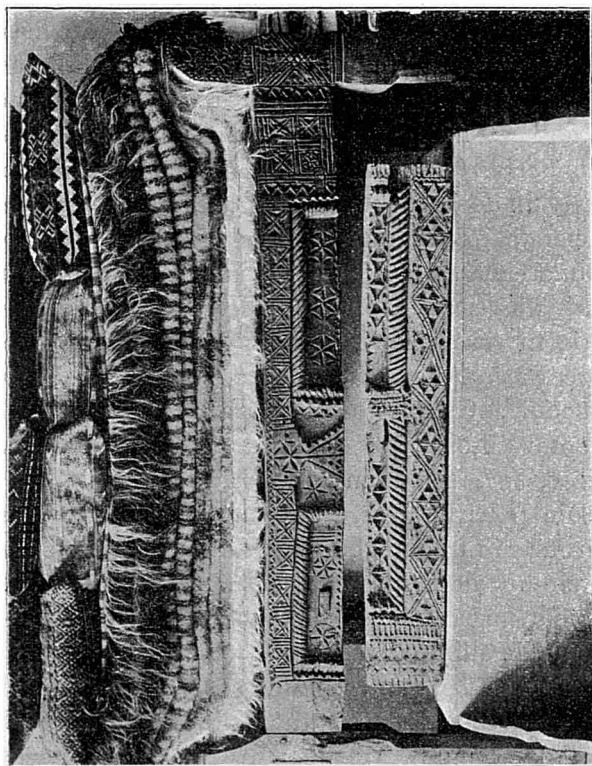
trainice și triste, aducînd pentru a trezi viața amorțită catanele, care aū rămas și până astăzi. De aceia, spun gurile rele, ar fi așa de mari și de voinici Sașii din aceste locuri față de vecinii lor, blegiți de o veche civilizație fără viitor.

Apele năvălitoare ale Romînimii biruiesc însă și pe acoalea. Înfățișarea lucrurilor rămîne tot aceia : lungă stradă căptușită cu bolovanii neorînduiți, cu lepădăturile de piatră ale rîurilor, casele ce arată spre stradă poarta corogită, de zid, cele două ferești sus în zidul văpsit verziū saū cu alte colorii spălăcite, triunghiul tîmplei coperișului, pe cînd un cerdac boltit privește curtea pietruită și bucșită de tot felul de clădiri înnalte de lemn. Aceiași datină de a se însemna pe zid anul clădirii, numele gospodarului. La Cristian de-asupra unui rîuleț se mai înnalță, ca o neagră vedenie din timpurii de luptă zilnică, foarte grea, zidurile groase și biserica înnalță cu obositele ei oase de piatră veche de pe care Reforma legii a gonit înuntru și afară toate podoabele catolicismului bogat în icoane.

Dar copii oacheși rîd adese orii din poarta veche, prin fereștile cu obloane verzuī se vād voinici cu plete lungi și femeī cu fachioale pe cosițele întunecate ; scrisoarea de pe ziduri e un stîngaciū amestec de cirilică și de litere latine și vorbește în altă limbă decît a vechilor stăpîni. Mica biserică a noastră are în ea mai multe puteri decît scăfîrlia sacă a marii clădiri

bisericești în care se mai închină astăzi Sașii. Această preschimbare e firească, neapărată, ea e voința marilor puteri ale firii. Cine ar putea

Pat săpat și preșuri.

s'o împiedece? Silințele ce s'ar risipi pentru aceasta îmi par asemenea cu mișcările minioase pe care le făcea un bătrîn căzut în mintea co-

pilărească pe care l-am văzut în rămășița de cetate de la Cristian. Pleșuv, tremurînd, cu totul gol, el se arăta în mijlocul unor ușori negri, tocmai sus și tremura tot în slăbiciunea și nemernicia lui pe cînd ni arăta cu degete nesigure ieșirea biîguind în limba lui: «afară, afară !

Ca niște cetăți apărate cu jertfe rămîn însă întregi Cisnădioara și Cisnădia, spre a căror frumuseță de gospodărie călătorească trăsurile de Sași din toate unghiurile ardelene, de cîte ori societatea de cultură a neamului lor își ține adunarea anuală aici, la Sibiiu. În mijlocul pădurii din capătul orașului, drumul prin desiș se rupe în răscruce și, pe cînd cel d'innainte duce spre Rășinarii noștri, cel din stînga face spre Cisnădie. Calea noastră pare că înfruntă de-a dreptul viitorul, pe cînd a lor cotește pe întunec, spre un ultim adăpost amenințat.

Din potrivă, pentru ei e pierdut cu totul Bungardul, din trecutul căruia a rămas numai fețele, și vre-un alt colțișor unde legea nu e încă cea «românească» și decî în legătură cu dînsa se și fac unele silințe de cîștigare îndărăt. Acum două sute de ani, sătenii sași mergeau acolo în Bungard ca «domni» în fruntea Romînilor, de cari erau însă mulți, cu neamurile Coman, Lazăr, Imbăruș, care nici pînă acuma nu s'a stîns (directorul de pension Gh. Coman din București e Bungărdean). Pe atunci, strîngîndu-se laolaltă, prin cîteva dani, un loc potrivit, s'a clădit și bi-

serica de zid a Romînilor. Între ajutători a fost și o mărire sărăcită și umilită a neamului nostru, adăpostită acum aici : Maria, fata lui Șerban-Vodă Cantacuzino și văduva aceluï colonel Constantin Bălăceanu, fost Agă muntean, rival și dușman de moarte al lui Vodă Brîncoveanu, care a căzut în lupta de la Zîrnești, luptînd pentru Împăratul ambiției sale. De atunci atîția Sași fuduï aū plecat capul supt jugul înflorit al limbii noastre. Din acest Bungard de cucerire a plecat, dintr'un neam străin, cucerit și acela de noi mai încoace, meșterul pictor al Mitropoliei din Sibiiu, Octavian Smigelschi, între înaintașii după tată ai căruia este un stegar al Craiului polon.

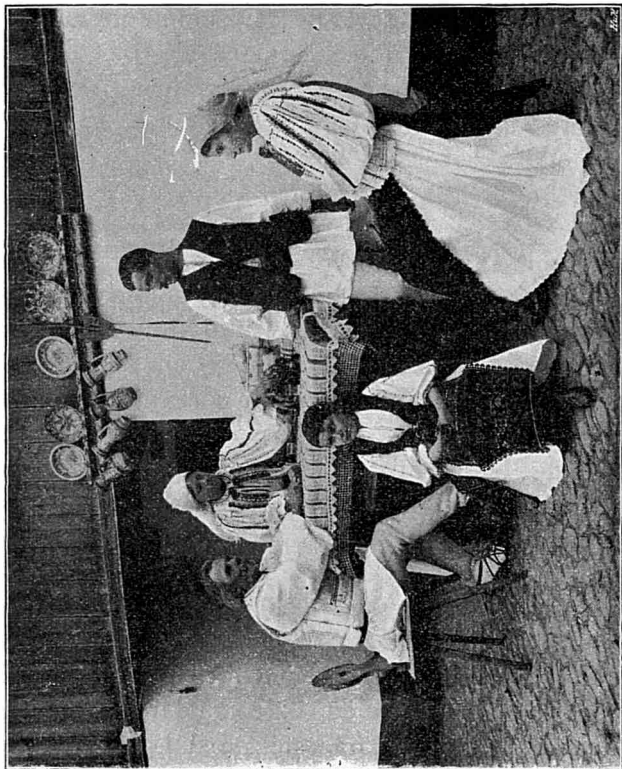
Romănești din toate timpurile, romănești din rădăcină, și nu prin chemarea din partea Sașilor domnitori a unor vîntură-țară romîni — cum spune istoria oficială —, sînt satele care fac mîndria noastră în aceste părți, străvechile așezări pe care diplomele regale le numesc *villae olachales*. Cum vii din spre cetate, ai în drum, îmbinate ca doi struguri pe aceeași ramură : Orlatul și Gura-Riului, la dreapta, după o modilcă de pădure mărgenită cu măcieși și Săcelul, Valea, Cacova și Sibielul, iar tocmai la capăt, porumbrële ce cresc în umbra stejarilor tineri, ca o cunună vrednică pentru toate celelalte, Săliștea, mărgăritarul românesc al Ardealului.

Orlatul a fost un sat grăniceresc. De-a lun-

gul uliții din mijloc, vrednică de un târg, se întind și astăzi, lângă marea biserică zidită, locuințele de piatră ale ostașilor romîni cari în veacul al XVIII-lea, și până departe în cel trecut, păziau hotarul. Grănicerii de legea unită, ocrotită de Împăratul, cu ofițeri romîni și obișnuință de limbă românească până și în scriptele lor, aū domnit atîția anî peste vechiul sat ciobănesc. Astăzi așezămîntul lor s'a desființat: abia cîte o patrulă din oastea nouă vine de păzește clădirile încăpătoare, cu ochi mari de fereastră și coperișuri de țiglă înnalte, iar vara familii sibiene își află liniștea, răcoarea, întremarea în acest colț frumos de Romînime.

Mult mai țerănesc și mai romantic e Gura-Rîului, așezat și ceva mai sus, către muntele nostru. Rîul, care e același cu Țibinul Sașilor, cu acel riū al Săbiiului ce a dat numele cetății, se joacă 'n ripă pe pietricelele albiei sale răsfătate. Case cu înfățișarea săsească întru toate se înșiră de-a lungul îngustelor uliți pietruite. În mijloc, marea biserică mai nouă a neuniților stăpînește, lângă o minunată școală, pe cînd ceva mai în sus se gîrbovește pe un dîmb de dărîmături bisericuța cea veche, care e acum a uniților, cu hramul Sf. Paraschive. Oamenii o cred innălțată în 1200, și de fapt multe clădiri bătrîne trebuie să se fi risipit pentru a face dîmbul de piatră pe care se ridică astăzi întunecatul lăcaș umed, cu miros de trecut. Toate sînt aici așa de românești, încît

abia te simți în țară străină. Primăria e întitulată întâiu pe limba noastră, și, când am venit, tocmai se striga în românește o vînzare de un

Podobeale casei în părțile sibiene.

crainic, — un *strigaș*, se zicea odată pe aici, — suit pe o căruță plină de toate uneltele și cioveiele și răsunînd din bucățile de fier vechiū grămă-

dite într'însa. Și inima-ți crește cînd în biserica cea mare, cu unele icoane de prin 1760 și o catapiteasmă luată din capela dărîmată a Grecilor din Sibiiă, vezi marea mulțime frumoasă, plină de cuviință și de evlavie care umple tot cuprinsul cel larg cu albele cojoace de păstori, cu fachoalele ștregărești și catrințele, *cretințele* negre vărgate în lat cu suptîrî dungî roșii, ale femeilor. Priveliștea amintește pe aceia din cele mai bune sate bucovinene.

Nimic nu întrece însă Săliștea. În vederea munților hotarului, supt culmea împădurită a Netedului, cu primblările multe și dulci și ținta răcoritoare a izvorului de apă bună, ea răsfră în toate părțile ulițe și ulicioare întortochiate, cu livezi adînci și mari case gospodărești. Porțile de lemn săpat, care n'au însă nici-odată frumuseța gingașă a celor din Gorj, încadrează Dumineca și serbătorile chipurî suptîrî, albe, de bătrîni și bătrîne ca din vremurile patriarhilor: cîte unul din acești vechi gospodari și «economî de vite» are mai multă avere decît cutare care-și primblă la șoseaua din București caii focoși și cupeaua cu blazon, dar, cît despre aceasta, el nu-și părăsește până la moarte frumosul port sprinten al păstorului ce a fost în tinereța lui. După această bătrînească priveliște a porților mai că-ți vine a crede că în mîndra și marea Săliște nu sînt flăcăi și fete. Dar îi afi

la un loc zburdînd de sănătate și voie bună în cele mai strălucite porturi, cu catrințele negre pe care lunecă gingaș firele de aur, la «pavilionul» danșurilor, lângă riș. Acolo se întind ho-

O frumoasă a satului.

rele în care flutură fachieale și mînece albe, pe cînd flăcăii cu floarea 'n piept scutură scîndurile de tot praful din ele, la cîntecul, prelungit duios sau aprins sălbatec, al Țiganilor. Ca o

pată de *modernizare*, venită mai mult din legăturile cu România, se văd unele haine nemțești la cițiva feciori cari cer mai bucuros și aici acasă valțuri și cadriluri.

Cea mai aleasă frumuseță românească se desfășură la lumina clară a muntelui. Săliștencele sînt vestite în tot Ardealul, și Săliștenii sînt de aceiași părere ca și străinii: nunțile se fac de cu vreme, și la danț vezi une ori codane abia răsărite, care mine vor fi mirese.

Bogația și cultura staū însă și ele alături cu acest dumnezeiesc dar al frumuseții. Banca din Săliște, cu un local cum nu se poate mai bun și larg, e un solid și înfloritor așezămînt, care se deosebește de celelalte prin aceia că-și dă tot venitul pentru școală. Școala aceasta are trei învățători, dintre cari unul dirige și corul, care e printre cele mai bune ale satelor din Ardeal. Directorul, un om de ispravă, e și unul din cei mai mari improvisatori umoriști pe cari i-am auzit vre-odată, și e păcat că nu încearcă să și scrie. *Nimeni nu lipsește de la școală*, și toată lumea cetește bine.

Biserica cea mare e numai din 1784, dar ea e vrednică de trecutul și de prezentul Săliștei. E făcută în cruce după felul bisericilor muntene din vremea Brîncoveanului, dar briul o taie numai sus, așa încît firidele de jos, rătunzite, sunt foarte mari, pe cînd cele de sus sînt numai cadre pătrate, mărunte pentru icoane. Coloarea sălișteană

se vede din îngrijirea cu care de-asupra fiecărei icoane de acestea se scrie în frumoasă scriptură cirilică numele aceluia care e ctitorul ei, — frumoase nume de țeranî. Pe bolta turnului săsesc greoiu, alipit la biserică, cîntarea din «tîmpăne și horă» e ilustrată printr'o horă românească, cu lăutari în tot avîntul arcușelor suptîri. Tot așa e și biseriçuța din Netedul, cu cimitirul răsfirat, ale căruî cruci, albastre, roșii, săpate, bogat în fel de chipuri, par niște flori uriașe de luminărele său de busuioc. Din loc în loc, se văd icoane supt coviltire de zid, ca niște fîntîni de drumul mare. Și undeva în capăt, într'un fund de livadă, descoperi abia vechea biserică mărunțică, acum o capelă unită, unde am apucat încă la 1900 pe cel din urmă preot, îmbrăcat țerănește în această reședință de protopopie neunită, cu protopopul doctor în teologie de la Iena.

Afară de biserica cea mare, Săliștea mai are două, în sus către munte. Una a fost zidită dăunăzi, într'o neașteptată și uricioasă formă gotică, cealaltă e în calea spre pădure, la Gruiu. Aici erau odată de jur împrejur copaciî sălbateci, și unde se văd ruine sau cămăruțe răzlețe, locuite de biete femeî bătrîne, stăteaū pe atunci călugării, meșterii de scrisoare frumoasă și de zugrăveală. Ei aū format pictori cari aū lăsat acest meșteșug urmașilor lor, și până astăzi două fete care trăiesc singuratec fac cu sirgu-

ință și evlavie aceleași icoane de sfinți pe care le făcuseră, atîția ani de zile, părintele lor. Biserica unită e astăzi pustie, și porțița bătută în cuie taie drumul la dînsa, pe cînd gardurile de lemn se apleacă tot mai mult în țerna nestatornică a cimitirului cu crucile căzute.

Uniți se poate zice că nici nu mai sînt aice, iar neuniții țin cu multă iubire la legea strămoșească. Comuna se îngrijește foarte bine de biserici, și celei mari i-a dăruit de curînd frumoasele strane de stejar vechi, luate la dărîmare din capela bogată a Grecilor din Sibiiu, al cărei «fruntariu» său catapiteasmă a călătorit la Gura-Rîului. Aici nu mai e ca în satele Făgărașului său în cele care duc în jos la Turnu-Roșu, cu icoanele buboase de ceară, cu bucățile de luminări zvîrlite printre prescurile uscate, cu icoane sparte și foî de cărți mucedde și tot felul de sfărîmături și de zdrențe grămădite prin colțuri de întunec pe care de mulți ani nu le-a cercetat nici-o mătură profană. Mormintele sînt nu se poate mai bine ținute, și e o adevărată plăcere duioasă să vezi cum în serile de sărbătoare și chiar în celelalte lumina se aprinde în felinare la capătul unor morminte înflorite, care sînt une ori foarte vechi, ca un dar de puțină bucurie pentru aceia la cari nu se mai coboară acum altă rază decît a iubirii îngrijitoare.

III.

Ocna Sibiului.

Un drum paralel cu al Săliștei duce spre Ocna. În stînga sînt zimții albăstrii ai munților, cei făgărășeni de o parte, ai Rășinarilor de alta, și prin creștătura dintre alte două șiruri se gîcește valea strîmtă a Oltului. În dreapta sînt delulețele pe care le pătează viile Sibiului, iar mai departe mijesc coperișurile de țiglă roșie, amestecul de alb și trandafiriu, supt livada pomilor bătrîni, unde e Rușciorul, sat cucerit pe jumătate asupra Sașilor. În față, o dungă de șes printre lăvicere înguste de porumburi, de griie, de cînepe. Cotești la dreapta prin această cale fără arbori, cu pămîntul cenușiu, scrupos, sărac, și ești îndată în satul săsesc destul de bogat pe care Romîniî il numesc Șura-Mică.

Nici nu e alt ceva decît o lungă înșirare de șuri zidite, căsoaie mari ale Săsimii stăpînitoare. Culmî mari de țiglă, ferești cu obloanele verzi, pridvoare, curți cu totul închise privirilor. Zî și noapte, se perîndează turmele pripite și încefele cîrduri de bivolițe negre, spurcate prin bălțile din împrejurimî. Pe o înălțime la mijlocul satului stă marea biserică veche, cu ferești gotice înflorite, în zidul gros de bolovanî îngrămădiți. O încunjură cea mai romantică din vechile curți pustii. Iar cînd intri înlăuntru, prin

ușa tivită cu mușchiu catefelat, ai, ca de obicei în lăcașurile de închinare ale Sașilor, pereți goi, câte un stingaciū crucifix din veacul al XVIII-lea, prapuri de stofe proaste, prăfuite și un val-vîrtej de bănci cu însemnarea celor cari aū dreptul a se sălășlui în ele, — goliciune și sărăcie.

Se văd și citeva case românești scunde, prinse din bîrne, cu doi ochișori de fereastă la drum, și fel de fel de podoabe de cruci și flori săpate în lemn saū întipărite 'n tencuială. În ele stă și cite un Țigan. De toți sînt vre-o șeptezeci de familii, care s'aū strîns mai ales în anii din urmă și tind să cucerească și mai departe. Într'o clipă de mărinimie, comuna săsească li-a dat loc de biserică, și acuma o mică zidire albă, cu chipuri de sfinți catolice — locuitorii sînt uniți — se ridică în marginea marelui sat al Sașilor. La poartă e o cruce de zid, cu cooperiș ca în Săliște, și inscripția, cu litere latine, spune că a fost împodobită de niște «zugrăvițe» săliștene.

Mai este acum pînă la Ocna Sibiiului un drum scurt printre micile ogoare unde, în această zi de August, lucrează la culesul verdețurilor Săsoaice cu cocheta pălărie de paie albă peste părul împletit și întors în roată. Îndată pămîntul de cenușă ușoară se prăvale, se frămîntă, crapă în răscroieli adînci, pe unde se

furișază o apă greoaie, urîță, care lasă praf de sare pe buruienile sărace din marginea ei. Se văd înaintea, pe una din aceste triste movile pleșuve, două șoproane — saū, cum se zice aici, *șopuri* —, acoperite cu o veche șindrila neagră. Mai departe se lucrează la o cărămidărie. Cîteva căruțe rătăcesc în învălmășala de lucruri nehotărîte, adunate în movile. Ceva mai încolo, la stînga, e un mare parc de băi, cu pavilioane de lemn înzorzonat și plin de tărcături. Iar pe cîteva alte dilmuri de cenușă goală se urcă drumuri strîmbe, mai mult nepietruite și gropoase, printre case mari, urîte, după chipul săsesc.

Aici aū venit odinioară Romanii căutînd sarea pe care n'o găsiseră încă dincolo de munți și pe care n'o scotociră nici-odată din munții Moldovei. Din locuri depărtate, dela barbarii Ținuturilor vecine, din țerile de peste Dunăre până adînc în Balcani, veniaū negustorii aducînd cu sine acele monete de aur și argint cu chipuri de Cesari și de Împărătese, acei bani grecești de la Dyrhachium și din părțile macedonene, cari iese la iveală neconținut la răscolirea sapei plugarului și la desplicarea brazdelor de plug, îmbogățind zi cu zi minunata colecție de monete și anticități pe care o păstrează în pașnicul presbiteriu canonicul Andrei Bakk, parohul catolic al Ocnei. Lacurile acelea negre, cu luciul de ardesie, în care bolnavii își caută însă-

nătoșirea pe margini, pe cînd la mijloc adîncimea se cufundă prăpăstuit în zecimi de metri, sînt oțenele de odinioară, năpădite de apă. Altele sînt abia muiate de prelingerea pîraielor, și într'una, care primise după lupta din 1848 trupuri sîngerate de honvezii revoluționari, uciși de ostașii Împăratului, un șivoiū sălbatec de munte ridică de-asupra pe cițiva dintre bieții mucenici, păstrați minunat în sare, și în cinstea cărora s'a ridicat un mic monument pe deal, după ce i-a primit în sfîrșit pămîntul.

Locuitorii cei mai vechi ai Ocnei aū avut între ei și Sași. Mai dăunăzi s'a stins cel din urmă din acest neam deșărat. Dintre lucrătorii unguri de odinioară ai Ocnei, cari aū dat orașului numele de Vizakna, trăiesc încă destul de multe familii, cu un paroh catolic, care se sălășluiesc într'un rînd de mari case gospodărești, clădite aproape ca ale Sașilor. Sînt mai mult meșteri, cari-și caută de lucru departe, pe cînd familiile rămîn acasă și, neputînd lucra singure pămîntul, îl arendează sau îl vînd, și pierd astfel cel mai puternic temeiū al vieții unui popor. Ungurii mai dau astăzi aproape întreg consiliul comunal; ei aū răpus dăunăzi candidatura de parlament naționalistă a d-rului Aurel Cosma. Dar pe încetul viitorul li se tot îngustează; de amîndouă părțile îi strîng șirurile dese ale caselor românești «din susul» și «din josul» apeii. Ai noștri sînt lucrători de pămînt și stăpîni de

turme: lina ce se strînge, o lucrează apoi în tot cursul iernii femeile, de o hărnicie și de o pricepere în izvoade și în potrivirea colorilor cum nu se întîmpină la celelalte popoare ale

Cu ulciorul.

țerii. «Unde-ți poate lucra Săsoaica», spunea cu ochii strălucitori de biruință o bună gospodină, după ce desfășurase înaintea mea tot cuprinsul lăzii de Brașov, ce se aduce în casa însurăștelor de

zestre, în Lunea de după nuntă : coperișuri de pat și de masă, lăvicere, țoale, traiste, în care colorile deosebitoare ale satului, roșul și verdele, erau potrivite în cite și cite chipuri de legături măiestre.

Cea mai veche biserică românească din acest loc a făcut-o Mihaï Viteazul. Îndată după căderea lui, orașul a vrut s'o dărime, dar Romîniî a răscumpărat-o, învoindu-se a plăti o dare bisericii calvinești, a stăpînilor. Cînd vechiul lăcaș slăbise acuma din încheieturi, Constantin-Vodă Brîncoveanu a dat bani pentru dregerea bisericii. Ea s'a mîntuit abia după moartea lui. După cîtva timp, clădirea cea nouă s'a făcut biserică unită, și dăunăzî i s'a dăruit o reparație care a cruțat însă liniile de zimțuri, fridele, potrivite ca la Săliște, și, chiar în mijlocul goliciunii varului proaspăt, un chip al Brîncoveanului, zugrăvit de vre-un prost meșter localnic, după închipuire, cu calpac unguresc, mustăți lungi și o barbă albă, răsfirată.

Neuniții și-aŭ făcut întăiŭ o biserică în deal, care se zice biserica «din jos», fiindcă se află în josul apeî. Alta, mai nouă, cu o școală lingă dînsa, e mult mai încăpătoare. Aŭ făcut-o săteniî, cu cărămida, cu banul și cu osteneala lor, și unul din preoții Ocnei — se zice de fapt Ogna, iar celor mai vechi li plăcea să scrie: Vizagna — părintele Isaia Popa, mare cîntăreț în vremurile

sale, înzestrat cu unul din cele mai minunate glasuri, își mai aduce aminte cînd, acum treizeci de ani și mai bine, căra și el cărămidă pentru mîntuirea școlii. «Și tata mi-a zis, Saie, bagă de samă, să știi că *tu* ai lucrat colo sus, la vîrfurile coperișului.» Cîte legături nu statornicește între oamenii acelui sat conștiința muncii împreună, jertfei frățești prin care, în afară de puterile lumii, s'aũ îndeplinit toate aceste lucruri care se văd cu mîndrie pînă astăzi!

IV.

Rășinariî.

Abia ai ieșit din Sibiiũ, coborîndu-te pe la *Bretter* de vale, între mari cãsărmi cu fațadele moarte, și te afli în «pădurea tinăra», ce se întinde cale de un ceas cu trăsura, fără alt amănunt nou în desișurile verzi decît icoana de la mijloc, prinsă într'un copac bătrîn, și cîte o căsuță de pădurar innălbînd prin întunerecul ramurilor multe. De la o vreme se desface la stînga un alt drum printre arbori, spre satul săsesc model Heltau, pe care Romîniî il numesc Cisnădia, ceia ce, într'o formă mai veche, suna Cesnădie, — nume cu totul deosebit de acela dat de vecinî și care dovedește că, din capul locului, aceștia n'aũ fost singuri în frumoasa poiană.

Pădurea nu e de alminterea pustie, ci o-străbat

până foarte târziu noaptea, până la ceasurile despre zită cînd încasatorul de crăițari de la capătul orașului îi răspunde «buna dimineața» cînd îi spuî «noapte bună», tot felul de drumeți : gospodari în căruțe, muncitori cu unelte 'n spinare, soldați călări sau cu carele de provisiî, Țigani corturari, primejdioși în ceasurile innaintate, cînd se ieaŭ după trăsurile singuratece și îndrăznesc chiar a ucide.

Pe acest drum de cinste al pădurii stăpîne a trecut acum cîteva zeci de ani convoiul de îngropare al Mitropolitului ortodox Șaguna, cel d'întăiŭ și până astăzi unicul. Sicriul cu rămășițele bătrînului care-și încheiase întreaga viață și opera întregă, era petrecut de clericii înalți dintre cari puținî îl plîngeaŭ fără a se gîndi și la moștenirea lui, de mulțimea preoțimii celei lalte, prinsă într'un așezămînt trainic de acela care se ducea acum în cîntările ce petrec moartea creștinilor, de multă mirenime, care fusese chemată de acest arhieru la munca frățească pentru întărirea Bisericii. Nu lipsiaŭ nici cîte unii dintre cei străini, căroro marele mort știuse să li impuie persoana sa și, prin aceasta, legea sa, neamul său, și pădurea, martura biruințelor și ocrotitoarea suferințelor noastre, va fi sunat din frunzele ei dese o plîngere pentru Vlădica Romînilor, răposatul.

Șaguna avea o bisericuță în mijlocul Sibiiului și alta la margine, în Josephstadt. Dar acolo i

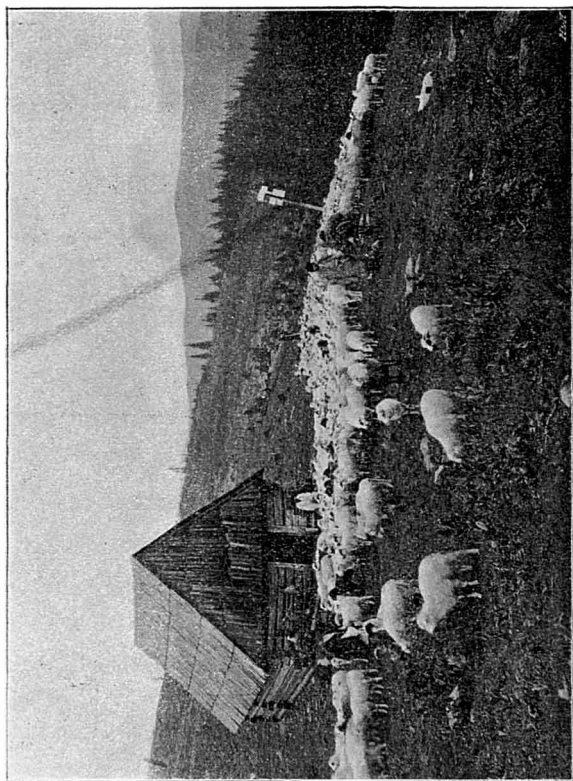
Casa Vlădicilor, în Rășinari.
www.dacoromanica.ro

s'a părut că n'ar încăpea de străinătate multă. Și nici nu credea că lângă negustorii greci din timpuri, lângă pașnicul Vasile Moga și harnicul Moise Fulea ar fi un loc potrivit pentru marea și îndreptățita lui mândrie de archiereu peste 2—3 milioane de Romîni. El își alege decî acel curat, liniștit și harnic colț de Romînime care e Rășinarul. Lîngă biserica cea nouă din marele sat se vede, la drum, o bisericuță de îngropare cu grilă de fier și doi lei paznici, unde jandarmii vin din cînd în cînd să smulgă tricolorul de la vre-o coroană nouă, pentru ca mortul să nu fie înfășurat în semnele deosebitoare ale neamului său. Puțină lume vine să-și amintească și să aducă mulțămită în acest loc de odihnă, supt înnaltele dealuri, de-asupra cărora se înalță departe munții. Aici doarme Șaguna.

Acest mormînt e un adăpost. Un alt adăpost era în vremuri acea căsuță cu fereștile chioare, zidul crăpat și coperișul de paie zburlite, în care aș stat cei d'intîi episcopi, aduși de la Sirbii din Buda, pentru Romîni neuniți ai Ardealului, ca o pomană nesigură și un mijloc trecător de liniștire a sufletelor. Dacă simți o adevărată înduioșare privind umila dărimătură, nu e pentru acei străini, împărțitori de antimise și strîngători de dăjdi vlădicești, ci pentru încă una din suferințele, din rușinile care, veac de veac, aș căzut din bielșug asupra neamului nostru.

La 1785, supt episcopi ca aceștia, Rășinari

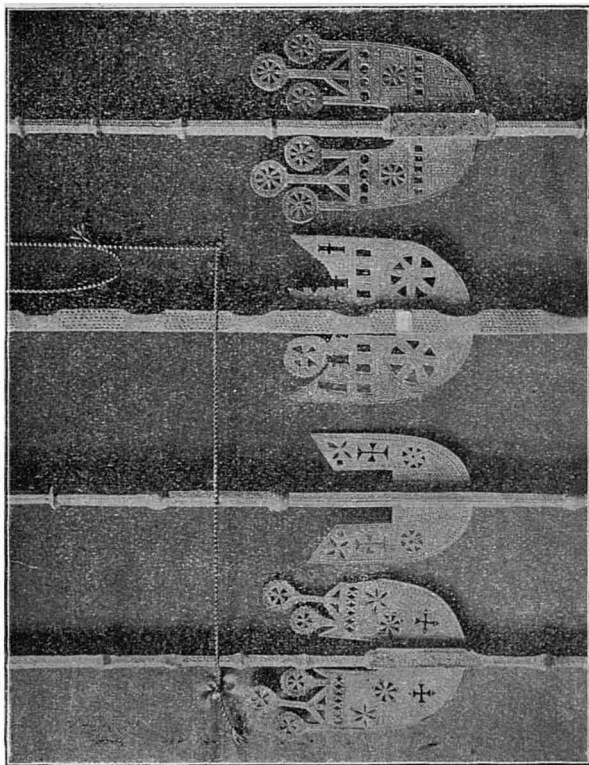
și-aŭ căpătat biserica de piatră, căci până atunci nică-o astfel de biserică n'aveau episcopii drumeți din căsuța cu țuguil de paie. E o clădire

În munte cu oile.

ca aceia din Săliște, încinsă cu un briŭ care desparte ocnițele pătrate de sus de alte firide prelunge, ce se întind până la temelie. Ca și

acolo, de jur împrejur în acele adâncituri se vede zugrăveala veche, purtînd însemnarea celor cari aû plătit pentru dînsa, toți sătenî de aice.

Mesteșugul de săpat al ciobanilor răsărenți.

Maî sînt și alte două biserici: una tot neunită, nouă, iar cealaltă, cu un turnuleț de lemn, a uniților.

Locuitorii de aici erau odinioară niște «codreni» foarte săraci, strîngători de rășină pe care o vindeau Sașilor. Apoi ei căpătară turme, din care se hrăniau mai mult decît din holde pe acest pămînt pietros de supt muntele brașilor și stîncilor. Întărindu-se, înlesnindu-se și alcătuindu-se tot mai bine, ei putură dură de-a lungul celor două văi spumegătoare case de lemn bine încheiate sau și clădiri de piatră, care toate păstrează însă tipul casei românești de munte. Ei ajunseră oameni hotărîți, mîndri, fără frică de «domni», înaintea cărora nu se prea dau în lături nici astăzi, ținînd la hotarul lor și la cinstea lor. În frunte cu cei șapte preoți ce aveau prin 1780 și cu cei patruzeci de bătrîni, cari purtau frumoase nume vechi: Dancăș, Albu, Alăman, Drăghici, Grebenea, Tatul, Maniū, ei se luptau pentru pămînt cu «maghistratul» Sibiiului, aducînd înaintea mărturiilor de la Craiul Matiaș și de la bătrînul Domn muntean Radu, tatăl lui Mircea, pe care-l numiau Negrul.

Preoții au fost tot din aceleași neamuri, cărturarî bunî de cîntări și de scrisoare. Unul, Sava Popovicî Barcian, a copiat harnic cărți de minuni și cronografe cu un condei suptire, foarte sigur, pe la 1800. De la el venîră înaintea alți preoți din același neam. Iar la urmă această familie cu bucurie la scris, trăind în evlavia naturii frumoase și a lui Dumnezeu veșnicul, odrăsli, printr'o mamă care s'a încercat și ea în

alcătuirii literare, pe copilandrul bălan care dă astăzi un glas puternic și limpede durerii neamului nostru de aici, pe Octavian Goga. Nu odată am avut bune ceasuri de petrecere prietenească în casa veche a părintelui său, unul din preoții de astăzi, cel mai bătrîn.

V.

Țara Amlașului.

Cum vîi de la Sibiiu spre Săliște cu trenul care se tîrăște leneș prin valea Sibiiului și apoi a unuia din riulețele ce se varsă în el, ai pe rînd în fruntea stațiilor formele ungurești care corespund satelor: Orlat, Cacova, Săcel, toate locuite numai și numai de ai noștri. Mai la o parte e Poplaca, la stînga; lîngă Orlat se adăpostește către munte Gura-Riului; și mai sus decît Săliștea e în sfîrșit Tilișca, împreună cu Galeșul. Toate la un loc, acest întreg mic Ținut românesc își avea în timpuri foarte depărtate de noi o capitală în marea așezare săsească a Amlașului și alcătuiău un ducat pe care, puțină vreme după cedarea Făgărașului, regalitatea ungurească îl dăruise de nevoie acelor Domni ai vecinelor plaiuri neatîrnate, cari întinseseră dese ori mina lor îndrăzneță către frumoasa pradă ce li se cuvenia. De la Mircea-cel-Mare pînă la Țepeș, la Radu-cel-Frumos, la Radu-cel-Mare

chiar, Voevozii noștri din Argeș și Tîrgoviște au stăpînit aici, fără să aducă însă, ca în șesul făgărășan, mai puțin locuit și apărat de privilegiu, domni noi de pămînt din boierimea lor luptătoare.

Spre acest Amlaș din trecutul căruia ni vorbesc atîtea amintiri, ne îndreptăm într'o caldă zi de Septembrie, care dogorește sterpele dealuri de lut ce răsar și se amestecă aici pretutindenii, ca în Ardealul clasic. Săliștea-și muncește ziua harnică, dar îmbrăcămintea se vede pretutindenii strălucitor de albă, ca într'o Duminică sau zi de sărbătoare. Sărbătoare a fost însă numai ieri, Ziua Crucii, petrecută aici în liniște, în post și în evlavioasă oprire de la jocuri.

Ca mai toate drumurile mici din Ardeal, și acesta e aproape pustiu într'o zi de lucru. Pustii sînt și locurile de lut galben și iarbă pîrlită ce se înalță la dreapta și la stînga, singurătate goală, menind a sărăcie. Grădina de zarzavaturi a comunei se înfățișează destul de prost, cu toată îngrijirea împrejmuirii și acareturilor. Un alt drum duce la stînga spre Apoldul-de-sus, și dintr'acolo vin, în pasul cînd prîpit, cînd leneș, ca în străvechile timpuri de năvălire, corturarii Țigani cari și-au făcut de cîteva zile sălașul la jumătate de cale între cele două sate. Vin răzleți sau în cete bărbații nalți și supțirateci, cu lungile plete crețe și ochii de patimă și cute-

zanță, cari lasă să se clatine marile căldări de aramă roșie ce țin în mână, și femeii voinice, destul de bine îmbrăcate, care aleargă după trăsură întocmai ca dănciucii pe cari i-au lăsat la șatre, cerșind cu mult zgomot crăițarul drumeților.

De la un timp ne urcăm pe o cărare galbenă, deschisă în lutul dealurilor. Aceasta e «hula Amlășului», drumul de costișe ce duce în vale la orașelul care pe vremuri și-a înscris numele în titlul Voievozilor romîni. Îl și vezi îndată grămădit în adîncime, la dreapta, cu coperișurile roșii și cele două turnuri de biserică, răsărind din mijlocul lor. Localnicii văd în felul său de desfășurare icoana unui sfredel.

Până să ajungi jos, străbați un drum printre vii, care izbîndesc minunat de bine pe aceste fețe de dealuri sfărîmăcioase, bătute aprig de soare. Ești tot între tufele de porumbrele cu micile roade negre brumate, între copăceii de măcieș cu boabele lunguiete, de un roșu vesel, între crengile ciulinelor ce întind struguri de boabe tot așa de vioiū aprinse. Peste gardurile vii sar sătenii și sătence în portul din aceste împrejurimi sibiene, ducînd în coșuri darul îmbrobonat ale viței. Mai la vale vezi strecurîndu-se carele înalte pe care le mîna Sași bălanii cu pălăriile negre, sau Romîni de la margene și Țigani fără grijă, ce-și au căsuțele proaste tocmai în capăt.

Ai noștri știu să-ți spuie că Sașii din Amnaș — căci așa se zice astăzi, și nu Amlaș, târgușorului care e Hamlesch pentru Sași și Omlas pentru Unguri — sînt de o vestită prostie și că, sărăciți de o bucată de timp, ei văd, fără puțință de îndreptare, cum, pe zi ce merge, crăpăturile de la casele lor se fac mai multe și mai adînci. Așa și este, cel puțin în ceia ce privește casele. Vechimea și decăderea e întipărită mai pretutindenea pe pereții lor înnegriți, cu ferestrele mici întunecate și triste, cu coperișurile neîngrijite și sparte, cu ogrăzile lăsate în voia întâmplării. În zădar stăpînește mîndru biserica cea mare, innoită cu oarecare gust, în curtea care mai păstrează unele încăperi din castelul de pe vremuri, unde aș stat ascunși dușmanii de-aî lui Vlad Țepeș, chemînd focul răzbunării acestui grozav asupra întregului târgușor. Numărul celor vre-o mie cincî sute de Sași scade zilnic, printr'o lege de peire înceată pe care n'o poate împiedeca nimeni.

Cîți Romîni sînt aice, aș venit din satele vecine, și firește mai mult din Săliștea apropiată. Oamenii harnici de acolo mai pricep și meșteșuguri și negoț, acasă ca și prin locurile unde se duc după noroc și ciștig. Dar în de obște cei vre-o 400 de Romîni sînt tot din sărăcime, și-și duc cu greu zilele muncite. Dar ei și-aș făcut o bună biserică de zid, neunită, în locul celei de lemn ce era aici de pe la 1800.

Preotul e fiul înaintașului său, și a fost înainte de a se hirotonisi... funcționar la magazinul *Printemps* din București, are un frate în România și acolo a lucrat ei frumosul monument de marmură neagră de pe mormîntul părinților lor.

Încă de acum șezeci-șeptezeci de ani, copiii romîni umblau cu steaua în noaptele albe ale Crăciunului, cîntînd :

Doamne Isuse Hristoase,
O Hristosul mieu,
Tu ești rază prea-frumoasă,
O Hristosul mieu,

pe cînd cantorul șugubăț făcea orația Crăciunului, cîntînd «spata dînpenată», adecă grasă, «șunca dafumată», «cîrnațul murat», «heangheșile» sau plăcintele săsești și

O cupă, două de vin, —
Să avem voia deplin.

Lîngă biserică lucrează o școală, din care tocmai iese un roiu vesel de copii, băieței și fetețe, cari stau în loc și ne privesc lung cu ochii lor mari negri, plini de nevinovăție mirată. An cu an, numărul Romînilor din Amlaș crește; cîte unul mă cîștigă și ceva bogăție de holde, din largul hotar, și de vii pe deal, și poate că mă curînd de cum credem va veni vremea cînd vom fi singurii stăpîni și aicea.

O cale mai slobodă, în șes, duce acum spre Apoldul-de-jos. Numele arată în destul că aici Sașii au fost întemeietorii și mult timp singurii locuitori, căci ai noștri n'au alt nume pentru sat. Când intri pe strada largă, vezi aproape numai case de cărămidă cu porți de zid, pridvoare și obloane. Mai nimic nu-ți spune că ai fi într-o însemnată așezare de Români. Dar toți locuitorii acestor gospodării trainice și înfloritoare, pe care nu le crapă ruina ca la Amnaș, sînt acum Români: unii au ochi negri vioi, fața rotundă oacheșă, alții privesc cu ochii albaștri șterși din fața prelungă albă, mărgenită de păr bălan. Unii sînt cuceritorii, alții arată în fața lor că fac parte din neamul cuceritorilor și învinșilor, cari erau totuși deprinși în trecut să primească și aici, ca la Amnaș, căciulele și intitulările de «stăpîne» din partea Românilor slugi și robi.

Astăzi în tot Apoldul-de-jos nu mai este o singură casă de Sași *vie*; «moarte» sînt cîte unele, și vei fi dus neapărat la cutare cocioabă încăpătoare, cu coperișul mare de șindilă neagră, pe poarta de lemn a căreia sînt însă săpăturile noastre înflorite și slove cirilice pomenind numele unui Român. În cimitirul său «progadea» de pe deal se văd două pietre de mormînt care pomenesc în grai străin pe cei din urmă doi clerici ai neamului dispărut. Ele sînt însă năvălite și ascunse din toate părțile de mulțimea cotropitoare a crucilor sărăciei noastre.

Odată n'aveam nici cu ce să ridicăm o biserică de lemn aici pentru credința neunită a celor mai mulți locuitori. Pe cînd uniții aveau o căscioară în vale, astăzi nespuse de prăpădită, pentru cei de legea veche s'a adus tocmai de la Ocna o bisericuță de lemn, de alminterea încăpătoare și frumos zugrăvită, de un meșter venit tocmai din Craiova, la 1772. Iar după izbîndă s'a durat din material bun și trainic acea mare clădire în stil românesc care stă tocmai în vîrfurile dealului, însemnînd de departe prin turnul ei alb că acolo se află un sat de Romîni. Ușile de la catapeteză lucrate foarte frumos cu motive de frunze de struguri, sînt opera unui simplu sătean de acum vre-o jumătate de secol.

Întru și la școală, una din cele mai bune ce se pot închipui. E aproape ceasul unu, și cele patru clase încep să se umple de copii foarte cuminiți, cari, la venirea noastră, își întind frumos mînușile pe bănci. Mulți au fața săsească, pe părății atîrnă tablouri intuitive pentru învățătura limbii maghiare, dar toți acești oameni de mîne sînt și vor rămînea Romîni.

Un alt Apold, cel de sus, se află destul de departe : în el ne luptăm cu Sașii, mai mulți la număr. Dar noi cotim pe drumul din dreapta, spre alt loc de biruință desăvîrșită, Ludoșul său Ludușul, pe care hărțile străinilor îl mai nu-

mesc Gross-Logdes, în amintirea unui trecut cu totul mort.

E un sat risipit iarăși pe margini de dealuri și în valea de la picioarele lor. Și aici trecutul săsesc se cetește pretutindenea, în oameni și lucruri. Școala cea nouă — cea veche, cu arcadele în frunte, zace la o parte, — e pe locul unde a stat preotul săsesc; alături se arată maidanul de unde pe încetul s'aū ridicat pietrele bisericii străine pentru a se clădi casele cele bune ale satului.

O mare biserică neunită stăpînește în apropiere, pe cînd uniții, vre-o șezeci de familii, merg prin curtea preotului lor, un bătrîn octogenar, la un umil adăpost de rugăciuni, cel mai mic pe care l-am văzut pînă acum, cu fereștile sparte și un biet turnuleț de lemn. Într'un sătuleț vecin, la Buzd, este altă bisericuță, unde mi se spune că s'ar afla zugrăvelī frumoase.

Aici la Ludoș, este datina frumoasă de a se încununa mirii cu cununī de flori, de cele mai multe ori de flori adevărate, și nu cu hîdele chivere de tinichea, ce se obișnuiesc aiurea; pe un dulap al bisericii se usucă în praf o sumă de astfel de cununī ale unor fericiri care s'aū vestejit poate cu totul în asprele grijī ale vieții.

Nu pot vedea, la acest tîrziū ceas de sară, biserica cea cu zugrăvelī bune a Buzdului, și apuc prin marginea Apoldului-de-jos spre Miercurea.

CARTEA A IV-A
ȚINUTUL MIERCURIÎ ȘI
SEBEȘULUI.

I.

Miercurea.

Miercurea, vechiū sat al nostru cu numele bogomilic, ca și al Simbetei, dat în timpuri cînd credeam ca în Evanghelie în povestea Sfintei Dumineci, a fost colonizat, la venirea lor, de Sași, cari i-aū zis Reussmarkt, Tîrgul Rușilor, după Șcheii ce vor fi întîmpinat aice (cf. Reussdörfel, Rușior, lîngă Sibiū). Ei durară casele lor mari, traseră drumurile lor drepte și deschiseră în mijloc piața lor largă, împodobită de obiserică cu vîrfurile înroșite de țigle. Mult timp ei aū fost singurii stăpîni aice. Ungurii aduseră în tîrgușor numai un «pretor» și o judecătorie. În ai noștri însă li se ridică 'n zilele de acum un dușman temut, care înnaintează iute spre ceasul său. În această pașnică Săsime din orășelul care samănă cu Codlea Birsei, ei aū astăzi biserică, bancă, avocați, un început de organizare pentru scopuri mai mari decît pînă acuma.

Petrec noaptea în casa primitoare a directorului de bancă Vulcu. Într'un tîrziū fulgerele de-

părtate ce zvicniau pe munții Sibiiului aduc, în tunete strașnice, o ciudată grindină de toamnă și de noapte, care înălbește de ghiață toate curțile și ulicioarele.

*

A doua zi dimineață mai văd cite ceva pe strada cea mare a tirgușorului. Prăvăliile sînt în mare parte săsești, dar un Român a deschis drept la mijloc o mare prăvălie de toate celea, și, fiindcă e om harnic și cinstit și fiindcă nevasta lui știe să facă o primire bună orîșicui, chiar și celui mai sărac cumpărător, banii plouă la teighea, ieșind din punga Sasului și a funcționarului ungar ca și dintr'a Romînilor noștri. Ilie Floașiu ține și băile din vecinătate, băi de sare, unde în timpul veriî vine toată lumea din împrejurimî. Banca românească are o firmă mare, bătătoare la ochi, și ea și-a cumpărat un loc chiar în piață, unde în curînd, cu tot năcazul Săsimii năvălitate din toate părțile de foastele ei slugi, se va ridica un palat care nu va cuprinde numai în siguranță banul muncit al săracului, ci va fi un semn de izbîndă, o prezicere pentru un și mai bun viitor.

Biserica noastră e încăpătoare și are un turn foarte înalt și mîndru; pe d'innăuntru e bine îngrijită; protopopul slujește în ea. La spatele clădirii se mîntuie acum o frumoasă școală nouă. Pe lîngă aceasta se vede în fund dealul verde

sămănat cu căsuțe negre, în josul cărora un mic cimitir își răsfiră crucilițele de lemn.

Atita era mai de mult locul, de umilință țigănească, al Romînilor din preajma Miercurii și aici își făcuseră ei o bisericuță de lemn, și mai păcătoasă decît aceia de la Cisnădia, unde astăzi Romîniî abia încep să se ridice din rîndurile desprețuite ale slujitorilor. Acum toată partea din jos a tîrgului e locuită numai de plugarii noștri, cari aū dincolo de podețul de lemn peste suvița de apă o parte însemnată din hotar, o sumă de holde. Înmulțirea se face chiar atît de răpede, încît mulți nu se mai pot hrăni așa de bine cum erau deprinși, și astfel ei pleacă peste multe mări și țeri spre Apus, atrași de magnetul depărtat al Americii bogate. Gospodarii se întorc după patru-cinci ani, aducîndu-și agonisita; une orî ei rămîn, dar se întîmplă să și plece îndărăt spre țermul ciștigului îmbielșugat, și chiar să-și ia cu sine nevestele și copiii.

Printre aceste lanuri de pe care se ridică acum și cucuruzul copt, cu știuleții plini de îndesatele grăunțe roșietece, care strălucesc, mergem în sus, cu trăsura ușoară a unui Miercurean ce mîna iute. De amîndouă părțile, dealuri cu liniile moi, aurite de miriștile învechite ale grîului. La dreapta o linie de plopî înnălți duce la satul Drașovului; o alta suie de la moșiroiul de căsuțe spre viile și casa de țară a unui «grof»,

bogat stăpîn al tuturor acelor locuri. Ar fi un om de omenie, gata să ierte pășunatul în țarină al vitelor satului, și *dregătorul*, vechilul său, nu s'ar face vinovat de nici-o asuprire. Marea biserică albă, pentru legea unită, a înălțat-o un *Mărginean*.

Prin Mărgineni se înțeleg locuitori din Săliște, Vale, Tilișca, Galeș, apropiați de hotarul României. Sînt cei mai buni negustori romîni din tot Ardealul, și din stupul lor ei se răspîndesc prin toate satele încunjurătoare, ținînd circiume sau *crijme*, și «bolți», luînd în «arîndă», scoțînd cu o minunată răbdare și pricepere din toate mrejele de cîștig, atît pe Sasul vechi, cît și pe Jidanul nou, care prin anii 1870 își cercase norocul și pe aici, ca prin Țara Făgărașului. Astăzi neconținut întilnești pe drumurile mari căruțele lor grăbite, și din pridvoarele și de la fereștile prăvăliilor sătești pecetluite cu armele Ungariei vezi ivindu-se fețele grase, rotunde, cu ochii vioi, negri ale Mărginenilor din Săliște și vecinătate. Această întindere și îmbogățire e una din cele mai frumoase isprăvi ale neamului nostru în Ardeal.

II.

De la Miercurea la Sebeș.

Călătorim spre Sebeșul Săsesc, cel mai apropiat tîrg în sus de Miercurea, pe care l-am atinge în două ceasuri, cu cai așa de buni, dacă nu

ne-am tot abate din drum pentru a vedea satele din aceste părți. Așa însă, vom zăbovi până în sară și tocmai noaptea târziu vom putea fi înapoi în Miercurea.

Peste puțin se desface în stînga drumul care duce spre un șir de sate, ce aŭ, afară de cel d'întăiŭ, unde luptăm încă să scoatem pe Sași, locuitorî numai și numai Romîni, cu învățătorî, preoți, notari, primari sau juzi, biraie (*ghiraie*) numai Romîni: Gîrbova, Cărpeneș, Reciŭ, Cilnic, Deal, Săsciorî (adecă: «Sașii cei mici, pușini», sau «sășiŭ»), Cacovița. Te mirî unde mai încape aici cîte ceva din Ungurime. Ungurească e doar matricula nouă a Sfatului, în care se trec nașterile, cununiile și morțile, și poșta. Cel ce ține registrele e poreclit de sătenî *popă jidovesc*, fiindcă poate cununa fără lege. Aflu că în unele sate, ai noștri, lacomi de bani, ar fi ispitiți însă a nu mai merge la preotul românesc, unit ori neunit, și a se mulțami cu binecuvîntarea legală a celui «jidovesc».

Vedem întiŭ Conța sau Cunța, așezată într'ocufundătură a pămîntului la dreapta, ceva mai departe decît Drașovul, peste apa mică și întorchiată a Săcașului. Poate să fi fost întăiŭ un sălaș săsesc, judecînd după nume, dar astăzi sînt numai Romîni în această comună cu casele mari de cărămidă și oamenii frumoși, oacheși. De aici își trage neamul părintele Cunțan, maiestrul de

cîntări al cărui manual e întrebuițat astăzi în toate bisericile neunite și care e tatăl d-rei Maria Cunțan, cîntăreața sințirilor celor mai gingașe ale femeii. Acest sat așa de bine rînduit are pe înălțime clădirea bună a unei biserici înnoite, care se ridică dintr'un cimitir neîmprejmuit, pe care-l înfloresc scăieții și-l ciugulesc găinile.

Iarăși ne smulgem din drumul mare în această parte din dreapta pentru ca să vedem Cutul. Ungurii, cari aū făcut din Cunța stația Kelnek, după Cîlnicul depărtat, înseamnă aici încă un nume pe care nu-l rostește nimeni: Kutfalva, cu gîndul că aceasta ar însemna «Satul Fîntîneî». De fapt însă, Cutul vine de la *cut*, bucată, colț de moșie, cum s'a zis din foarte vechi timpuri în toate ungherele Romînimii.

Casele sînt și aici foarte bune, dar locuitorii sînt în bună parte urîți, cu niște fețe mari umflate, străpunse de ochi mici și împodobite cu mustăți suptiri, rare; nici femeile, care poartă șorț în față, catrință în dos și pe cap un mare ștergar învîrtit peste modilci de păr fals, n'aū nici-un fel de frumuseță. Începînd de la preot și mîntuind cu cel din urmă «nărod», oamenii sînt nespus de încetinei și de puțin aplecați spre îndatorire. Ajunge ca probă să se spuie că în două ceasuri de așteptare n'am putut afla

cheile de la vechea bisericuță de pe deal, n'am putut bea un păhar de vin în acest Ținut de mare bielșug al viilor, și următoarea convorbire,

Port din Sud-Vestul Ardealului.

ținută între lătrăturile furioase ale unui câine alb, mare cât un vițel.

- Oamenii buni, mușcă cînele?
- Eheî, mușcă!
- Dar nu-l puteți ținea?

— D'apoi că ne mușcă și pe noi.

De aici e familia Albini, și aici s'a născut protopopul și ziaristul Ilie Dăianu din Cluj, una din cele mai bune forțe ale Bisericeii unite. Aceasta nu se cunoaște însă aici.

În capul satului e domeniul Blajului, cu acareturi foarte însemnate și o minunată vie de struguri negri. Odată Evrei, Sași o țineau în posesie; acuma e arîndată de un Mărginean, Iozof, ai cărui boi cu coarnea largi se coboară tocmai, greoiu și mîndru, pe costișă.

Mergem acum de-a lungul viei pline de cea mai frumoasă roadă brumată, care atîrnă ispititor din mijlocul frunzelor uscate. Nu e nici-o îngrăditură, nici-o piedecă și apărare, de către drum, unde oamenii își strîng cucuruzele și o fetiță păzește vitele în marginea șanțului.

— S'or fi mîncînd strugurii, întrebăm pe mica păstoriță. Ea spune că a văzut pe niște copii plecînd cu ușoare jafuri prin porumbiște, dar ea n'a luat.

— Și strugurii sînt buni, fetiță? Ea a înțeles de ce e vorba, și tot așa de cuminte, cu ochii mari negri țintă la noi:

— Eū nu i-am gustat.

Tot drumul e plin de cară ce merg pe dincolo de drumul cel mare al Șebeșului la satul Răhău, înșirat de-a lungul unui alt riū în față. Sătenii de acolo se întorc de la cîmp. Oamenii

se ceartă, copiii zburdă, știuleții auresc în grămezii pe carăle ce poartă la cele patru colțuri dovlecii rotofei, înfipti în pari, ca niște trofee de biruință.

Răhăul răspunde unui vechiu nume de Rahov, Rahova. A fost o așezare de Șcheii și de Romîni. În timpuri, Sașii, «popa săsesc» din Sebeș își aveau aici curtea, dijma și lanurile. Aceste vremi însă s'au dus. Astăzi gospodăriile prea frumoase se urmează supt dealurile înverzite cu covorul strălucit al viilor, și Romîni singuri sînt stăpîni pe ele. Biserica, de prin anii 1760, cum spune o grindă săpată în slove mari, de o măiestrie neîntrecută, se ivește mîndră din cimitirul larg, unde, lîngă crucile de piatră nouă, se văd în număr și mai mare vechile cruci de lemn frumos săpate și văpsite la capul femeilor ce se odihnesc și stîlpii albaștri și roșii, tăiați bogat în unghiuri și în bulbucături, care arată mormîntul bărbaților.

La ieșirea din sat, întîmpinăm iarăși lungul șir al carălor ce se întorc cu bogăția rodului și în fruntea cărora preotul cel bătrîn merge călare, în haine țerănești de muncă. Cel tînăr a scris o bună monografie a comunei. Oamenii par să fie foarte evlavioși, judecînd după crucile presărate în cale; și pînă și boltașul are lîngă scutul cu stema ungurească o răstignire saŭ, cum se zicea aici mai de mult, o «raspetie» a Mîntuitorului.

Drumul trece printr'un Ținut de rodnicie, mărgenit de dealuri mari, catifelate de miriști galbene și rare ori pătate cu cîte un arbore. În vale se strîng porumburile înnalte. Munții Alvințului se văd în fund.

Unde se rînduiesc, tăind calea, un șir de plopî mari și cîteva case de piatră, e orășelul pe care ai noștri îl numesc Șebeșul, Șebișul, Șeghișul, adăogindu-se mai mult de cărturari și porecla de «săsesc», Mühlbach acestor Sași, și, în sfîrșit «Szász-Sebesul» Ungurilor.

III.

Sebeșul și împrejurimea.

În această veche așezare de pe malurile unui riu foarte iute și limpede, care se zice «riul Șebeșului» fiindcă trece prin Șebeș, și, mai dulce românește, «riul Frumoasei», fiindcă izvorăște din muntele Frumoasa, aș stat de demult numai Sașii, întemeietorii. Se mai arată, în cellalt capăt, strimtoarea între case mai înnalte unde erau porțile; într'una din piețe se mai gîrbovește până astăzi o mare biserică, împodobită cu înfloriturî gotice, care ocrotește în preajma ei un gimnasiu cu fațada verzie. Negoțul, meșteșugurile le aș până astăzi Sașii. Dar Sașii și Ungurii la un loc nu fac mai mult decît 2.500

de suflete, care tot scad, pe cînd Romîniî au 5.000, și cresc neconținut.

Odată ei erau aruncați dincolo de ziduri, dincolo de dunga de oțel răscolit a Sebeșului, într'un sat de slugi. Abia să fi avut atunci o bisericuță de lemn. Dar chiar înaintea anului 1848, dărimător al privilegiilor, ei se întăriră în chip amenințător. Negustorii «greci», ținându-se de *Companie*, se aflau în cetate chiar, pe cînd multe familii de Romîni se ațineau în afară, gata să pătrundă la cel d'întăiu prilej. Întăiu, ei făcură prin anii 1780—90 acea biserică de zid care se vede din șoseaua Lancrămului cu turnul și coperișul ei de țiglă veche, greoaie. Peste vre-o treizeci de ani, protopopul Zaharia Moga, cu ajutorul rudei sale Vlădica Vasilie Moga, și el venit din aceste părți pentru a fi cel d'întăiu episcop romîn neunit al Ardealului, făcu a doua biserică, dincoace de apă, dar tot în afară de cingătoarea sfințită a zidurilor. E o înaltă și spațioasă clădire cu adevărat impunătoare și întregită astăzi printr'o școală vrednică de însemnătatea Romînilor în acest orașel. O biserică unită nu e tocmai departe, și trei inscripții pe piatră arată că ea a fost făcută, în această stradă «grecească» a negustorilor, cu banii gospodăruului Vlădică blăjean Bob și cu ajutorul citorva localnici, la 1818, puțin timp înainte de biserică neunită mai nouă. Pe atunci neuniții singuri aveau până la 200 de familii.

Astăzi Sebeșul are doi protopopi romîni, învățători, avocați, medici dintre ai noștri. Un număr de «senatori», membri ai Consiliului comunal, sînt Romîni. Unele strade sînt numite numai românește : *Ulița Mare, Ulița Bisericii*; la celelalte nu lipsește și numele românesc. Anunțurile din partea Sfatului se fac nemțește și românește. Nicî-un oraș din Ardeal nu e așa de mult și așa de vădit al nostru.

Șoseaua Lancrămului duce peste apă în vre-un șfert de ceas, la stînga, în satul pe care ai noștri îl numesc Lancrăm. Sașii îi zic Langendorf fiindcă ai lor aũ fost odinioară locuitori și acolo : iar Ungurii bîguiesc Lanckerem fără să aibă înclin saũ în mîneacă cu dinsul. Satul are o parte de jos, sărăcăcioasă, și o a doua, cu case foarte bune și îngrijite ; sătenii sînt îndatoriți a mătura și strada înaintea gospodăriei lor. Vechi Vlădici de ai noștri aũ poposit și aici, în veșnica lor rătăcire umilă de «tolerați». Astăzi, întimpină o biserică înnoită de curînd ; ea are doi preoți, dintre cari cel bătrîn e un cărturar în sensul generației trecute, iar cel tînăr citește «Sămănătorul». În cimitirul bine orînduit — țeranii s'ar fi plîns că li se «comasează», li se strîng la un loc, și morții, ca și ogoarele — vād stîlpî foarte dibaciũ și original ciopliți, dintre cari unul poartă o năframă de jale în vîrfurile unei sulii, iar celalt sprijină o tablă pe care ciugulesc trei porumbei.

Maî departe pe Sebeș în sus sînt cele două Piene saũ *Chiene*, romănesc și săsesc, și un întreg șir de sate, care duc neamul nostru pănă jos în munte. «Și pănă în muntele de la Apus», spune Miercureanul nostru cu mîndrie, — «număi Romîni».

Cu părere de rău nu pot vedea acele sate, și pe o strălucită sară luminată de forfotirea de foc a stelelor mă întorc la Miercurea unde, la d. Vulcu, mă așteaptă cina și odihna de sară.

A doua zi e tîrg la Miercurea, și piața cea mare, cu clădirile dărăpănate aruncate în neorînduială, e plină de zuzătul și frăsirea mulțimii țerănești, ale căreia veșminte albe strălucesc la soarele dinineții răcoroase. Miercurenii își vînd verzele și cepele cu care li se deschide comuna. Din vălmășagul curat și vesel se desfac cară deșerte care apucă spre munte, mînate de oameni voinici și frumoși, maî voinici însă decît frumoși, în porturi fără nici-o podoabă, albe și negre. Aceștia sînt Poienarii, pe cari un cunoscător îi deosebește foarte ușor dintre ceilalți sătenii de neamul nostru, și vecinii lor, așezați încă maî sus, pe culmile muncelor împădurite, Jinarii, — oamenii de la Poiana și de la Jina.

Ei samănă tot drumul cu carele și căruțele lor, cu caii lor de munte cari-și clătină moșul de păr pe căpușorul smerit, suind cu răbdare

dăsagii plini, pe cînd călăreții și călărețele îi mîna blînd de frie.

Suișul e așa de drept prin mestecănișurile și stejărișurile nouă, foarte dese, încît calea de munte se desfășură în șerpuituri largi, încingînd de mai multe ori culmile. Pe încetul în urmă

Poienari.

încep a se desluși liniile dealurilor ce merg pînă în depărtații munți ai Turdeii, la miază-noapte, iar la Apus pînă în dunga vînată a culmilor Vințului, ca o măramă aurie de miriști vrîstate în care se prind, cu livezile lor, satele, ca niște înfloritură pe o ie.

În năruituri de lut cu cărările strîmte și grele ne oprim la satul Dobîrca. Săsește i se zice Dobrink, pe cînd Unguriî, dintre cari nici-unul n'a răzbătut încă pe aici ca locuitor statornic și cinstit, o împopoțonează cu numele de Doborka. E mai ales un sat săsesc, dacă judecă cineva după ulița cea mare împrejmută de greoaie case gospodărești, cam spurcate de vechime și de un început de sărăcie, sau după solida biserică ce se ridică din mijlocul zidurilor obișnuitului castel de păstrare și ocrotire. Vezi la început numai flăcăi cu cizmele mari, de care rîd Romîniî, cu legătura la gît pe care ai noștri n'o cunosc, și femeî în vechiî port renan, cu pălăriuțele de paie ascuțite în fund, de-asupra feței prelungî, palide, cu ochii albaștri șterși, de o mare seninătate moartă.

Prin alte timpuri Romîniî nu puteau să încapă în adevăratul cuprins al acestui sat privilegiat din raza de colonizare și stăpînire a Miercurei-Reusmarkt. Fiindcă însă «stăpîniî» aveau nevoie de argați la plug, ei i-au îngăduit să-și clădească la deal bordeiele lor de lemn, care se chiamă și astăzi *colibi*, «colighî», cu toate că de mult ele s'aî prefăcut în case de cărămidă bună. Tot pe acea vreme, mîrginașii noștri, amestecați cu Țiganiî, și-aî ciocănit două bisericuțe joase, cu turnul din cîteva scîndurele numai și fereștile abia deschise în bîrna groasă. Trebuiau să fie două fiindcă împrejurările re-

ligioase de pe la 1700 împărțiseră «colibile» nenorocite după două legi dușmane. Fiindcă Unirea a fost întâi stăpînă peste toți colibașii și ortodoxia s'a întors numai pe urmă ca să smulgă pe cei mai mulți, preotului neunit i se zice «popa cel nou». Așa se obișnuiește și în alte sate din aceste părți, nu tocmai depărtate de centrul de propagandă unită al Bălgradului.

Bisericiuțele aū rămas și până astăzi ceia ce fuseseră din capul locului, și aceasta mai mult pentru lipsa de rivnă a preoților ce s'aū urmat în ele decît pentru sărăcia locuitorilor romîni. După 1848, aceștia aū cîștigat neconținut loc la soare, în paguba acelor pe cari până astăzi îi mai numesc «stăpîni» («domn» înseamnă în Ardeal lucru mare și de aceia preoții cer să li să zică *domnule* părinte). *Comasarea*, strîngerea la un loc a proprietăților fiecăruia, a fost și ea în dauna Sașilor. Aceștia-și aleseră, firește, locurile cele mai bune, dar și cele mai înguste, și peste cîtva timp nu mai avură unde să-și hrănească vitele. Prin toate aceste împrejurări, prin înmulțirea lor răpede și puterea lor de viață tînească, ai noștri aū ajuns să aibă astăzi jumătate din sat și mine ei vor îndrăzni să și mărturisească aceasta, impuindu-și dregători de limba lor. Deocamdată Romîni, mai puțin ajuto-rați, se țin încă la o parte și sînt darnici în ploconeli.

Orice Sas știe românește, destul de bine, pe

cind săseasca nu e vorbită decît foarte slab de urmașii slugilor din «colibă». Oricine vede care din cele două limbî are pentru dînsa viitorul. Ceia ce se vede astăzi aici, a fost ieri în Topîrcea, unde nu se mai pomenește de Sași, în satele pe care le-am străbătut alaltăieri și ieri. La Buzd, lângă Drașov, înnaintarea noastră a mers așa de departe, încît Sașii vorbesc între ei mai mult românește și-și zic «lele» și «bade». De aici pînă la biserica «popei», unit sau neunit, nu mai e mult.

Supt picioarele noastre e Gîrbova, unde lupta se poartă încă întetît, între cele două neamuri. Biserica săsească și cea românească iese din bielșugul caselor bune ca două suliți de steaguri ce-și staū față în față. Satul e și foarte bogat și a știut să-și cîștige de la Poienari, rău călăuziți pe atuncea de fruntașii lor, toată strălucita pînză de pădure ce se întinde pe spinarea muntelui, pe care-l urcăm. Trăsura ușoară a Miercureanului se înnalță răpede, mînată, pare că, și de voia bună a vizitiului, printre stejarii tineri și albiî mesteacănî, cu trunchiul răsucit și crengile suptîri de pe care aū și căzut frunzelé. E o mare pădurice fără măreție și taină, și e singura pădure prin care trecem de atîta vreme.

Femeile cu ștergare albe peste conciu cu multe felii, cu șorțurile negre și mînecele albe, umflate, cu puține înflorituri întunecate, mînă

încetinel căluții supuși spre vârful muncelului. Bărbați nu se prea văd : ei sînt oierii cari s'aũ

Poienăreasă.

îndreptat acum către alte locuri, de unde se vor întoarce numai în iarnă. Abia cite un vînător

în haine nemțești, cite un bătrîn care nu-și mai află rostul decît pe acasă, cite un negustor sau meșteșugar al marelui sat de munte, unde nu locuiește nici-un fel de străin. Încolo numai femeile acestea viteze suindu-și cumpărăturile spre casă pe spinarea cailor mărunți sau rătăcind după grijile cîmpului pe cărărușele albe, călări ca niște voinici.

Satul are uliți înguste și o piață largă. În el nu se vede nici-o înriurire de la alte neamuri, decît numai în cîteva clădiri de tot nouă, bolți, hanuri. Încolo e vechea și frumoasa casă românească, așa cum se întîmpină și dincolo de munte, în Argeș și Muscel. Jos, o clădire de piatră cu ușa și două ferestruice în față; de-a-supra, alte două ferestruici, deschise într'o împletire de nuiete acoperite cu lut; sus, marele co-periș țuguat, acoperit cu severul veșmînt cenușiū al șindilelor lungi și înguste, foarte tari, care se zic aici *șise* (în Muntenia: *șite*). Un zid jos cu porți mari de lemn și alte streșini înalte, de «șise», încunjură curtea, plină de toate uneltele. Una după alta se urmează astfel în hobotul lor greoiū marile sălașe de oierī, ca șiruri de păstorī albī supt glugī și țundre sure.

În piață este o biserică foarte mare și frumoasă, cum nu i se mai află părechea prin satele românești de aicea. E pe locul uneia mai vechi, căci între cărți aflu cu mirare o Evanghelie munteană pe care se scrie că Mitropo-

litul Teodosie, din Veștem, a dăruit-o lui Stoica Liudescul Logofătul, acela care a scris pe la 1688 Cronica Țerii-Românești pentru familia Cantacuzinilor. Dar clădirea de astăzi e cu totul înnoită, fără a i se strica însă forma, adevărat românească; zugrăveala e datorită unui pictor Georgescu, care, în generația trecută, și-a făcut o frumoasă reputație printre Români din Ardeal.

În margine se mai păstrează bisericuța cea mai veche a Poienei. E făcută frumos din lemn încheiat trainic, și o acopăr sfinți foarte cu îngrijire și cu pricepere lucrați de același meșter din Craiova care a zugrăvit biserica de lemn din Ocna, strămutată acuma la Apoldul-de-jos. Și aici prin urmare se vede strânsa legătură, înriurirea zilnică ce a fost neconținut între aceste Ținuturi de jos ale Ardealului și principatul muntean, izvor până târziu al vieții religioase din Romînimea de peste munți. Peste toate prefacerile ce s'aũ săvîrșit în împrejurările politice, această înriurire binefăcătoare pentru unitatea de cultură și conștiință a Romînilor urmează și până astăzi. În «casina» satului, un dulap cuprinde «Sămănătorul», precum și unele reviste mai vechi, unele cărți, și mai bune și mai rele, pe care flăcăii cari merg la muncă și cîștig «dincolo», le trimet, ca dar de lumină, la ai lor de acasă, — ceia ce a ajuns a se privi ca o adevărată datorie. Unul din acești flăcăi

vine să mă vadă la hanul unde ne-am oprit pentru prînz cu puiū fript și bere de Sibiiū; el a fost în serviciul unui cunoscut boier din țară și în acel timp el a cetit cu sirguință cărți și reviste, din care a făcut parte și Poienarilor săi.

Biseriçuța de lemn e încunjurată de o adevărată pădure de cruci negre, unele înnalte de mai mulți metri, purtînd inscripții stîngace în stil și săpătură și une ori icoane încadrate, care se împotrivesc cîtva timp ploilor lungi și zăpezilor grele. În acest colț de rîpă prăpăstuită vin pe rînd de-și află odihna, în umbra vechii biserici a meșterului din Craiova liberă, oierii cari s'aū luptat cu cele mai aspre greutateți ale cerurilor de de-asupra muntelui; aceleași neamuri își preschimbă oasele în același pămînt străpuns de înnaltele pirghii de jale ale crucilor amintitoare.

Un ofițeraș de finanți strîns în haine de pare un țînțar plăpînd printre uriașii de aice, e singurul semn al stăpînirii străine în acest sălaș răzleț al ciobanilor. Casa primarului poartă firma «antistele comunale», pe o altă casă se cetește «Primărie comunală», cele două școli model n'aū altă însemnare decît turnulețul cu cruce răsăriteană; din amvonul bisericii celei mari atîrnă un tricolor cu viitorul în cutele lui. Unde e prin aceste părți trufașul «Magyarország» cu zdrențele lui roșii, verzi și albe, cusute de

naționalități după croiala meșterilor evrei din Pesta? Aici totul e românesc, de la morții multor

Miri din Poiană.

veacuri ce par că înalță din mormîntul lor adînc, ca un steag de chemare, crucea lor neagră sfințită cu scrisul românesc, până la

mîndrii ciobani cari nu cunosc deosebirea de graniță în rătăcirea veșnică a turmelor bogate. Aici nu poți striga: «Trăiască Romînia», fără ca munții să nu-ți prefacă strigătul în «Trăiască România»!

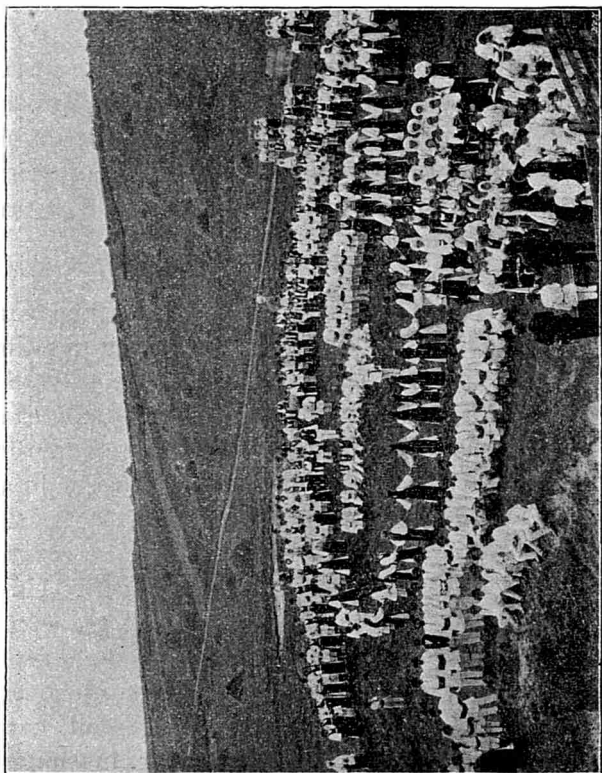
Pe ulicioare văd trecînd un stol de fete foarte gătite, care merg încet, solemn, tăcute. Nimeni n'are voie să le întrebe nimic, și nu li e îngăduit a răspunde nimănuia. Ele merg să poftască la nuntă, și fata cea din frunte, așa de bogat îmbrăcată, e mireasa.

Pe un drum povîrnit printre cele mai frumoase muncele învălmășite, care strîng în adîncimi văi pașnice, ce ți se par liniuțe trase de un copil pe bucățica lui de hîrtie, ne coborîm de pe culme. Am fi voit totuși să putem merge și mai sus, la cuibul de munte care e Jina, unde locuiesc cărbunarii pletoși, ce-și duc marfa până foarte departe. Ei aũ fost însă, în veacul al XVIII-lea, supt Austriaci, grăniceri. Unii dintre dînșii nu s'aũ învoit cu greutatea cătăniei, și aũ trecut dincolo, întemeind două sate, dintre care unul ar fi «Bobeni». Un Jinar pribeag a fost și acel călugăr Naum Rîmniceanul, care a dat nouă literatură a Romînilor însemnări de cronică, versuri politice și cîrticele de școală.

De-asupra mai multor rînduri de case mari cu coperișurile înnalte, clădite după datina ro-

mănească a muntelui, se ridică mîndru o biserică frumoasă. Aici e satul Rodului. Pe drumul sămănat cu cruci, supt coviltire grele, acoperite

Hora Poienarilor.

cu țigle, trec femeii călări și chiar cite o copilă de nouă, zece ani care abia se ține pe spinarea lată a calului și-ți îngină cite un răspuns

hazliu cu limbuța ei cepeleagă. Preuteasa bătrână care ni dă cheile de la biserică, e fica unui frate a bătrînului Aaron Florian care a predat cel d'întăiu în Țara-Românească, la colegiul bucureștean al Sf. Sava, istoria Romînilor și istoria lumii, și a încercat a și scrie o poveste întreagă a trecutului nostru. Unesc în același gînd de recunoștință numele acestui Rodean cu al Jinarului Naum, răsăriți și unii și alții din săminția oierilor Margeni.

Povîrnișul se face de aici înnainte și mai răpezit și, cum nu vezi șerpuirea șoselei desăvîrșite, te înfiorî privind în marele adînc ce ți se deschide la dreapta printre multele trunchiuri ale copacilor tineri. Cînd ai ajuns la căpătul coborișului, cînd, după graiul de aici, ai «urlat» pînă în fundul «hulei», ești în Tilișca.

Aceleași case de munte și aici, aceleași ulițe strîmte, aceleași cruci de piatră supt coviltire înnalte acoperite cu țigle: pînă la cutare din ele vin obișnuit nuntașii din Săliște, de-și întorc trăsurile în jurul foișorului zugrăvit cu sfinți. Sînt în Tilișca și vre-o douăzeci de familii unite cu o biserică destul de veche pe care n'am putut-o vedea, fiind-că părintele, pînă mai dăunazăi notariu, n'avea răgaz să ne aștepte. Biserica cea mare a neuniților, pe o ușoară înnălțime, lîngă o moară ce-și coboară pînă la pămînt poalele coperișului negru, are pridvor, abside pe mar-

geni și pare în adevăr veche. În altar găesc pe o veche Evanghelie urît îmbrăcată în argint dăunăzi la București o însemnare din partea lui Șerban-Vodă Cantacuzino însuși și alta de la Mitropolitul ardelean Sava care, între altele, a venit de peste munte, unde se hirotonisise, și cu această carte pe care a dăruit-o bisericii Sfîntului Sava, pe care el a întemeiat-o. Domnul zice așa : «Din mila lui Dumnezeu Șerban-Vodă Cantacuzino am dat această sfîntă evanghelie în sat în Tilișca besearicii care aũ făcut Vlădica Sava, să fie de pomană, nice popa, nece seteanii să nu aibă a o vinde; iar de s'are afla un nebun a o vinde sau alt nebun a o cumpăra sau a o face zelog (să fie afurisit)». Iar Vlădica, din partea lui, înseamnă că : «aciasta s'aũ dat cînd am fost în Țara Muntenească pentru Vlădicie, și s'aũ dat cînd aũ sfințit beștearea; Lună, Octomvrie 16, leat 1684». Peste cițiva anı acest Sava a fost tîrit în temniță de Domnul unguresc al Ardealului și tratat ca un Mitropolit al iobăgimii desprețuite, până ce s'a dat drumul trupului său zdrobit în care sufletul era rînit de moarte. Iar Domnul românesc de peste munte care a dăruit Evanghelia la biserica românească a Sf. Sava din Tilișca a vorbit hotărît și mînios pentru Vlădica neamului său și prin voința lui s'aũ deschis archiereului prigonit porțile temniței. Și aici decı se întilnesc într'un gînd de înfrățire drumurile noastre.

Pe lângă șanțul unde fierbe apa Săliștii, ajungem îndată între luminile de sară ale satului vecin Galeșul, și acesta dă în Săliște, unde grupuri gătite și curioase arată că se găsește pe mîni o nuntă mare, a verișoarei prietenului meu sibiian, profesorul și scriitorul Ioan Borcia.

CARTEA A V-A.
ÎN JURUL ALBEÎ-IULIÎ.

I.

A l b a - I u l i a .

De la Sibiiu pornim iarăși pe linia Săliștei, într'o dimineață de groase neguri căzute pe munți după o zi de ploaie incesată. Miercurea, cu amîndouă bisericile ei, una neagră ca trecutul, cealaltă albă ca viitorul, Sebeșul, cu liniile lui de plop și cîmpia sămănată cu arbori printre cari pasc vitele supt ochii ciobănițelor, trec, atît de răpede cît se poate aștepta din partea unuia din cele mai încete trenuri de pe lume. În vagon se suie călători cari poartă costumul vînătoresc și se întorc de la isprăvi din munți: vestitul maior, pe care l-am mai întimpinat odată, și contele Teleki, care a mers și prin Africa, un bătrîn gras și blind, cu ochii umflați și bărbuța albă, ascuțită.

Cînd la dreapta, cînd la stînga, peste valea foarte verde se ridică înălțimi domoale, mai mult înveșmintate cu păduri, care sînt munții Alvințului. Cea d'întăiu stație după Sebeș e Al-

vințul însuși, din care nu se vede nimic decît o bisericuță albă, cu turnulețul vechiu.

Am mai fost odată pe aici, chemat de amintiri istorice. În adevăr, din mijlocul satului de cîmpie, destul de sărac, pustiit adesea de revărsările Murășului mocirlos și cu toane, se înalță o veche clădire, acum în ruine tot mai mult încolțite de vreme, care e vestitul castel, vestita cetate a Vințului, de unde în timpuri se stăpîniă toată această cîmpie. În cămăruțele întunecațe de acolo sus a căzut străpuns de răni Gheorghe Martinuzzi, zis «călugărul Gheorghe», care a avut stăpînirea deplină asupra țerii în anii aceia de după lupta de la Mohács (1526), cînd ai Craiului Ferdinand Austriacul și ai Craiului Ianoș din Țips, Ungurul, se băteau pentru această zdreanță ardeleană a regalității ungurești sfășiate. Peste vre-o jumătate de veac apoi, trabanțir lui Sigismund Báthory, urmaș al lui Ianoș Craiul, aduceaŭ din Brașov pe un oaspete străin, prins tocmai în Moldova, unde fusese Domn, dar se bătuse prea slab cu Turcii, pe Aron-Vodă, împreună cu Doamna lui tinărahă și cu pruncul domnesc, pe care-l numise Bogdan. Aici a stat prinsul, supt pază, cîțiva ani de zile, fără nici-o altă nădejde decît a morții apropiate, care-l și ajunse în curînd. Iar peste altă jumătate de veac se chinuia în aceleași temnițe de cetate un om mîndru, de neam destul

de mare, un călugăr care fusese prietenul lui Șerban-Vodă Cantacuzino și Vlădică al Românilor din Ardeal. Acestă lalt Român care a pătimit în Vințul sîngerat de uciderea lui Martinnuzzi Slovacul, primat și tesaurariu al Ungariei, nu și-a lăsat oasele aici, ci stăruințele lui Șerban-Vodă i-au deschis la urmă calea spre liniștea anilor din urmă.

Acest sat al Vințului are, de alminterea, încă un rost în trecutul nostru. El a fost moșie a Domnilor munteni, ca și Vurperul din față, peste Murăș. Aici s'au odihnit pribegii și de aici au plecat cuceritorii de tron.

Credeam atunci să pot găsi mormîntul acestui Vodă Aron, căruia i s'a zis cel Rău înainte de a i se putea spune și cel nenorocit. Am plecat din liniștitul Sebeș, de la un han în care eram ca acasă la mine, am străbătut într'o bună trăsură, cu vizitiul prietenos, cîmpiile verzi ale unei zile de Iulie și, la capăt, intrăiu în satul murășean printr'un frumos drum cu copacii vechi. M'a dus prin toate părțile, de la o biserică la alta — căci sînt și aici două —, un sătean mai bătrîn, cu fața aspră și slabă, supt pălăriuța mică, și moșul era foarte fudul că stă alături cu «domnii», și unde răspundea de sus «vecinilor» pe cari-i întîlnia în cale... La castel am găsit încăperi cu pereții văruiți, mari pivniți goale, o curte năpădită de buruieni, un păzitor tot așa de sălbatec ca și dărîmăturile sale, și

atit. Nicî în acest loc, nicî în biserici, nu mai rămăsese nimic din trecutul nostru. Vîntul măturase de mult pe cărări cenușa aceluia care și-a chinuit țara pentru a domni și care a murit în temnița străinilor, de dorul Domniei pierdute.

De aici drumul de țară te duce curînd la acea cetate a visurilor noastre, pe care ni-o închipuim cu ziduri înnalte, cu vechi palate, cu biserici mărețe, prin care toată a trecut cîndva într'un mare avînt de vitejie acela care s'a putut înveșmînta ca într'o mantie' de rege cu titlul de «Domn al Ardealului, al Țerii-Romănești și al Moldovei», Mihai Viteazul însuși, — cetatea Albei-Iulii.

Pe aici aũ intrat în timpuri foarte depărtate regii unguri, cari aũ găsit o cetate românească cu numele de Bălgrad, «Cetatea-Albă», în limba Slavilor, ce o zidiseră înaintea noastră. Bălgradul acesta, botezat Fehérvár, prin traducere, de stăpînitorii cei noi, ajunse astfel cetate crăiască, puternică și mindră, bine întărită și apărată. În ea își află Scaun episcopul catolic de curînd creat, al pămînturilor «de peste munte», ardelene; aici stătea mai mult decît aiurea Voievodul țerii, care era pus acuma de purtătorul Coroanei ungurești. Pe deal sus, de-asupra apei turbure a Murășului, era viața, puterea și strălucirea, pe cînd de vale vindeaũ cîțiva ne-

Mihal Viteazul.
Domn al tuturor Românilor (1598-1601).

După o stampă din vremea lui.

gustori săraci și lucrau din greu la holde străine Romîni, feciorii brazdeii hrănitore.

Cînd Ardealul se desfăcu de Ungaria ciopîrită, ajungînd un adăpost pentru stăpînirea ungurească gonită de aiurea, principii săi încercară să-și facă o reședință la Cluj, în castelul apropiat al Gilăului. Dar amintirile trecutului îi aduseră la această «Fehérvár» a regilor, pe înălțimea căreia păzia în vechea biserică latină a episcopilor, prigonii acuma de o stăpînire calvină, din mormîntul său Iancu-Vodă Corvinul. Bălgradul nostru fu capitala principilor unguri din Ardeal.

Aceștia, sprijinitori înfocați ai calvinismului, căutară să silească și pe Romîni a primi «legea curată». Un *superintendent* al bisericilor lor reformate fu numit decî de la Curte. El rătăci un timp prin satele principelui și prin ale Sașilor, azi la Teiuș, mîne la Lancrăm, poimîne în Turdaș. Avea însă și o casă în Bălgrad chiar, unde venia pentru pocloanele și nevoile lui. Mihaî Viteazul ajungînd Domn și tovarăș de arme împotriva Turcilor al lui Sigismund Báthory, luă asupra-și cheltuiala pentru a se face lingă cetate, acolo sus pe culme, o locuință potrivită, o mănăstire cinstită pentru Vlădica de legea sa. El nu credea s'o vadă vre-odată, dar peste cîtiva ani Ardealul întreg îi zăcea la picioare, în pulberea sîngeroasă a înfrîngerii de la Șelimbăr. Atunci minunea care după trei sute de ani în-

cheiați nu ni poate ieși din minte, cum nu ni va ieși cît vom dăinui pe lume, se îndeplini. Prin porți care s'aũ dărîmat de mult, ca și izbînda noastră, un «Valah» intră în Bălgradul Crailor Ardealului, îmbrăcat în hainele lor de paradă și aducînd după el oștile românești, mulțimile «ciobanilor» cari biruiseră, și steagurile purtînd crucea răsăriteană înălțată pe cîmpul bătăliei cîștigate. Și în petreceri, și în gînduri triste, și în prevederi grozave, a stat luni de zile aici pe acest petec de deal ardelenesc Mihaï voinicul nostru, viteazul nostru, stăpînind din Sătmar pînă în Secuime, pînă în Nistru apoi, și din codrii Maramurășului pînă la Dunărea cîntecelor străbune.

Apoi epopeia noastră se încheie cu viața ace-lui care o deschisese. Iarăși principii unguri stăpîniră din capitala lor, curățită de pîngărire. Noi n'aveam nimic alta a face decît lucrul cîmpului, rugăciunile din biserica lui Mihaï-Vodă, cu hramul amintitor al arhanghelilor Mihail, Rafail și Gavriil și, de la un timp, alișveriușul negustorilor Companiei grecești, mai mult de limba noastră, din orașul ce se întemeiase jos, pe malul Murășului. Negustorii aũ rămas pînă dăunăzi, iobăgimea s'a înmulțit tot mai tare, iar episcopia a fost gonită din Bălgrad tocmai la Făgăraș. S'aũ dărîmat pînă și zidurile mănăstirii, atunci cînd Austriacii, cuceritori ai Ardealului, făcură din noũ o cetate puternică,

o *Karlsburg*, în numele Împăratului Carol al VI-lea.

Cetatea e vie și până astăzi, cu multele-î căsărmi pline, din care răsună trîmbițe, cîntece, comande nemțești și chemările românești ale flăcăilor ce slujesc supt steagurile Împăratului-rege. Militărimea e aici stăpînă; ea merge pe toate drumurile, de la ziduri până la poarta în stil prost, din veacul al XVIII-lea, care, în capul suișului, printre arborii unui parc, duce la dînosele. Alături de oaste, trăind însă discret, ascuns, locuiește Biserica latină, cu arhiepiscopul său, adus înapoi de Cîrmuirea Austriacă, cu canonicii săi, cu frumoasa bibliotecă, rău îngrijită și, se poate zice, închisă a comitelui Batthyányi și cu acea clădire gotică în care sînt rămășițele Rominului adevărat care a fost Ioan Corvinul.

Această catedrală catolică are un lung trecut. În el aș stat cei d'întăiu episcopi de lege latină ai Ardealului cu mult înnaintea aceluï veac al XV-lea cînd s'a coborît în pămînt cei trei episcopi pe cari-î acopăr plăcile de piatră săpată în capela din stînga. Apoi șirul arhierelor sprijiniți de puterea regală s'a desfășurat în liniște până la Reformă. Atunci furtuna prefacerii religioase a dat la pămînt fără milă atîtea din po-doabele sculptate ale vechiului monument. Supt bolțile gotice curățite de idolatrie s'a cîntat psalmii după regula lui Calvin. Eroii și regii

de pe vremuri, Ioan Corvin, fratele său, cellalt Ioan, tînărul, Ioan Zapolya, cel d'întăiū stăpînitor unguresc mărgenit numai la Ardealul Românilor, Saşilor şi Secuilor, soţia sa Crăiasa Isabela, fiica de rege polon, coborîtoarea regiilor Neapolei se odihniră de acum înnainte într'o biserică închinată altei legi decît aceia în care ei închiseseră ochii. Până la Mihaï Apaffy toţi principii ardeleni de lege calvinească aū ascultat slujba în acest măreţ lăcaş al catolicismului găsit. Cu Apaffy şirul lor se încheie, şi pentru întăia oară după încercarea de restaurare a lui Sigismund Báthory, liturghia catolică fu impusă de Austriaci. Maria-Teresa, fiica întemeietorului cetăţii d'împrejur, a lărgit catedrala şi a împodobit-o cu multe daruri. Aşa cum este astăzi, ea stăpîneşte puternic sufletul prin atîta amin-tire istorică ce se deşteaptă printr'însa. Ungurii vin cu evlavie să vadă mormintele celor mari din trecutul lor: cînd am fost în biserică, meşteri luaū tipare după ele pentru Museul din Pesta şi un servitor a fost în stare să scoată din mormîntul deschis de acei meşteri, ca distracţie, unul din picioarele bietului Zapolya!

Leneş şi urît, tîrîndu-şi abia zilele de azi până mîne, stă jos oraşul, o băltoagă de Evreime. Cum vii peste podul Murăşului lîngă o moară înnaltă, care macină pentru ciştig evreiesc, ai tot căsuţe şterse de-a lungul drumului prăfos

care se desface apoi în ramuri vrednice de dînsul. Un parc frumușel cuprinde în el clădiri de restaurant, unde petrece ofițerimea. În față e piața, cu ospătării și bolte ținute tot de Evrei. Rominii au o biserică încă din capătul orașului, cu totul înnoită ; în ea se face slujbă ortodoxă. Nu sint așa de puțini, cam cît și acest amestec de Ungurime și de Jidănimie patriotică ; ei își au fruntașii în protopopi și cîțiva avocați. Dar ceasul lor nu pare să se apropie tocmai în orașul asupra căruia plutește acea amintire uriașă din trecutul neamului lor.

Cînd s'a dărîmat Mitropolia, o altă biserică s'a făcut, după planul ei și se zice, din aceleași materiale chiar. Ea se vede încă în marginea orașului, în așa-numitele *Maieri*, nume luat de la orașele săsești pentru a însemna livezile din margene și locuințele presărate printre dinsele. Un turn mare și greoiu, de sigur tărziu, e alipit la o clădire pătrată pe care o mîntuie un Altar în muchi. Se desfășură de jur împrejur colțurile de cărămidă și ciubuce. Înăuntru se mai văd icoanele de catapiteazmă zugrăvite pe la 1720, dar aceasta e singura urmă din vechime. Afară însă, te lovești de pietre romane, ca acelea din micul Museu al orașului, și unele cruci au date de la începutul veacului trecut încă. Vlădica Atanasie, care a iscălit actul de Unire cu Roma, ar fi înmormîntat într'un colț, în fund, la stînga, unde de curînd i s'a pus și o piatră amintitoare,

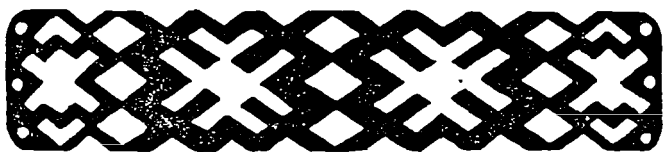
din partea Bisericii unite, căreia-i place a simbolisa într'însul întemeierea ei.

În cellalt capăt al oraşului, în suburbia coloniștilor Lipoveni, din Lipova, de odinioară, unde se prelungesc stradele timarilor (pielarilor), cu case mici, ca la țară, se ridică o a doua biserică unită, tare și largă. Pare să o fi întemeiat breasla timarilor însăși. Odată ea avea o inscripție cu data de 1791 și zugrăveală din acest timp, dar parohul a crezut că sfinții aceia de demult erau prea schilozi, și, fără milă, a tras cu bidineaua pe de-asupra, crezînd că face un mare serviciu culturii.

Ca pretutindene, Neuniții aū căpătat numai foarte târziu voia de a clădi. Una din biserici, așezată în cuprinsul chiar al oraşului privilegiat, e făcută cu cheltuiala Grecilor din Compania de negustori, după care-și ieau numele și stradele grecești de până astăzi. Ea e cu totul despoiată de amintiri. Cealaltă, care se razimă, în chip original, pe niște mari contraforturi de zid, se află în Maieri. Aici aū clădit-o, tot prin acei anī 1790, alte două bresle românești, a cismarilor și a luntrașilor Murășului. Micul cimitir e plin de cruci destul de vechi și unele din ele se ridică la capul unor sicrie de piatră, cum nu se vād aiurea decit aici la Bălgrad.

CARTEA A VI-A.
ȚINUTUL ORĂȘTIEI.

I.

O r ă ș t i a.

De la Alvinți sau Vinți trenul duce drept spre Apus. E o cîmpie desfășurată la picioarele munților de aur ai Moșilor cari-și scrijelează linia culmilor: tot lanuri de cucuruz îndelung uscat, care se culege. Peste puțin locul se face mai larg și lingă o stație mărunțică vezi abia un monument sărăcăcios, din care se înalță trofeie aurite. Acesta e vestitul Cîmp al Pînei, în care Turcii, veniți prin Poarta de fier, au fost cu totul nimiciți de oastea regelui unguresc Vladislav. Luptătorii Domnului muntean se află între învinși, și ei vor fi dorit această soartă, iar biruatorii înșii erau doi Romîni din județele grănicerești ale Banatului și Uniedoarei: Paul Chinezul și Vartolomei Dragffy, din neamul lui Bogdan-Vodă întemeietorul țerii Moldovei.

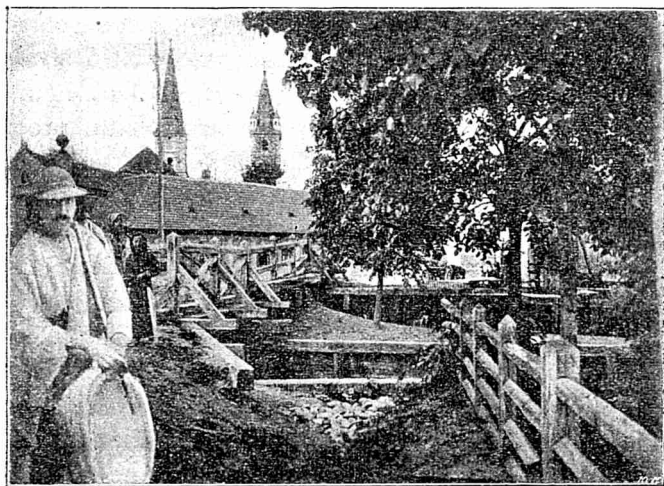
Îndată ești în Orăștie.

Urmăm întâiu un drum lung printre lanuri; pe margine trec necurmat, pe jos și călări, să-

teni de-aî noștri din aceste părți, cari se întorc de la bîlciul ce se frămîntă colo în fund la stînga, pe malul rîului Orăștiei. Portul e cu totul deosebit de acela cu care te deprinzî până aici; e mult mai puțin frumos, mult mai lipsit de podoabe. Bărbații, cu saŭ fără chică, poartă pălăriuțe micî; cămașa fără înflorituri se umflă larg; în locul ițarilor sînt pantalonî albi foarte înfoiați; opincile se întrebuintează mult. Unele femeî se îmbracă întocmai ca la tîrg, altele cu catrințe foarte înguste și o velitoare simplă în jurul capului. Pe această muțedă vreme de toamnă toți poartă țundre sure și saricî linoase. Fetele sînt une orî oacheșe, dar alte orî bălane, cu chipul străin. Nu găsesc frumuseță în ele.

Orașul are 6.000 de suflete, și e astfel un orașel numai, o *orăștie* cum i-aŭ zis Romîniî (compară: babă, băbătie), pe cînd Sașii întemeietori îl numesc Broos, iar Ungurii traduc din românește spuînd: oraș sășesc, «Szászváros». În șir lung, strada din mijloc întinde căsuțe joase șindilite, destul de curate, dintre care multe poartă firme cu nume nemțești, ungurești și une orî și evreiești, de la cherestegiul Goldmann înainte. Strada aceasta e noroioasă, dar mărgenită de la o vreme cu trotoare bune de asfalt tivit frumos cu basalt galben. Văd pe rînd o biserică românească, cea neunită — uniții aŭ numai o bisericuță —, cu turnul nalt, care se mîntuie sus cu o mulțime de podoabe de lemn,

în stilul ce se întâlnește și până sus în Maramureș. Lângă dînsa e o bună școală cu două rînduri, care înlocuiește pe o alta micuță, cu zidul alb strivit de un mare coperiș până la pămînt aproape. În sfîrșit ești într'o piață largă, împodobită cu două biserici străine, ce se întrec

La Orăștie.

din turnurile fără cruce; biserica luterană, a Sașilor, și cea calvină, a Ungurilor. Aceștia din urmă au și un foarte mare gimnasiu, cu internat, clădit de mult, din banii unui binefăcător al neamului său.

Săsimea era odată singură stăpînă aici. Astăzi ea decade pe încetul. Ungurii, cari ar fi

vrut să facă la Orăștie și o gară mare, un nod de cale ferată pentru scopuri «patriotice», aș grămădit de un timp, pe lângă meșterii lor săraci și iefteni, o sumă de funcționari, trebniți și netrebniți. Adăugându-se Evreii, bunii naționaliști maghiari totdeauna, se face astfel suma de vre-o 2.000 locuitori, cari aș pentru ei averea și sprijinul Statului. Romînii în ciuda celor cari-i privesc cu ochi răi, întrec această cifră și alcătuiesc cam 55 % din populație. Ei aș acum mai mulți membri în sfatul comunal, un preot așa de hotărît ca părintele Moța, care tipărește foaia politică *Libertatea*, sprijinită de vre-o douăzeci de inși ce ajută la plata amenzilor; ei aș avocații lor și dăunăzii aș izbutit să aleagă în acest cerc electoral pe tînărul avocat Aurel Vlad, al cărui nume e scris încă pe multe ziduri cu «trăiască» și «éljen», așternute în acele zile de luptă ale alegerii. Banca «Ardeleana» merge bine și ea are în stăpînire cel d'întăiū otel din oraș. Și aici e vădit pentru oricine că vremea Romînilor se apropie.

Acesta ar fi de alminterea în legătură cu vechi tradiții, căci în acest loc a fost jude un Ștefan Romînul, rudă, ca și Corvineștii, cu Domniū munteni, și al cărui fiū Nicolae, zis Nicolaus Olahus, a fost episcop unguresc, scriitor și unul din cei mai învățați oameni ai Ungariei acestui timp.

II.

Împrejurimile Orăștiei.

Biruința a sosit de mult pentru Romînia din satele încunjurătoare, spre care mă îndrept îndată, călăuzit de prietenosul deputat al Romînilor și de un alt avocat din oraș.

Trăsura trece întâi printr'un cartier de vile frumoase, foarte îngrijite, pe care le locuiesc numai Sașii. Un parc al orașului, pădurice imbielșugată, se întinde până departe. Apoi drumul de țară trece prin șesul îngust între dealurile ce vin de la hotar, unde, foarte departe, nevăzut, se înalță Retezatul și linia ridicată a munților apusenii. Într'una vin de la țîrg țerani cu pălării și haine albe înfoiate, cei mai mulți beți de rachiul, de «vinarsul», Evreilor. În mijlocul lor este și un preot.

Cel d'întăi sat e Turdașul. Se văd și garduri de nuiete la curți lungi, coperișuri de stuh. Casele, de zid, au un pod triunghiular și cîte două ferești cu obloane, la stradă. Biserica cea veche de pe deal, clădire de zid încunjurată cu o împrejmuire de pietre risipită și împodobită cu un fruntariu în trei colțuri, e pusă în legătură cu cei doi Tordássy sau Turdășeni, Pavel și Mihail, cari au fost, înainte de 1600, episcopi calvinești ai Romînilor. Ungurii au smuls-o sătenilor noștri, atunci cînd aceștia s'au întors la or-

todoxie. La 1848, Romîniî și-au luat-o îndărăt, cu pompă mare și sobor de zece preoți, dar au fost siliți apoi să o dea îndărăt comunității ungurești, care se alcătuieste din vre-o douăzeci de familii, deprinse și ele a vorbi românește.

Abia supt Iosif al II-lea, la 1774, li s'a îngăduit Romînilor a-și face o biserică a lor, firește unită. Leatul se pomenește pretutindenî, la intrare, apoi pe o piatră care n'a fost săpată până la capăt și în sfîrșit supt ferești în pomelnice care poartă nume une orî neașteptate, precum: Ilona, Draga, Ghepcia, Bărița, Simziana, Opreana, Zmada, Creștina, Sivu (din Iosiv). Mai nouă e biserica neunită, căreia Constantin Brîncoveanu i-a dăruit o carte, încă fiind numai Spătar.

Apucăm pe un drumuleț la dreapta, și îndată sîntem lîngă Murăș. În sara ce cade, pînza de apă largă, albă, oglindește limpede într'un luciul, ce pare nemișcat ca al unui lac, copacii deși, stufoși, crescuți în țerna moale pe care apa o spală adesea, în zilele-î de creștere, până la painjinișul de sălcii de colo departe, prin care se mărgenesc și se apără grădinile. Un țeran mai în vrîstă și un flăcău mîna podul pe hurdazău, către noi, și îndată o vorbă vioaie se încinge între dînșii și o păreche de sătenî ce se întorc de la tîrg, unde au vîndut un căluț ca acela, de o șchioapă, care li aduce căruța îndărăt. Cuvintele se spun răpede, și în desfășu-

rarea lor *ti* sună *chi*, *di* ca *ghi*, *a* în forma verbală e *o*, *ge* sună *je*. E un alt dialect, precum portul, fața sînt altele. Și e chiar un alt suflet, fiindcă acești vecini ai Moșilor, nervoși, vioi, schimbă ca niște săgeți glumele care lovesc fără să rănească.

Se face haz de calul vîndut, «o mînză de doi ani, care nu pucea duce nici-o povoaară» și care a costat pe cumpărător 40 de *zloți*, apoi de flăcău, care nu-și are calul pentru că, spune singur, «n'are ghe unghe-î da ghe mîncare».

— Da, acuma vād, ai frumcs borgheiū.

— Azi cînd am trecut la brudină (vad) lucra la el întiiū.

— Da tată-tăū unghe-î?

— O fi la tîrg.

— Și nu s'o îmbeatat?

— Că nu mai bè ghe-o vreme.

— Da tot o fi bînd el...

— Că altfel n'are puchere la brudină.

— Da' doftoru' i-o spus să nu mai bè.

— I-o fi ținut pănă s'o întors acasă.

— De ce nu bè *vin*?

— Că nu poache, tușeșche ghe vin.

Și tot așa înnainte, pănă ce sîntem pe malul drept al apeî, unde pornim în noapte spre Bobilna.

Satul, mare, se vādește prin luminile de la fe-reștile fără perdele (aici nu se prea lucrează la

pînzături înflorite). În casa proprietarului acestor locuri, luăm cina mijlocie, care se zice *ojină*, în încăperile ce au adăpostit înaintea cu cîțiva ani o familie ungurească scăpătată. Astfel de familii se tot duc, vînzîndu-și moșia la Evreii, sau la Romîni de ispravă ca aceștia.

Îndată trecem înapoi Murășul. Un vînt de răcoare bate din spre apă, care înnălbește în noapte, foarte întinsă, și sună din unde, cu un freamăt larg ce nu se mai sfîrșește. Podul care lunecă departe, luminat slab, de pare străveziu, samănă să fie luntrea moșneagului Charon care duce suflete de licărire slabă peste apele negre ale rîului uitării. Pe cînd *brudariii* lucrează la funie și caii lovesc nerăbdător scîndurile răsunătoare, o căruță trece prin Murăș de-a dreptul, într'un mare vălmășag umed de unde răscolite. Apa e încă foarte mică, și brudariii zic:

— Pentru Murăș, mai trebuie un rînd de ploaie.

Acum mergem, prin frumosul sat Pricaz, înapoi spre Orăștie. Tîrgul, în cîrciumele și hanurile căruia s'a început obișnuitul chef cu lăutari lingă școala ungurească strălucitoare de lumină, ne uimește prin becurile sale de electricitate albă. Otelul — mai este unul, Central, ținut de un Romîn, — n'are sonerie. Ploaia cade învierșunată peste piatra ascuțită a pieții unde baratcele de tîrg, nesfîrșite, par niște ruine de spînzurători. O panoramă plouată — *Tour du*

monde — tînjește, cu cîte unul dintre aî noștri care în ținundra de abă albă stă de se uită la minune. În odaie un călător patriotic a șters de pe un afiș numele bărbierului Ioan Andreescu, puind în loc, apăsător: András János.

III.

Peste Murăș, în preajma Orăștiei.

Abia s'a mai limpezit cerul, dar din Apus, izvorul ploilor nouă, sosesc alți nori umflați, negri. Supt povara lor care apasă și asupra sufletului, pornim spre Gelmar și satele de peste Murăș din fața lui. Trăsura am găsit-o la otel și vizitiul e un Sas, care vorbește însă desăvîrșit românește. E interesant că nu-î prea place a spune că e Sas. La sosire portarul, Ungur care vorbește o românească tot așa de bună, se codia să spuie că e Ungur. Creșterea necontentită a neamului nostru răpește celorlalte deocamdată încrederea în ele, mîndria lor de «domni și stăpîni».

Urmăm iarăși calea gării, care e «drumul de țară», și nu o stradă a orășelului. Într'una sosesc oaspeții de la sate aî bilciului, în abale curate sau în albe haine de pînză înfoiate, femeile în port țerănesc, cu cătrînțe și șorțuri vîrstate, de la care atîrnă franjuri scămoșate,

saă în polcuțe și fuste de tîrg, ca Moldovencele de peste Siretiu. O ceată de flăcăi vine avîntat, purtînd panglică și mărgelile înșirate la pălărie. Nu prea sînt oameni frumoși acești Murășeni bălăiori și spîni. N'aă veselie în față. Abia din foarte mulți cite unul zice, cu omenie: «bună ziua». Și aici ca și aiurea, după pălărie, barbă și mantie, toți mă cred că sînt preot, și totuși cei măi mulți nu vreaă să se închine «popei».

Așteptăm la linia ferată, pe care o atingem în dreapta gării, trecerea unui tren de marfă monstruos, care-și măi deapănă încă vagoanele greoaie cînd locomotiva din frunte a perit aproape din vedere. În așteptare, urmăresc liniile dealurilor din față, peste apa care nu se vădește prin nimic: nu măi sint aici liniile armonioase, coborîrea înceată, pe scări ușoare saă în povîrnișuri blinde, a Carpaților hotarului, ci vîrfurile se îmbulzesc: pare că aă înainte-ți o turmă uriașă, încremenită într'o clipă de spaimă. La dreapta, delulețele din marginea lanurilor de cucuruz s'aă dat într'o parte, lă-sînd să se descopere acum păretele albastru, foarte depărtat, al munților graniței, ce se amintește astfel iarăși. Peste întinderea umedă a șesului zboară vrăbii vorbărețe, înflorind cu tru-pușorul lor crengile goale ale tufișurilor.

Pe lîngă cucuruze ce se culeg — tot stăpînire țerănească —, ajungem la sătulețul Gelmar saă Jelmar, care se vestește de departe prin

turnul supțiratec al bisericii. E o așezare românească foarte mică și destul de săracă, a cărei vechime însă trebuie să fie mare. Unii au crezut că descopăr în Gelmar, o Germisara dacică (?), iar în veacul trecut Vlădica Klein îl lămuria prin Dealu-Mare, Ghialmare. De fapt, numele e din acelea foarte bătrâne, obișnuite în Ardeal, a căror depărtată obârșie barbară nu se poate lămuri.

Căsuțele sînt despărțite prin curți mari împrejmuite cu nuiele; sînt multe coperișuri de stuh, și nimic nu-ți amintește rînduială bună, înstărirea satelor ce am văzut pînă acum în «Margine». Biserica, zidită pe la 1770, are la turn acelaș cerdăcuț de lemn supt cruce, care deosebește pe toate cele din jurul Orăștiei. Parohul e pâr. Popovicî, fost profesor seminarial în Sibiiu, și redactorul calendarelor foarte răspîndite ale editorului Krafft din acest oraș: am, în sfîrșit, în această adunătură de sărăcime, plăcerea de a vedea preotul cărturar și modern pe care l-am căutat în zădar prin atîtea sate mari și înfloritoare ca niște orășele. Pâr. Popovicî crede că și preotul românesc, ca și cel săsesc, cu mult mai bine înzestrat în venituri, poate face altă «economie» decît a holdelor și a vitelor. Dacă seminariul din Sibiiu ar fi mai bine călăuzit, această părere ar fi intrat și în mintea altor clerici. Pe cînd sînt destui printre preoții încă tineri cari n'au mai multă valoare

morală și îndreptătoare decît acei simpli absolvenți ai cîte unui curs de morală pe cari *teologii*, veniți după dînșii, îi poreclesc, pentru barba lor mare, singur atribut al unei preoții de carte ieftenă : *berbeci*.

Murășul se trece aici pe un mare pod de fier ce se încoardă peste întinderea lină a rîului alb, în care vîntul trezește însă crețuri multe și pripite, ce fug spre stînga. De cealaltă parte a apei, unde copăcei și tufişuri înnăspresc până departe lunca joasă, deschisă pentru revărsări, se începe marele Ținut de nenorocire și umilință al «iobăgimii».

La cellalt capăt al podului, chiar lîngă cocioaba brudarului care strînge crăițarii săi «librele» pentru arendașul evreu, pornesc să urce pe dealurile de tină cleioasă Geoagiurile, Joajurile.

Un Geoagiū, cel de sus, se află foarte departe, tocmai lîngă Alba-Iulia. Între acela și Geoagiurile-de-jos pare să fie o legătură de colonizare. Acestea se desfășură într'un lung șir aproape neîntrerupt de case pleoștite ; le acopere stuhul curgînd în șuvițe, un cerdac încunjurător se sprijină în pari de lemn, nesăpați și nevăpsiți, nuielele împrejmuiesc o biată curte tinoasă, care miroasă a sărăcie. De-a lungul drumului muiat de ploaia străbătătoare vin oameni nă-

căjiți, în porturi simple ; femeile de pe aici nu-și învălesc capul în cirpa pestriță de la tîrg, ca dincolo de apă, ci poartă frumos velitoarea de pînză sucită în jurul părului, ce se piaptănă sus, cu ușoare cornuri pe margini.

Cel mai mult pămînt aici e al «Domnilor». Odată erau numai boierinași ungurești, cu obiceiuri primitive și cu cerbicia neînvinsă. În Gelmar, stăpînul e până astăzi boierul făgărășan Berivoi, trecut la Ungurie. Dincoace, proprietatea lui Kuun-Kocsárd, din neamul acelui, mort dăunăzi, care, crezîndu-se de viță cumană, a tipărit «Codex cumanicus», și-a lăsat averea pentru scopuri culturale maghiare. El a dat sprijinul de nevoie gimnasiului unguresc din Orăștie, iar în satul său chiar, el și-a lăsat cîmpii și marele castel pentru ca într'însul copiii Secuilor flămînzii să învețe în brazda românească agricultură modernă. Institutul se înalță mîndru de-asupra căsuțelor din care ar dori să gonească Romînimea nesuferită : e păzit, închis și lăcățuit. Lîngă dînsul se ridică o mare biserică ungurească, calvină, și, ca o ironie, băieții Secuii aî școlii Ungurului-Cuman aî săpat pentru biserică străină o prea-frumoasă poartă în stil românesc. La cîțiva pași mai departe, întîlnim pe un trufaș domn cu cisme, șăpcuță și favorite de Budapesta, care trebuie să aibă vre-un amestec pe aici. Banca din Budapesta are o sucursală în Geoagiuri.

«Pretura» arată pe o clădire nouă corbul Țerii-Românești, care din stema Huniadeștilor, înru-diți cu Domniile ei, a trecut în marca comitatului Unidoarei. Pe cărările satului, doi jandarmi trec cu baioneta strălucitoare, fără să salute. Unui Jidan venit din Galiția îi trăsese în minte gîndul de a întemeia o societate pe acțiuni pentru exploatarea nu știu căror mine.

Și, mai dăunăzi, se începuse lucrul la un mare sanatoriu pentru funcționarii betegi de la căile ferate ungurești.

Sătenii cred că acea clădire trebuia să fie o cetățuie. Și, cum până și la oaste ei se gîndesc la o vreme cînd n'ar mai fi străini printre dinșii, la o mare vreme românească, ei știu să spuie că acela care a oprit lucrul la cetate e însuși regele Carol, prietenul Împăratului, regele românesc căruia nu-i place să se clădească astfel de lucruri în mijlocul Romînimii sale din Ardeal.

Regele Carol însă nu poate nici îndemna, nici opri la Geoagiū. Grijă pentru aceasta o au înșiși acești săraci Romîni din căsuțele acoperite cu stuf, și numai prin ei se face ce se poate pentru apărarea neamului. Trei biserici, una singură unită, sînt ținute din banul lor de aramă pentru îngrijirea sufletelor. O Bancă românească a făcut ca sătenii să se poată desface de legăturile cu Banca din Budapesta. Un avocat romîn, dr. Marghita, care ne primește în

frumoasa lui casă nouă, s'a așezat între dinșii, dăunăzi. Multă vreme se vor zbate cei plătiți pentru aceasta ca să facă din Geoagiul «josenilor» și al «susenilor» un *adevărat* Algyógy, cu oameni vorbind ungurește și avînd conștiința că sînt Unguri. Deocamdată li poate ajunge că aș pentru sine pe cîrciumarul evreu din jos, pe cel din sus și toate cele vre-o treizeci de familii de Jidanî cari iese la iveală cu cele mai bune case de piatră. Și li poate ajunge iarăși că pămîntul e al fundației lui Kuun, al unei bătrîne coborîtoare din alt neam de domni și al unor Jidanî, aciuai în cuiburile de uli prădalnicî ai altor Unguri, ruinați.

Voia vre-unui «domn» din vremuri a suit sus pe unul din dealurile, din «predealurile» vecine un nou sătuleț românesc al Geoagiului, lîngă o baie de iod cercetată vara, care-i dă numele de «Feredeu». Te sui pe o nouă șosea șerpuitoare, supt păretele de humă vinătă și de pămînt roșietec, tot așa de cleioase, pe lîngă mari stînci de piatră pentru clădiri. Jos se desfășură o minunată priveliște de livezi și grupe de arbori peste care se înalță virfurile drepte, țapene, triste ale unor bătrîni plopî uriași, din timpurile stăpînirii magnaților. Peste această învîlmășală verde, hrănită de cursul grăbit al rîului de munte care se chiamă apa Geoagiului după satul din care vine, se clădesc alte dea-

luri mărețe, de pe care civilizația a curățit în mare parte pădurile. E prefața munților apusenți, și prin curmătura aceia de la dreapta se merge spre Chei, și de acolo la Zlatna minelor de aur. În toate părțile iarăși, sînt numai Romini.

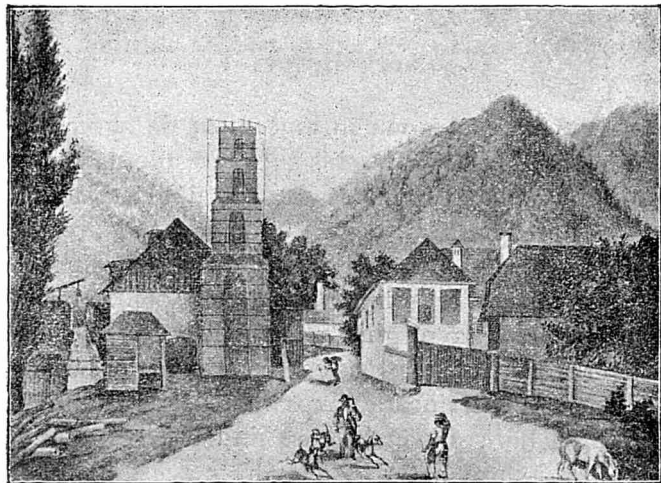
Feredeul e un sățucean nespus de sărac, trăind în bordeie afumate din vînzarea prunelor și din lucrul tăierii lemnului, aproape fără holde. Într'un fel de poieniță frumoasă o dărîmătură pe stîlpi, cu ferestile golite, se chiamă că e școala, — o școală fără învățător și fără școlari. Biserița cu turnul de lemn, făcută la 1819, n'are preot, ci se ajută cu unul din Geoagiū. Ea se dărîmă pe încetul, iar venitul ei, de la o moară cu coperișurile roșii, ce se vede între copacii de jos, e cheltuit tot pentru leafa preotului și a crîsnicului bătrîn care ne întîmpină.

Ne coborîm pe drumul șerpuitor, pe lîngă via cătărată pe plopî, — ca în Italia lui Vergil! — a unui sățean care poartă numele interesant de «Sîvu lui Elisei» sau Albu Iosiv. Mergem mai departe pe șoseaua ce vine dela Geoagiū, căutînd într'un creț de dealuri satul Bozeșului, în pragul strîmtorii spre Zlatna, lîngă altă apă iute, a Măzii.

Sățeniî plouați cari vin călări și în căruțe spre bilciul Orăștiei se opresc zgomotoși la casa mare din marginea drumului unde un Jidan și-a făcut cîrciuma: s'a așezat într'o șură, lăsînd după ușa mucedă toiagul lui Avraam, și acum pînă la o sută de mii de coroane, din

muncă țerănească, i-ar trece prin ghiare în fiecare an. Mai departe însă, meșteșugul de cîrciumar și de boltaș îl face un țeran. Același lucru se petrece la Băcăinți. Pare că ai noștri s'ar fi lămurit asupra primejdiei căzute asupra

Sebeșelul din jos al Orăștiei (după o veche acvarelă).

lor și ar voi s'o înlătore, ca frații lor de pe la Săliște.

Cînd ajungem între casele strîmtorate de înălțimi ale micului Bozăș, plouă stăruitor în noaptea foarte neagră. Un flăcăiandru curat și vioi ne duce prin cea mai lipicioasă tină sus, unde se ridică o biserică bună, stăpînind Ținutul de o frumuseță sălbatecă deosebită. La

lumina făcliilor cetesc vechi însemnări din veacul al XVIII-lea pe filele cărților bisericești care și aici poartă stema Românilor liberi, — bourul și vulturul.

IV.

Spre Hațeg.

Începem o zi nouă în amestecul de zgomote al bilciului care s'a deschis supt fereștile noastre. Albul gălbui al hainelor de abă, albul sinelit al cămășilor femeiești, negrul unor broboade, roșul din vristările catrințelor și șorțurilor și străițelor (traistelor) se preschimbă iute supt ochi. Maiurile pocnesc la pîrghia unde flăcăii cu pălăriile înverzite și înflorite își cearcă rizind puterile. Musica de caterincă a panoramei desfășură plîngător o horă după alta, momind ușor pe Muntenii, cari intră hotărîți și tăcuți în acest paradis al artei. Și, pe cînd se dezbat pielăriile, linăriile, donițele, ciuberele, cofele, aduse de Moți pe căluții lor de munte, nimicurile Slovacilor ambulanți, hainele și ce se mai duce sau aduce pe la bărătcile de lemn, carăle sosesc neconținut cu oaspeți noi și mărfuri nouă.

Merg să văd biserica unită, o biată clădire veche, neîndeplinită, tocmai la capătul orașului. Ca să ajung acolo, străbat cu greu stradele îmbicsite de lume care vinde, cumpără, sosește,

pleacă și mai ales cască gura. Calici cari întind cioturi de mîni și de picioare, cerșind în numele «maicii» fiecăruia, cu tot felul de urlete pe nas, sînt aruncați la răspîntii și în marginea podurilor. Un Țigan beat doarme 'n noroiu, fără ca sergenții, «boactării» să se gîndească a-l ridica; de altminterea, sînt foarte puțin bețivi. În mulțime se văd și tipuri curioase, venite de departe, ca negustorul dalmatin de bastoane de cireș, care și-a pus în loc de fes o șăpcuță de Jîdan sau ca Italianul care-și plimbă lădița cu bricege din care iese toate limbile, ca reclamă.

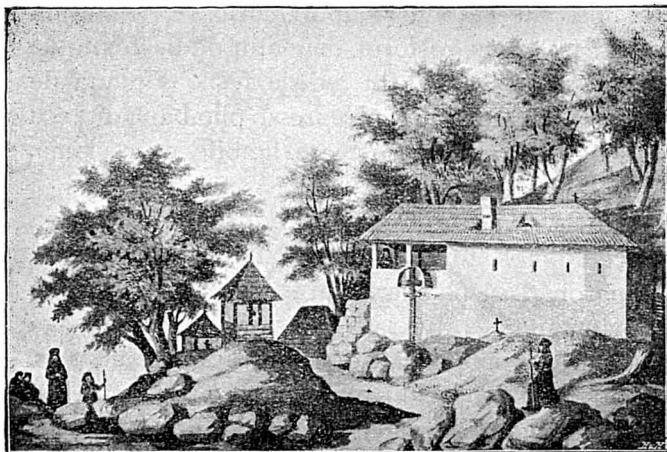
*

De la Orăștie poți să te îndrepti la Răsărit, spre Romos, unde, într'un sat în parte săsesc, e paroh d. Amlacher, care a strîns la un loc documentele privitoare la istoria Orăștiei, sau la marea comună a Cugirului, aproape un tîrg. Mai jos e Sebeșelul, unde pînă prin anii 1870 era încă, într'o casă mare de cărămidă, mănăstire de călugări romîni. În jos pe cursul apei Orăștioara, care dă 'n Mureș lîngă oraș chiar, se află, în calea spre munte, satele Ludeștilor și Costeștilor.

Noi apucăm însă drumul spre Hațeg. Trenul duce într'acolo la amiazi, dar din el, firește, nu se vede nimic. Luăm decî iarăși trăsura otelului, cu doi cai răbdători pe cari-i mină un Ungur. Și acesta vorbește foarte bine limba noastră, n'are nici-un fel de năcaz pe Romîni și a luat

chiar hotărîrea de a merge într'o bună dimineață la noi ca să se facă birjar într'un oraș mare.

O bucată de vreme, drumul e tot acela care duce la Turdaș, printre vile, căsărmî cu inscripție germană, parcuri și plantații. Neconținut se urmează prin tina cu ochiuri de apă

Mănăstirea de la Sebeșel.

sătenii ce se întorc de la tîrg, ducînd unelte, cofe cu înflorituri arse, cîte un lucru de găteală. Carăle care li-aũ adus marfa merg încet, fără altă povară decît a bețivilor cari nu se mai pot tîri pe urma rachiului jidovesc.

În loc să cotim spre vechea reședință a episcopilor calvinii, trecem înnainte printre lanurile umede și pajiștile înviorate de ploaie în care

verdele tînăr se amestecă cu zdrențele plouate ale ierburilor uscate.

Pe dealurile apusene de peste Murăș, a cărui cordea de argint scinteie încolăcită de pe înălțimea cîte unei culmi, se vede praful de case albe al Rapoltului, iar, de-asupra lui, pata mărunță a Rapoțelului: în amîndouă, noi am înlocuit cu totul pe Sași. În curînd trecem prin satul vechiū românesc al Spinului, cu obișnuitul turn de biserică împrejmuīt de cerdac. Parte din case aū greoaie țuguiuri de paie, dar altele, de modă săsească, cu cerdace răzimate pe stîlpi groși, sînt bine clădite din cărămidă. Coperișul e mai mult de *șindilă* bună, une orî de țigla de cea nouă, cu desemnul fin și frumos. Se vād și împrejmuiri de piatră. O casă cum nu se poate mai bună are podoabe de tencuială în tricolor. Tricolorul flutura și de pe pālăriuța unuia din vizitiū de ieri, și la vizitele electorale ale d-lui Vlad dăunăzi trei sate aū venit, aducînd cîte un steag, din alipirea cărora ieșia același tricolor, care în aceste părți îndrăznește să apară și să filfiie.

Satele sînt foarte apropiate în aceste părți. Acolo unde șirul dealurilor de peste Murăș întinde o culme sfîrticată, ce se odihnește de-asupra riului, ca o fiară ațipită, linia ferată a creat un sat de case nouă, bune, locuite numai de Unguri, cari-l numesc Piski. Iar dincoace, în

marginea drumului, e vechea așezare românească Simeria, ceia ce vrea să zică Sîntă-Măria, cred, într'un Ținut ca acesta unde numirile după sfinți nu sînt rare ca în alte părți. Sînt puține case, dar mari, bine acoperite cu țigle, cu porți înalte de lemn. În margine, o puternică mașină roșie se înalță din pajiște. «Asta e fabrica de aur», zice *cocișul*.

În adevăr, aceste locuri cu înfățișarea pașnică și înflorită, de pare că ar fi pregătite numai pentru lina pășunare a turmelor, ascund în ele fierul tare și aurul scump. Sîntem aproape de munții Agatirșilor și de sălașurile Dacilor războinicî.

La capăt curge Streiul, o apă ușoară, cu unde verzuî, revărsată larg între cele mai frumoase zăvoaie de sălcii înfoiate, cu trunchiul modilcos, de pădurici tinere și de bogate pășuni. Pare un riuleț de podoabă care străbate parcul unui magnat. Dar pe undele puține și limpezi călătorește o veche poveste măreață care atinge până astăzi inimile noastre: ea spune despre neamul neînfrînt al Dacilor, cei mai depărtați dintre înaintașii noștri, despre războaiele eroice cu cei d'întăiu ostași ai lumii, cu Împăratul cumințe și stăruiitor venit de peste Dunăre, de peste Mare, din cetatea stăpînitoare a lumii, ea cîntă despre visurile lui Decebal strămoșul, care și-a cufundat comorile în această albie de prunduri și a mers să se îngroape supt ruinele regatului

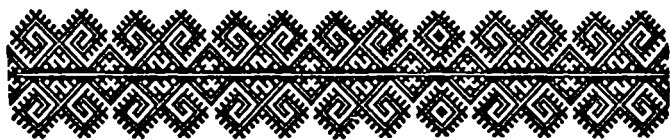
său sfărîmat de un dușman ce nu se putea învinge. Aă trecut o mie opt sute de ani încheiați de la jertfa de sine a barbarului acestuia de la care ni vine neamul, precum de la Romanii biruitoři pornește limba noastră. Cine se mai poate mîndri pe acest pămînt cu un trecut ca acesta, ce se apropie de a doua mie!

Amintirile Ungurilor stăpîni sînt aici nouă de mai puțin ca un veac. În malul apei verzii niște case mari, obosite, dintre care una-și poartă și pe românește firma, în aceste cuvinte: «La cearda (crîșma) podului Simerii». Pe un părete vecin se văd urme de gloanțe. Mai în sus, un mic monument pomenește înfrîngerea de la 1848 a răsculaților unguri, încunjurați de catanele Împăratului aceluia care negociază acum la Viena cu *coaliția*. Streiul lui Decebal spală întinsa livadă, veselă de verdeață proaspătă, în care s'a dat lupta.

«Aici», zice Ungurul de pe capră, «a fost potopenia cea mare, — potopenia cea mare».

CARTEA A VII-A.
ȚINUTUL HAȚEGULUI.

I.

Pe Streiū la Hațeg.

De aici înainte mergem tot prin valea Streiului, care se prinde în marginea satelor său aleargă slobod peste întinderea verde, din care neîncetat răsar păduricile dese, grupele de copaci răzleți, plopii singurateci, vestitori de nenorocire, după credința poporului. Nu se poate o mai mare bogăție de verdeață veselă, pe care ploaia mărunță o tot înviorează, după lunga secetă de cinci săptămîni de zile. În fund încep a se zări munții Hațegului, înhobotați de neguri. În stînga, înălțimile urmează, purtînd pe ele, sus, sate : Rupașul și Sîntă-Măria de piatră, a cărei biserică albă se lămurește foarte bine.

În cale e acum Bacia, tăiată în două de Streiul pe care-l cutreieră rațe albe, fără nici-o evlavie pentru comorile bătrînului Vodă Decebal. E aici o curte boierească mare, care a adus după sine și locuitori unguri. Dar cei mai mulți sătenii

sînt Romîni, cu două biserici bune, care se înfățișează una lîngă alta, răsărind cu turnuri roșii din pajîștea verde. Pe unele case se văd po-doabe de crengi făcute din tencuială.

Batizul a primit dăunăzi o colonizare de Șvabi din partea unei Bănci sășești care cumpărase pentru acest scop aici, ca și în alte două locuri, pămînturile scoase în vînzare. Se văd în-tăiū cîteva clădiri nouă, de administrație, ale Statului. Apoi vine un șir de bune case romă-nești, cu cerdace de piatră. Șvabiū aū mijlocul satului: una lîngă alta, din mijlocul unor curți încă neorînduite, se ivesc albele căsuțe pătrate cu fereștile mari, strălucitoare de curățenie; în-naintea ușiū staū cosînd gospodine fără vrîstă, cu rochiū albastre scurte, pieptare mici și bro-boade închise pe cap. Bărbații sînt la lucru, copii nu se prea văd, după datina Șvabului. Biserica, mare, aruncă un turn dintre părății încurcați ai unei locuințe încăpătoare, pe cînd bisericuța răsăriteană se pitește într'un colț, si-gură că n'o va dărîma niciodată nimeni. Apoi por-nesc iarăși Romîniū, cu căpițe rotunde de stof lîngă mari case de cărămidă: a preotului e de toată frumuseța.

Cele două neamuri trăiesc deoçamdată bine laolaltă: femeile-și spală alături rufele albastre și rufele albe în apa Streiului, care călătorește în împleticiri leneșe printre marile sălcii ocro-titoare. Romîniū deprind însă de la oaspeții cei

noi meșteșugurile care-î învinsese la început : lucrul cu caii și mașinele, îngrijirea, precisia. Peste o sută de ani se va căuta urma Șvabilor din Batiz.

Acuma înălțimile sînt le dreapta, unde Sîn-CraiŪ înșiră lîngă o linie de arbori coperemintele-î de stuf. Lîngă el e Calanul-Mic, iar cel Mare e pe marginea drumului chiar.

Pe un tăpșan de pietroaie negre, fumegă coșurile înnalte de-asupra lungilor clădiri de lemn unde se alege și se lucrează fierul scos din acest pămînt care nu dă numai holde. Încă de pe vremea Romanilor s'ar fi lucrat aici, și se arată săpăturile adînci făcute de dînșii. Casele frumoase ale șefilor de lucrători de astăzi îți staŭ în cale.

De la această muncă bine răsplătită treci de-a dreptul la pacea săracă a vechiului sat Streiul. În virful unui suiș scurt se află biserica, de o formă ciudată, mică, joasă, întunecoasă, cu cîteva ferestruici neorinduite. Era să se dărîme, mai ales după un foc care i-a ars cărțile, așa încît acum o repară. Statul, care înțelege de altfel foarte pușin rostul bisericilor noastre, a oprit orice schimbare, așa încît mai poți vedea sfinții cari, în linii slabe, cu colorii șterse, acopăr părății: zugrăveala nu poate fi însă mai veche decît veacul al XVII-lea, cel mult al XVI-lea. Meșterii cari lucrează sînt mai mult

Ungurî, dar găsesc un sătean care cu multă bucurie mă duce la casa crîsnicului, păstrătorul cărților rămase. El locuiește o casă cu două încăperi și cu podul plin de porumbei, în fața crîșmei Evreului care și-a zugrăvit de-asupra ușii steaua legii sale. Omul nostru e foarte prietenos, și nevasta lui, încă tînără, rîde într'una și e foarte bucuroasă că poate fi de ajutor unui «domn» venit de așa de departe.

Portul bărbătesc e aici întru cîtva altul decît pe Murăș: pălăriuță rotundă, pantalonî umflați și un pieptar albastru, lung. Femeile se îmbracă numai în stofe proaste de la oraș. Și fața e deosebită. Am văzut la începutul drumului prin valea Streiului cîtiva bălanî uscați și cu fața stropită de pistruie. Dar cei mai mulți sătenî aū obrazul rotund, umflat, foarte oacheș, cu mustăți suptîri pe care le poartă aplecate în jos.

Bisericește, Streiul se ține de marele sat Rușii, care vine îndată, cu o biserică înaltă, mai nouă. Îi urmează cele două Bretii, ungurească și românească, după neamul domnilor de pămînt. Aceștia sînt astăzi doi Ungurî (unul deputat, contele Toroczky) și un Armean. O parte din locuitorî sînt Ungurî, aduși de proprietarii din vremurî. Din sat se ating numai cele două crășme, ținute de o potrivă de Jidanî. Aproape sînt cele două Gînțage, de sus și de jos, și Bațelariî, alcătuint un singur mare grup de locuințe, pe cînd la dreapta pe deal se zărește Maceul, aî

Porturi din Țara Hațegului, la Boușari.

www.dacoromanica.ro

căruî locuitorî, vierî de meșteșug, ar fi aplecați la omoruri și jafuri.

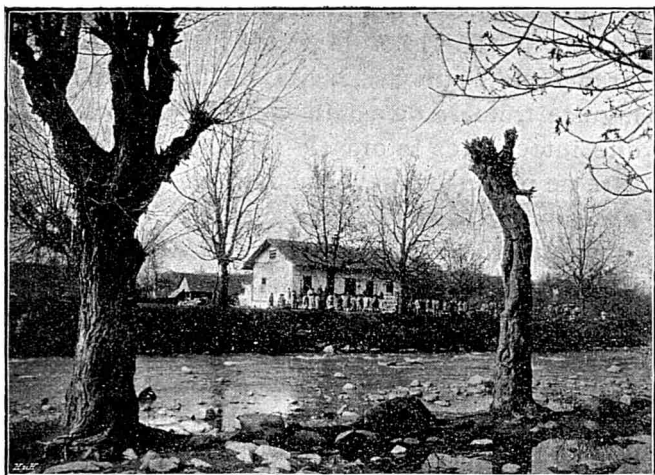
Drumul e cu totul pustiû. Numaî turme, vite răzlețe pasc lângă șanțuri; ciobănașul ascuns în glugî primește supus revărsarea ploii mărunte din cerul albicios, fără nici-o nădejde de senin.

Acum se văd pe deplin munții din fund. În-naintea șirului celui mare, bine împădurit, se gîrbovesc dealuri rotunde, verzi, ca niște moșiroaie de-asupra marilor munți. Un alt deal mare-și întinde coama aspră în dreapta și, arătînd spre dînsul, Ungurul nostru spunê :

— Peste dealul ăsta e Hațegul.

Trebuie să-l suim întăiû, și iată că vre-o jumătate de ceas străbatem, într'o urcare înceată, prin pădurea de stejari și fagi, cari răsar foarte deși din țărîna roșiatică parcă ar fi plămădită din acel mult sînge care a curs în zilele celor d'întăiû nenorociri ale apărătorilor pămîntului acestuia, în zilele căderii Dacilor. Și cerul noros se încinge la apus cu o dungă de sînge ca un curcubău de peire pentru oastea strămoșului Decebal. În-naintea noastră trec iute ciobani mișoși, ca niște aspre vietăți ale pădurii, cară scîrție prelung supt ploaie, și mi se pare că văd fuga pribegilor cruțați de fierul roman și rătăcind acuma prin potecile de codru către sălașurile barbarilor prietenî. Aici, nimic nu este astăzi care să nu fi fost tocmai așa pe vremurile Craiului cio-

banilor. Şi simt în sufletul mieu după atitea sute de anî durerea acelor mîndri învinşi, cari n'au putut păstra nici limba pentru urmaşii lor şi cari au fost ponegriţi şi renegaţi de dînşii în limba triumfătorilor. În numele zeilor păgîni cărora v'aţi închinat fără izbîndă, pace vouă, strămoşi

De-a lungul apei.

biruiţi, cari aţi lăsat ca o moştenire de nenoroc neamului ce a pornit de la voi, neamului care în preajma cetăţii lui Decebal nesupusul a iobăgit cu trupul până ieri ca să nu fie pe deplin slobod cu sufletul nici până în această zi, cînd vă pomenesc numele în taina cruntă a pădurii voastre.

II.

H a ț e g u l .

Hațegul se vede acum prin ochiurile de arbori, la dreapta, sămănat într'o largă cîmpie pe care din toate părțile o încunjură munții. Spre el ne coborîm printre vii și căsuțe de munte, cu lungile coperișuri de șindilă neagră. Apoi pe strade foarte tinoase, tivite de la o vreme cu înguste trotoare de asfalt, vin case plăcute, clădite întocmai ca în orașele noastre. Mai din fiecare ne pîndește cineva, iar într'una, privitoarele sînt două groase călugărițe catolice. Ajungem într'o piață cu cîteva case care aū două rînduri. E mijlocul acestui orașel de 3.000 de suflete.

Am cerut «cocișului» un han creștin și bun. Pentru aceasta el ne duce peste podul întins de-asupra rîulețului la o căsuță cu multe ganguri lungi și întunecoase și cu multe odăi, care sămăna a temniță păzită de duhuri rele. Proprietarul, un Ungur, se laudă că nici-un otel nu e ca al lui, la care vin sara cei d'întăiū dintre fruntașii romîni ai orașului. Nu-l cred în ruptul capului, și decît să dorm în această mucedă drăcărie creștină și ungnorească mă strămut la Evreul care ține otel cu două rînduri în piață. Recomandația vicariului greco-catolic, pâr. Radu, frate al episcopului de Oradea-Mare și fost pro-

fesor seminarial la București, mă face să capăt una din puținele odăi, care n'ar fi avînd ploșnițe.

Fac o primblare prin ploaie și noroiu pe trotoarele tirgușorului abia luminat, într'un tîrziu. Apoi plătesc petrecerea unui cinematograf, al cărui exhibitor înfățișează cavaleria romînă, suind dealurile mari de lingă București, fete romince jucînd cancanul și strade din București care se vor fi făcut *după* plecarea mea. E mult public, care se mulțamește.

*

Hațegul s'a ținut de sigur până după anul 1300 de Țara-Românească, stăpînă și aici peste munți, până la cel din urmă povîrniș al lor; după aceia el a fost pierdut pentru totdeauna. Un timp, Hățeganiî, între cari erau și *boieri* cari s'a un-gurit (Kendeffy, odinioară Cîndea), stătea în dese legături cu Jiieniî Banului de Severin, de la cari cumpărau porci pentru bani buni crăiești. Și negoțul s'a stîns apoi ca și legătura politică, și tot mai mult orașelul răzleț s'a confundat în neînsemnătate. Așa cum este astăzi, el e însă mai mult al nostru. 2.000 de Romîni și mai bine staî în fața cîtorva Armeni, Ungurilor din cancelariî și celor cîteva sute de Evrei. Ei aî un vicariu unit, un protopop ortodox, două biserici, avocați, o bancă și unii negustori bogați.

O rază de soare mă deșteaptă în odaia de otel evreiesc, unde cu lumina aprinsă m'am păzit de locuitorii obișnuiți ai acestor încăperi. Este iarăși lumină în ceruri, unde vîntul de noapte a lucrat harnic mîinînd norii strînși în valuri spre culmile muntelui. Acesta se descopere pînă la acele vîrfuri încă îmbrobodite de o negură care plutește încet de-asupra zăpezilor proaspete. E o adevărată primăvară, care va ținea numai o jumătate de zi, un zîmbet trecător înaintea morții care vine.

Acum văd mai bine piața, care e nouă, abia de cîteva zeci de ani în vechiul tîrgușor românesc al căsuțelor de lemn înnegrit. Printre acestea merg la cele două biserici, care sînt de o potrivă de înnoite, în stilul catolic (la cea neunită îngerii sculptați se desfac de pe catapi-teazmă). Cîteva însemnări trimet pentru biserica neunită, cea mai veche, în veacul al XVIII-lea. Înainte de a o avea, Romîniî se închinau la acea biserică pe care în veacul al XVII-lea încă aș smuls-o Calvinii, rîzînd dăunazi pînă la cea mai mică urmă de zugrăveală care mai rămăsese.

Altceva nu mai e de văzut în Hațeg decît negrele adăposturi de țerănime care pînă astăzi alcătuiesc partea cea mai românească a lui. Înainte de a pleca spre Dănsuș și Grădiște, locurile care păstrează încă în piatră amintirea vremurilor eroice, primesc cu bucurie invitația

de a mă strămuta în frumoasa casă a părintelui și fraților geologului Popovici-Hațeg, cari au un loc de frunte în viața românească a orașelului.

III.

De la Hațeg la Grădiște și la cetatea lui Decebal.

Un stăpîn de birjă romîn, Nemeș, ni-a trimes cu trăsura pe un tînăr Secuiu, gros în cap, alb în păr, cu ochii, urechile, nasul abia începute și aproape fără limbă: băietanul dă răspunsurile, în ungurește, fără să se întoarcă spre noi, cu un grai ca al purcelului tînăr. De la el nu voiu afla multe despre țara așa de nouă și plină de interes în care intrăm acuma.

În stînga, Streiul primește o apă limpede și vioaie care lunecă din munte printre desișurile de răchiți. I se zice, după datina românească de a lega în același nume riul și locul de căpetenie pe unde trece: apa saū valea Dănsușului. Între dînsa și depărtatul Streiū se întinde un strălucit luminiș de cîmpie mai mult goală de sate, care se vād innălbînd însă de jur împrejur, unul lîngă altul, pe marginile lui. Nu cunosc un amfiteatru mai frumos decît acela care se desfășurā de la Dănsuș înainte în această ușoară lumină trecătoare a soarelui de Sep-

tembre târziu. E într'adevăr raiul pămîntesc al păstorimii lui Decebal bătrînul, vrednic să-î ascundă curțile, comorile agatirsice și cetatea de lemn apărata prin vitejie.

Cel d'întăiū sat ce se întîmpină în marginea ușoarelor înălțimi roșietice din dreapta, unde cercul se prelungește prin dealuri blînde, e Farcadinul saū cele două Farcadine. Multe case românești, dintre care unele aū zidurile și stîlpii de cerdac din cărămidă bună; cele mai multe înfățișează însă șiruri de bîrne groase prinse la colțuri, copereminte lungi de șindilă și curți tinuoase, care se par înguste de mult ce se grămădesc în ele șurile, grajdurile, coșerele de porumb, grămezile de coceni și clăile de fin. E un fel de umilă înstărire în aceste locuinți negre, cu totul lipsite de înfățișare și, cu atît mai mult, de podoabe. Se mai vād unele colibî de săraci care-și înnalță cu sfială coperișul de paie clădite așa încît samănă cu o căciulă cam hîrșită. Ici și colo, se vede cîte o casă înfrumusețată cu florile din față saū cu verdeața ce i se suie pe stîlpi. Pe o poartă de cărămidă care duce la o dărîmătură cetesc un leat din veacul al XVIII-lea. Aici și în vre unul, două din satele vecine nu lipsește nici țerănimea golașă cu taiņitele eî dălăbăzate.

În Farcadine sînt și curți boierești, locuințe de «domni». Unul din eî e o domnișoară din

familia Lonyay, fiica fostului ministru-președinte unguresc și sora aceluia care a luat, fără a se înălța, pe văduva archiducelui Rudolf. Aici țeranii noștri ar fi avînd traiu bun, căci «doamnei» străine îi place a îmbrăca portul nostru și a ni juca danțurile, ca un sport mai neobișnuit.

Făcărdinenii cu «domni» pe vremuri poartă pălăriuța mică obișnuită. Sînt însă mai mult nemeși în cele două sate, familii românești de frunte din vremurile stăpînirii muntene sau ale județelor românești care apărau, supt conducerea unui Iancu-Vodă din Huniedoara, granița amenințată de Turci. Aceștia aū acasă diplome împodobite, care se încadrează și se expun cu mîndrie pe părății căsuței de țară, ei aū nume cu răsunetul unguresc, apucături mîndre în salut și vorbă, conștiința unei superiorități, adevărate, ei poartă pălării cu marginile mari răstoarse și une ori își sulesc *cavalerește*, în sforicele lungi, dirze, mustățile negre. Totdeauna nemeșul ține să fie deosebit de vecinul său, fostul iobag, care se închină cu umilul «Măria Ta».

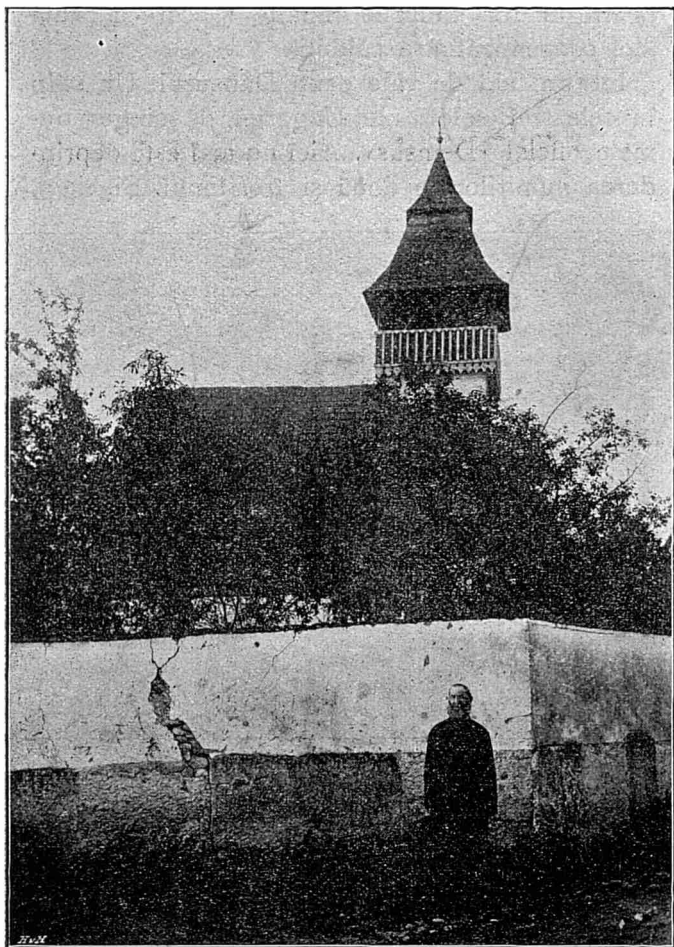
Tușchia-de-jos urmează cu biserica ei în alt stil decît acela, cu cerdac, din împrejurimile Orăștiei: peste o clădire pătrată se ridică un turnuleț cuminte, al cărui coperemînt mic se ascuțește la vîrf într'o pălăriuță triumfiulară, de șindilă neagră. La dreapta, Tușchia-de-sus, se ascunde în desișul livezilor sale.

De aici înainte duce un drum mai lung. Primăvara unei singure dimineți și-a chemat pe florile uscate și ierburile tinere vrăbiile ciorovarițe, fluturi albi și galbeni cari îmbrățișează

Nemeși din Zăicani, Hațegului.

strîns cîte o floare întîrziată, codobaturile albastre care înfloresc în mișcări iuțe lanurile negre de umezeală. Ba chiar, lingă un gard viu presărat cu fructele brumate ale porumbrelor s'a rătăcit o strălucitoare găinușă sălbatecă, gonită

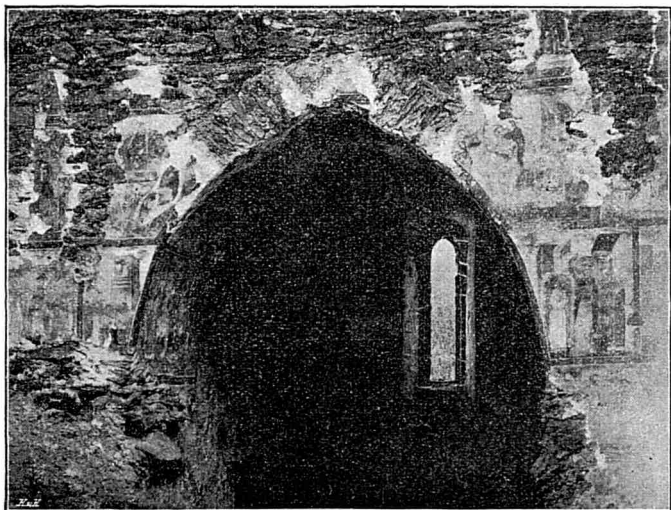

Biserică în chip orăștian (la Peștiana). Pe din afară.

de frigul din pădurile înalte și care-și caută aici o ascunzătoare caldută.

Într'un fald de vale cauți Dănsușul. Un stîlp în cele trei colorii ale Ungariei dă singur numele oficial «Demsus». Aici nu mai este deprinderea numirilor în două și trei limbi. Și, dacă

Aceiași biserică. Pe din năuntru.

cercetezi prin sate, afli că notarul din casa cea frumoasă e Ungur, precum în multe locuri, pînă la Sarmisagetuza lui Decebal, birăul însuși e Ungur, colăcit anume pentru aceasta.

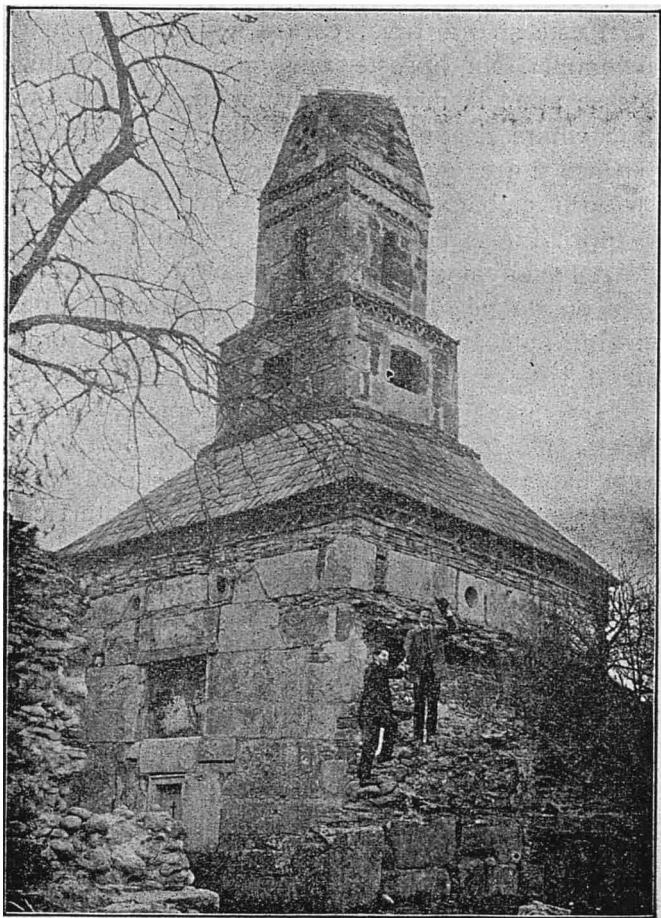
Dănsușul are o școală cu cerdacuri șindrilitate, care va fi fost o curte de «domni». În altă curte

locuiesc slujbașii «Măriei Sale» alișpanului însuși. Mai este și o a treia, care-și adăpostește încă «domni». Nu lipsește nici cîrciuma Evreului, ce se aține la marginea drumului, vînzînd întiî vinars și apoi cîte ceva alta. Pe ulicioarele strînse între garduri vii se grăbesc în urma trăsorii ciobănași și ciobănițe cu fețele albe, suptiri. În curțile de pruni și d'innaintea ușilor vezi femeii voinice care culeg saū torc din furcă : ele poartă pe creștetul capului două cornițe de lemn, aplecate spre ceafă, de-asupra cărora, cînd iese prin vecini saū pleacă la drum, își aștern marea velitoare albă. Mai departe, la Grădiște, femeile încep a-și împeștița portul cu cel bănățean, și în locul cornițelor ele aū spre ceafă o tichiuță roșie de piele cu înflorituri ca și ale cojoacelor ce le înfășură.

Lumea românească și străină nu vine însă la Dănsuș pentru a vedea elegantele cu cornițe saū Curțile de «domni» unguri. Peste casele cu coperișuri mari, pe o mică înălțime, se ivește un ciudat turnuleț de dărîmături sure, care e al unei biserici fără păreche în toată Romînimea. Până și Secuiul își descleastă fălcile groase și guiță în graiul său de purcel tînăr : «A Romai templom», — biserica *romana*.

Treci printr'un cimitir risipit, cu cruci de lemn pentru ai noștri și cu monumente de piatră și fier pentru străini. Te împiedeci într'o piatră, pusă drept și mîzgălită până sus de creșterea

Biserica din Dănsuș.

distrugătoare a mușchiului. Are litere romane, și pare să vie din foarte vechi timpuri. Când te uiți mai bine însă, vezi că e numai un joc de cărturar latinist, căci în acest mormint fără îngrijire se odihnește preotul românesc «Bizantius Maciou, parochus densusiensis», adică Vizantie din Maceu — satul din sus de Hațeg — preot în Dănsuș, — mort la 1857. În același stil epigrafic se pomenește și o fică a lui, moartă peste puțin, la șeptesprezece ani. Și mormintul unui teolog din sat e împodobit cu aceeași erudiție pretențioasă.

Spiritul care a îndemnat la alcătuirea acestor neașteptate jucării e acela care pleacă din monstruoasa și grosolana grămadire de bolovanii și de pietre romane răzlețe care e biserica din față. În ea vezi stâlpi strîmbi pe marginile fațadei, vezi pietre lucrate, străbătute de găuri, care par să vie de la ușori, vezi alte lespezi cu săpături care li fac un cadru și care arată să fi fost dezlipite de la morminte. Supt coperiș și la turn sus, se rînduiesc zimți de cărămidă care se deosebește foarte viu din cenușul trist al bolovanilor prinși între ei cu un ciment tare. Ferești înguste sînt săpate la altar și pe părțile din stînga, de-a lungul unor lespezi tăiate. O rotunjime de bolovanii înseamnă altarul. La dreapta bisericii de astăzi începe a se arcui un nou perete pietros, rupt în mijlocul lui. Și zidul de împrejmuire, alcătuit în același chip, e pră-

vălit aici, pe cînd în față și la dreapta el se înalță în toată întregimea lui.

Dacă intri în biserica totdeauna întunecoasă, te găsești în fața unui uriaș horn răzimat pe patru stîlpi de bolovanî năruiți, în care sînt prinse mai multe pietre cu inscripții foarte bine păstrate. Pe una din ele se cetește numele de Longinus, ceia ce amintește pe acel nobil prieten al lui Traian și viteaz ostaș a Romei care a perit prin trădare în ajunul căderii năprasnice a regatului Dacilor.

Menirea acestei clădiri se vede de afară prin chipul Maicii Domnului zugrăvit foarte bine în colorii palide de-asupra ușii de lemn care poartă crucea. În vîrfurile turnului, ultima lespede greoaie e străpunsă de patru puncte ce formează altă cruce. În cuprinsul vîrfurilor al bisericii se mai desfac ici și colo chipuri de sfinți, tot așa de vechi ca și cel de la intrare; unul ține în altar o inscripție slavonă. Și afară, pe arcuirea ruptă se mai văd chenare și urme de figurî în același stil. Ele sînt neîndoielnic din întăia jumătate a veacului al XVI-lea și cu mult mai vechi decît biata catapeteasmă stîngace pe care a lucrat-o popa Simion zugravul la 1789.

O biserică de piatră, și una astfel zugrăvită, n'a putut-o înălța, din sărăcia lor lucie, sătenii noștri, căroră nici nu li s'ar fi îngăduit pe acele timpuri ale iobăgiei să-și facă o altfel de cetate. Ctitorul trebuie să fi fost un boier

mare de «dincolo», un Domn sau un neam domnesc pribeag din aceleași părți libere ale Țerii-Românești. Și el trebuie să-și fi săvârșit lăcașul de închinare pe acel timp de la 1500 la 1550 când se zugrăviau astfel de chipuri și când împodobirea prin chenare roșii de cărămidă în *zigzag* intrase în obiceiurile meșteșugului de a clădi al Romînilor.

Pe atunci însă, această Țară a Hațegului adăpostia pe fata înstrăinată a unui Domn românesc mort în lupta pentru stăpînire, pe Zamfira lui Moise-Vodă, care s'a măritat de trei ori, până la bătrînețe, după nemeși unguri. Ea a făcut, nu departe de aici, mănăstirea Prislopului, și i-a dat un întins domeniu din care făceau parte satele vecine Farcadinul și Tușchia. Pe aici erau deci moșiile care o ajutau să se mărite așa de bine și așa de des.

Ajungî astfel lesne la părerea că Zamfira a zidit și această biserică, care va fi fost o mănăstire, precum dovedesc adausurile zugrăvite din a dreapta și acel mare zid de împrejmuire, în stare să oprească orice dușman. Materialul și l-a luat din acele dărîmături ale cetății lui Traian, ale Ulpiei învingătoare, de unde atîta sărăcime și-a cules bolovanî și pietre cioplite pentru căsuțele lor de munte. Carăle «Doamnei de Romîn» vor fi cărat aice tot acest pietriș ales, toate aceste lespezi netede, acești stîlpi negri, aceste chipuri grosolane de lei, în totul

asemenea cu acelea care se văd la scara casei parohiale din Grădiștea însăși. Inscripția lui Longin fu luată împreună cu celelalte și jertvelnicul în care e prinsă va fi înlocuit la început altarul, care se pare a fi înădit.

Archeologii cred însă altfel. Numele lui Longin, vecinătatea Ulpiei Traiane, amintirile străvechi ce se deșteaptă aici de pretutindenă îi farmecă într'atîta, încît ei lasă la o parte grosolanăia fără păreche a clădirii, întrebuițarea de pietre săpate la temelie, pe cînd părți de căpetenie sînt bostăngite din cei mai urîți bolovanii: ei nu se opresc nici asupra amestecului de inscripții la hanul cel hîd din mijloc, nici la lipsa de orice material scump, cînd aproape e dealul «Marmurei», unde se sapă într'una de la Romani încoace, nici la goliciunea de orice podoabe. Li trebuia ca aici să fi fost monumentul pus de Traian întru amintirea prietenului său Longin. Și, pe cînd Sarmisagetuza lui Traian și Decebal s'a prefăcut în pulbere prădată de cine a voit, acest lăcaș al rămășițelor lui Longin trebuie să fi rămas aproape neatins, păstrat pînă astăzi în această formă ocrotitoare a religiei creștine, îmbălsămat în farmecul neînvins al legii nouă!

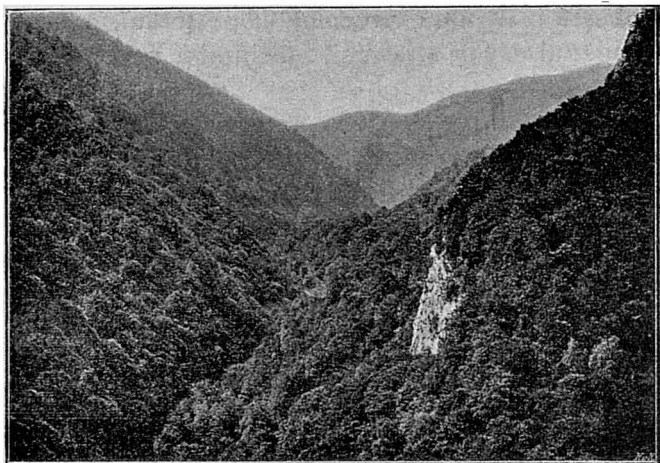
Pe o carte din biserică, tatăl preotului Vizantie a scris «Darurile și pedepsele» ce a primit de la Dumnezeu, binecuvîntarea cu paisprezece copii, moartea a nouă din ei «pe dreapta mea», «pagubele» și «pîrile» de la vrăjmași, cu o mare

duioșie de bătrîn țeran. Acest bătrîn e începătorul neamului Maceilor din Dănsuș, al Densușenilor, care a dat științii române pe Aron și Nicolae, fiii lui Vizantie, și pe d. Ovidiu Densușianu... Și e ca o ironie că din acest neam de țerani din Ardeal a putut să se ivească omul care, între toți tinerii de astăzi, e acela care iubește mai puțin Ardealul și pe țerani, adecă leagănul său și strămoșii săi chinuiți pe brazdă.

Cînd ai lăsat Dănsușul în urmă, ascuns între livezi afară de ciudatul vîrf tocit al bisericii sale — *római templom* — ești pe unul din pripoarele ce încunjură marele amfiteatru liber. De jur împrejur ochiul urmărește satele mărginașe, de la Farcadin până la Cîrnești, cu cele nouă biserici care se înșiră una după alta ca lebedele pe un lac, învîrtindu-și albele gîturî de turnuri. În fund, staū munții în șir, cu movilele supuse în preajma lor, fiecare Împărat cu scutarul în fața sa. Săpat de două cufundături care ascund în ele iezeruri liniștite, Rătezatul îi stăpînește pe toți cu stîncă lui ninsă. Iar în margine, la stînga, un nor mare de zăpadă pare a pluti în largul cerului albastru; e culmea Parîngului, mai marele Rătezatului însuși, care nu arată mai mult decît această albă cunună de neauă deasă. În fund, unde arborii se țin în șir dealungul unei luncî udată de apa înghețată a Rătezatului, acolo e Grădiștea, unde s'a sfîrșit Decebal și

Împărăția lui și de unde a pornit stăpînirea, până în Dunăre, a celor trei Dacii romane, întemeiate de Traian.

Deocamdată ne coborîm în valea care cuprinde marele sat Peștiana, cu o biserică în stil ca la Orăștie. Femei învelite în alb bat rufele

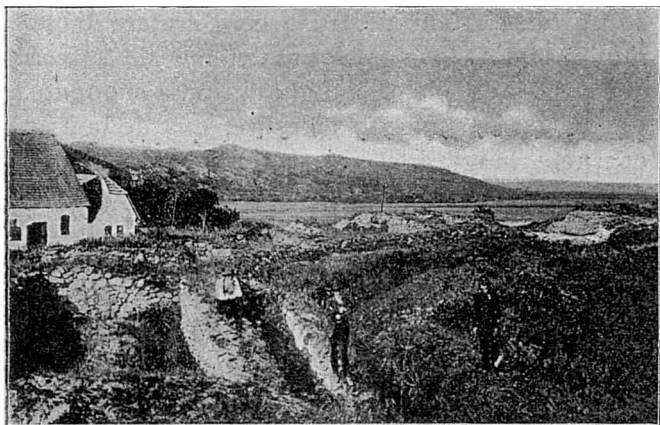
Drum pe Rătezatul

cu maiul într'o puternică apă de munte ; apa «Peșcenii». Copii trec găngurind o «bună ziua», ungurească, învățată la școala de Stat și cu care-și pocesc limba, ca noi, cești din România, cu «bonjururile» și «bonsuarurile» noastre.

Ieșind din Peștiana, ai crede că ai și ajuns la

Grădiște, așa de aproape e linia munților și dunga copacilor ocrotitori. Dar mai străbați încă timp de peste o jumătate de ceas lungă șosea din marginea lanurilor, și numai pe urmă, dincolo de bisericuța frumoasă de la Breaza, ce-ți răsare în stînga, ești pe locul unde s'a hotărît

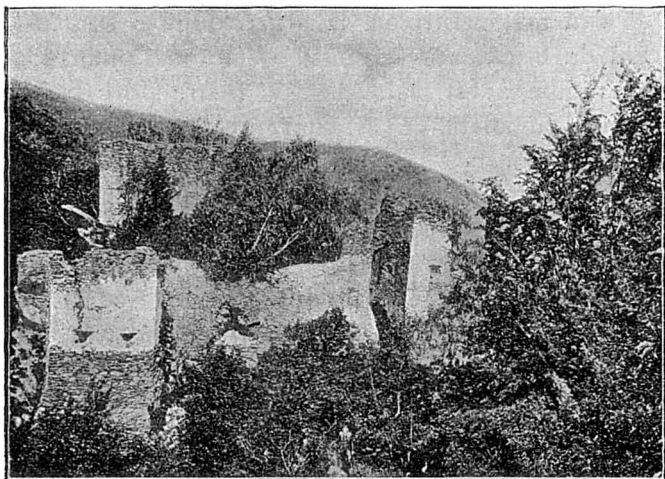
Amfiteatrul din Grădiște.

acum două mii de ani, care e limba pe care vom vorbi-o, care e sufletul care se va sălășlui în trupul nostru tracic, care vor fi prietenii și dușmăniile noastre față de multele neamuri ale lumii.

Aici iarăși duhul străbunilor celor mai vechi stăpînește singur, în marea liniște a munților care pare că nu cunoaște desfășurarea acelor

nimicuri de închipuire omenească ce sînt veacurile. Uite cicbanul acela bătrîn, cu fața boțită, vicleană, cu părul lung pieptănat în mițe șupțiri unse, cu sarica grosolană și cu înnalta căciulă pe care și-a întors-o pe dos: acela trebuie să fie unul din *pileații*, din căciularii nobili ai lui Decebal, care merge în tabăra romană ascunsă între arbori pentru a cere cruțare Împăratului străin, în numele atîtor mii de *comati* din popor, cu pletele lungi atîrnînd a supunere. Pe un car ce lunecă în neștire, dus de boii cu coarnele lungi, boii «sarmaticî» ai lui Ovidiu, o femeie cu velitoare peste coarne, alt vechiū semn de nobleță de sigur, toarce lin din furcă, simbol al unei zeițe dacice. Sătenî cu pălăriile mari, cu cămașa albă largă, dar cu ȳarii strîmți, calcă brazda supt opinca cu multe nojițe aspre, arînd. Copii cu fața hotărîtă dau în lături vitele de pe marginea ogorului umed. Și, cu cît înnaintăm spre locul luptei celei mari și jertfei sfinte a vieții fruntașilor cari au băut otrava înnainte de a se mistui în flăcări înnaintea Împăratului nemilostiv de peste munți, Dunăre și Mare, în cerul însuși se săvîrșește o prefacere. Zîmbetul de soare se stînge tot mai mult în neguri triste, grele. Vîntul de munte suflă aspru, încercîndu-se parcă de o veche amărăciune nepotolită în trecerea lui asupra mormintelor neamului îndărătnic, cu soarta aspră.

Lîngă circiuma unui Jidan, plină de fețe palide, galbene, cu ochii mici și umerii obrazului ieșiți în afară, o sîrmă pusă, cu multă cheltuială, de arheologii Ungariei stăpîne, încunjură un cîmp de gropi din care răsar numai ici și colo dinți de piatră sură, grămădită strîns în legătura

Cetatea Colțel.

unui ciment ca fierul. Pe ulicioare triste se înșiră case în care lemnul negru pornește de la clădării mari din aceeași piatră cenușie. Curțile n'au alte împrejurări decît aceleași grămezi pietroase. Trăsura face hopuri pe un amestec de bolovanî. Din șanțurile de pe margine, din movilele tăiate de drum iese la iveală tot colți de

aceștia — aproape e cetatea Colțului său a Colței, — după altă ruină — cari pătrund, răzbat, sfășie pretutindenă. Ici și colo innălbește piatra unui stîlp ca să sprijine cerdacul unei cocioabe. Ești ca într'un mare cimitir răscolit, în care morții sînt două neamuri străvechi, care s'aũ încãierat, s'aũ zbuçiumat de moarte, s'aũ frînt, s'aũ ucis și s'aũ ars, pentru ca la urmă, după o sută de ani de trecãtoare stãpînire a celui mai puternic, sã rãmie acest vãlmășag de pietre pe care le atingi cu sfiata ce te cuprinde cînd calci pe osul omenesc.

Aici a fost Sarmisagetuza, apoi Ulpia Traiana, cu palate, cu basilici, cu bãii și amfiteatru, oricît de scãzute în barbarie, dar întipãrite cu pecetea de mãrire a neamului roman. Acuma ai aceastã risipire cenușie, cite o așchie de marmurã care se duce la Museul unguresc din Deva, al «comitatului Hunyad», sau la episcopia romãneascã din Lugoj, cite un ban coclit, cite un mosaic ieften, ștîlpî în cerdace supt stof.

Și tot Daciĩ aũ învins, stãpîniĩ vechi cari s'aũ zvîrcolit supt lanțe și aũ sîngerat de sãbiĩ. Tot ei prin puterea neînfrîntã a vitejieĩ lor și a sfin-teĩ lor rãbdãri!

Cãci iatã, Daci adevãrați, Daci noi de peste douã miĩ de ani, Daci purtînd ca un trofeũ graiul Romeĩ spulberate, Daci sînt acești sãteni de aice cu fața așã de asprã și de închisã, cu firea așã de tãcutã, cu deprinderile vechi de a

întoarce oricui cu ceia ce ți-a făcut: plată dreaptă, și nu răzbunare, «ochiū pentru ochiū și dinte pentru dinte». Iată opincile, iată ițarii sprinteni, iată cămașa albă, zeghile grele, saricile mițoase, căciula greoaie, înaltă, umflată, ca o cunună. Iată avîntul cu zgomot, până și la acei copii cari, strînși laolaltă în curtea școlii, înalță la fiecare trecere a noastră un «sărut-mîna», care sună ca un strigăt războinic. Față de Roma a cărei eternitate a perit în pulbere, ciobanul dac s'a ridicat din țernă, și-a durat iarăși bordeiul de lemn, s'a așezat în el cu datinile sale neatînse și stăpînește până astăzi în umbra uriașă a Rătezatului.

Localnicii știu să-ți mai spuie de un drum sălbatec prin codru spre culmea, la care poți ajunge numai călare, unde sătenii din Mèria stau răzleți, fără legături cu vecinii cei mai de aproape, cu țesăturile lor roșii, opincile lor răsfrînte, graiul lor apăsător, în care *capră* se zice «coapră» și *casă* «coasă», cu turmele lor, cu ura lor împotriva oricărui domn și stăpîn, care-i face să strige în chiote cînd se apropie de dinșii țirgoveșul: «Huiu! mă, țipă negreața în sat». Și cîte altele nu se pot strînge aici pentru a vădi același adevăr de neclintită trăinicie a Dacilor.

Spre sară, mai merg, cu găzduitorul mieu

prietenos, protopopul Muntean, spre Zăicani, satul lui Zaic, în valea din dreapta. De amîndouă părțile te strîng pădurile, și satul însuși se ridică pe culme. Îl locuiesc tot nemeși, cu pălării mari, mustăți lungi, diplome în părete pentru numele lor eroice ungurești. O femeie îmbrobodită în tulpanul negru nemeșesc sare pîrleazul strigîndu-ni cît știe în ungurește, limba nobilă: «bună-ziua». Parohul unit e și el un nobil, fost învățător la școala de Stat, cu limbă ungurească, dar totuși de cîtva timp aplecat spre cetirea cărților noastre. O glumă asupra nemeșiei e primită în acest cerc de țeranî mîndri, cu vorba iute, destul de rece.

Și Grădiștea și Zăicani și Hațegul se țin de diecesa unită a Lugojului, care e destul de aproape. Mergînd tot mai departe de această îngustă vale dacică, ajungî la Poarta de fier prin care se trece în Banat, care e, în toate privințele, o altă țară. De acolo aș sosit prin anii 1440 acele roiuri de Turci prădalnici, ispitiți de bogăția Sașilor din orașele Ardealului, pe cari i-a întîmpinat odată tocmai aici la dreapta Zăicanilor, unde se vede monumentul amintitor, cu un topuz de fier țintat, Iancu-Vodă, voinicul român pe care l-aș dăruit Ungariei și Creștinătății acești nemeși ai noștri din margine. Pe vechiul drum al raitelor turcești trec acum cară purtînd sătenî mărginași, cete de Bănățeni cu

căciulile țuguiate și legături roșii la opincă, oameni frumoși cari se drăgostesc de uritul drumului lung cu fete rumene. Cu moda de îmbrăcăminte a Banatului a pătruns aici și meșteșugul gospodăriei cu puțină copii, luat de la Sirbi.

Și acum ne întoarcem în noapte prin satele de la stînga, cu corn de lună innălbînd drumurile și casele, care se desfac pe cerul de miază-noapte, tot plin de nouri vineți. O singură oprire la un han, unde Secuiul chiamă năcăjicios pe un Zevedeiū, care strigă furios pe o Susană, totul pentru niște ștreanguri uitate —, și sîntem în Hațeg, unde ne așteaptă prietenii din casa bătrînului Popovicî.

IV.

Pe valea Jjiului.

Pe o nouă ploaie urită pornim spre Petroșani. Cu trăsura ar trebui două zile; trenul duce în patru ceasuri, în care se numără și opririle nesfîrșite pe la cîte o stație de mîna a treia unde se innădesc și se desfac vagoane de marfă.

Gara Hațegului nu e în Hațeg, ci departe în sus, acolo unde Rîul Morilor, care udă orașul, se unește cu apa, cam tot așa de mare, a Streiului. Trecî, timp de aproape jumătate de ceas, prin frumoase locuri sălbatece, între innălțimi

care lasă loc pentru apa răpede ce se scoboară în clocote, și pentru linia nouă, albă a drumului. Un sat își ridică biserica veche la o răscruce, între pomii livezilor. Calea spre gară se desface în stînga, ținînd, se pare, o uriașă stîncă, acoperită cu copaci rari. I se zice muntele Orleï, și pe vîrf un colț de zid roman se mai vede, arătînd unde stătea cetățuia de strajă a legionarilor, în punctul unde munții Dacilor se aplecău spre șesul înverzit. Cînd ai crede că te oprești în această piedecă, linia drumului îi înfășură picioarele pietroase, și printre alte mormane roșietece pătate de verdeața săracă atinge clădirea umilă a gării —, care, servind două locuri, le poartă pe amîndouă pe firma sa ungurească.

Prin curtea înnegrită de cărbunele de la Petroșani și prin încăperile înguste ale stației, abia vezi cîte un rebegit de diac unguresc. Încolo, tot sătenii de-ai noștri, cu cojoace, sarice, sumane negre cu fireturi. Vorbesc tare și drept cu oricine. Pe noi ne întrebă dacă am luat bilete, apoi de unde venim și prin ce locuri stăm. Văd un ciudat păstor cu părul roșu ca focul și cu o barbă mică ascuțită, care pare un drac ce vrea să samene cu Hristos. O nemeșoaică legată la cap cu bariș negru și cu ghetetele puse în traistă ni vorbește dulce, oferindu-ni struguri mărunți, de viță de-a noastră.

Trenul urmează valea, foarte îngustă, a Streiului, care strălucește din cînd în cînd în inele rupte, până ce în sfîrșit se pierde cu totul, înghițit de adîncimile văilor ce se sapă tot mai adînc în munte. În dreapta, o bucată de timp înălțimile sînt mai joase, deschizînd drumuri spre amfiteatrul Grădiștei pe care-l acopăr acum negurile. Din a stînga însă, uriașele moșinoaie stîncose se urmează învălmășit, fără păduri care să le înveșmînte, fără sate pe coasta lor scrijelată de zbîrcituri încremenite și de lungi dîre sîngeroase. Carpații sînt aici neprietenoși și măreți în singurătatea lor săracă.

Numai jos se ivesc cîteva sate, pe care le atinge linia. Cel d'întăiu e Băieștii. Numele vine de la Baie, mină, și în adevăr prin toate colțurile stîncă dă din adîncurile ei bogăție. Prin aceste părți sînt o mulțime de sate mai nouă, cu numele mîntuit în ești și-eni, care se adaugă pe lîngă numele satului mai vechi de unde aș pornit locuitorii cei d'întăiu: Pietroșeni în seamnă oamenii veniți din Pietros, Livezenii cei ce aș plecat din Livadea. Satul are case de lemn și bisericuță cu vîrfurile turnului țuguat. Din ce în ce mai mult stăpînește tipul locuinții de birne groase, goale, pe care numai rare ori le acopere tencuiala văruiată sau numai varul curat. Coperișurile de țigle sau de asbest sînt rare: de obicei șindila neagră acopere ușor și destul de trainic.

Calea se lărgește puțin, și ești la satul Puiu, cu biserica de piatră goală, care se pare veche. O clipă soarele se arată din pînza albă a norilor răriți, apoi, până în sara pripită, până în noaptea foarte neagră cade cea mai mucedă din ploile de jale ale toamnei.

Acuma arborii răsar din toate părțile într'o luncă frumoasă, care la soare trebuie să fie veselă, cu atîta verdeață ocrotită de răcoarea muntelui. De aceia poporul i-a zis Livadea, și e în adevăr o livadă bogată. Apoi trei stînci cu creștetele apropiate privesc de sus la o vale adînc scobită, în care ard mușunoaie negre, ca niște jertfe barbare uitate de cete fugare. Până la satul Crivadieii se văd din loc în loc aceste fumegări ale fundului dintre înălțimile greoaie, aspre și pleșuve.

O stație mare arată locul unde e satul Merișor. Și acesta e prăvălit într'un cazan jos, cu căsuțele-î de lemn și biserica răzleață. Și aici din toate părțile amenință losfopanele uriașe de piatră sură, care sîngeră din toate surpăturile, crăpăturile și tăieturile ei. La Merișor a fost dăunăzii o *nedeie*, unul din acele tîrguri de munte care adună pe toți țeranii din împrejurimi. Aceștia nu se prea văd pe drumurile singuratece ce se desfășură depărțișor, mult mai jos decît linia. Dar în stații apar căciulele largi, zeghile și saricile pe care le poartă oamenii cu fața

Chipuri de la Petroșani.

foarte oacheșă, cu părul negru deosebit de strălucitor, cu mustățile și barba rare, de o frumuseță greoaie, adormită. Se văd și femeii rătăcite printre dinșii, în Țoalele lor ca pământul, acoperite cu cite o bucată de postav vrîstat, care li ține loc de umbrelă: aū părul pieptănat jos, și se înfășură cu o velitoare albă care li ascunde și bărbia.

Banița e numită de bună seamă după vre-un Ban, dintre cei mici ai vechiului Ardeal, care-și va fi avut reședința aici. Stația următoare e Petroșanii, căruia nu numai firma gării ci și cea mai mare parte din cei vre-o 8.000 de locuitori ai săi îi zic *Petrozsény*.

Din clădirile cele mari și multe ale gării te afli în mijlocul unei așezări omenești cum sînt acelea din America-de-Nord, prin locurile unde o mare bogăție a ieșit la iveală chemînd la sine pe doritorii de cîștig răpede și pe muncitorii cari primesc munca cea mai grea pentru plata cea mai mare. Biserică a catolicilor, biserică nouă, mare a Romînilor ortodoxi, veche bisericuță de lemn de pe la 1800, biserică unită cu zugrăvelii de Smigelschi, școli de unde zburătăcesc copii de tîrg, sporovăind ungurește. Nicî-un mare oficiu public, căci Petroșanii nu sînt un oraș, ci numai un «nagy község», o «comună mare». Nicî parc, nicî sală de teatru, nicî-biblioteca populară. Așa ceva nu se aude

pe aici, unde Jidaniî cei bogați se unesc cu Jidaniî cei săraci pentru a stoarce cărbunele pământului din acele două dealuri depărtate și tot odată și cîteva mii de muncitori unguri, slovaci, boemi, romîni de aici — dar puțini —, romîni de la Săcărîmb și Orăștie, pe unde se culege aur, și pînă și turci. Pe departe sînt case mari pentru coloniile lor; în margine vezi căsuțe curate pentru cîte o gospodărie deosebită. Dar miezul tîrgușorului îl alcătuiește o stradă largă în care tina se tot suptiază cu apă: de o parte și de alta, prăvălii proaste scot la uși și la ferestî mărfuri ieftene și rele; cele mai multe table aū în forme ungurite nume evreiești de obîrșie nemțescă: Fischel Vogel, — amfibiu care și zboară și înnoată, dar nu piere, simbol al neamului său, care minîncă și ce e în pămînt și ce e în văzduh și ce e în apă —, mi s'a părut cel mai interesant. Femei legate la cap, lucrători în haine de oraș, Secuî cu pălării înnalte și fireturî albastre pe scurteica neagră, — toate hainele și fețele din lume se văd prin colțuri, pe cînd mulțimea cea mare a locuitorilor lucrează chinuită în pămînt la cărbunele negru care umple de duhoare aierul umed.

De jur împrejur se înnalță nămilele munților fără păduri, cari sparg noriî cu culmile lor golașe. De o parte e Păringul, cu vîrfurile celelalte două: Cîrja și Mîndra. De alta, începe Rețea

urmat de Vilcan și apoi de Straja, locul de pîndă asupra hotarului. Pe acele locuri, sămănate cu cruci de lemn supt acoperișuri de șindilă spartă, patima de cîștig a litfelor lumii n'a gonit vechea viață de ticnă senină a ciobanului pletos și mișos, care-și mîină oile pe plaiuri. Și în acest iad negru al «Petrozsénylor» îl mai vezi, mergînd încet pe căluțul împovărat de desagi său răzimat de un zid murdar, privind cu ochi mari liniștiți la acest mare zbucium urît, care lui i se pare zădarnic, la această pripită despoiere a firii de toate darurile și frumusețile ei pentru ca să vie apă la moara cîtorva Jidanî, pretutindenî pribegî.

Hotarul nu e mai departe decît șase kilometri. Unde se sapă o strîmtoare între munți, e satul ardelenesc al Vilcanului și pasul Vilcan, prin care Jiul românesc de la Lupeni, unit cu cel unguresc, care se trece aici la Petroșani pe un podeț al căii ferate, — intră în România. La alt pas, al Surducului său al Păiușului, țintește frumoasa șosea netedă care vine din țară ca o solie de muncă și de cultură, ca o dovadă de simț ales pentru frumuseță.

Lupeniî aŭ și ei gropi de cărbuni, dar, pe cînd la Petroșani se lucrează cu baniî Jidanilor, cari aŭ gonit o mică societate brașovenească de concurență, dincoace capitalurile sînt franceze,

Aici aŭ rămas și mai puțin din vechii locuitori romini. Nimic nu mă chiamă într'acolo, și, cind cele d'intiŭ lumină se aprind la depozitele minierilor, ieaŭ trenul de întors spre Hațeg, — ușurat ca de o grea povoaă de oboseală, de nemulțămire, de stricăciune și decădere omenească.

CARTEA A VIII -A.
ȚINUTUL INIDOAREI.

I.

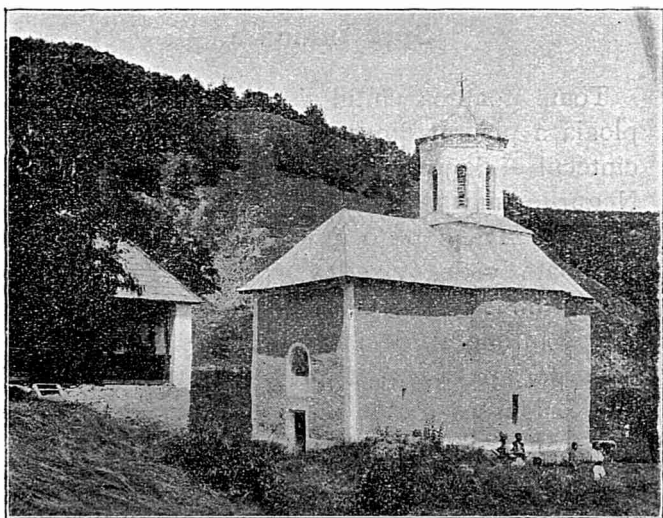
Spre Inidoara.

Toată noaptea vîntul s'a vînzolit cu norii și ploaia a picurat din streșini, îngropînd vara în cîntecul ei de jale. Dimineața se lămurește slabă. Negurile fumegă pe munți, unde ninge.

De la Hațeg, pe o altă vreme decît aceasta, se poate vedea biserica veche a Prislopului. Ieai drumul Inidoarei, și de la Silvaș, singurul sat ce întimpină, o cărare pe care nu pot sui trăsurile, apucă spre colțul de munte unde Domnița Zamfira și-a zidit lăcașul de pomenire. Chițiile călugărilor aū durat până în vremea lui Iosif al II-lea, cînd le-a atins osînda acestui Împărat, rostită împotriva tuturor mănăstirilor de supt Carpați, socotite ca adăposturi ale dușmanilor Unirii și politicii religioase a Curții față de Romîni. Astăzi a rămas numai biserica, de o formă neobișnuită în aceste părți, dar foarte cunoscută la noi, cu un turnuleț străbătut de ferestî prelungite. Ea s'a dres de mai multe ori, și ar fi cu totul curățită de cărțile vechi și de

manuscriptele cu legătura prinsă în zalele vechiului al XV-lea. Dar mormântul Zamferei, înțipărit cu slove apusene, formînd o inscripție latină, s'a păstrat până astăzi în ctitoria fiicei pribege a Domnului ucis.

Trenul duce la Inidoara în vre-o trei căa-

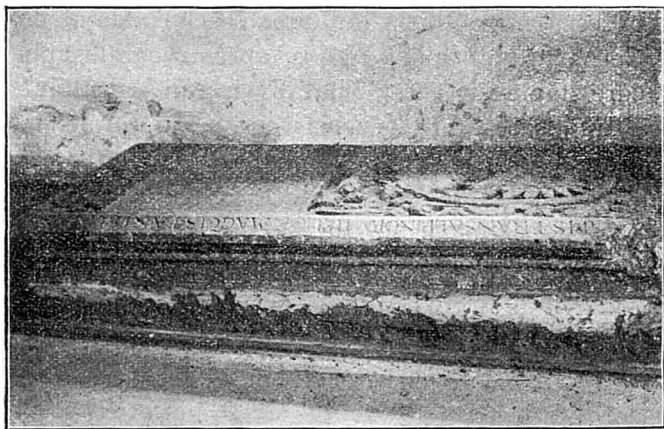

Biserica Prislopului.

suri, suind înapoi până la Piski și de acolo coborînd paralel cu suișul, prin valea Cernei.

În partea întâiu a liniei, întîlnim locurile văzute acum cîteva zile în drumul liber cu trăsura. De supt Orlea, cu fărîma ei de ziduri îndoit mile-

nare, care-ți strigă ca un rămas bun din țara depărtaților strămoși dacici, un drum drept duce îndată la Ruși, a cărui bisericuță cu turlă orăștiană se vede chiar în margene. Tot așa îți iese înaintea și turnul jupoiat al bisericii din Streiș, oblojită de șchele. La Calanul-Mare treci

Mormintul Domniței Zamfira la Prislop.

pe lângă coșurile înalte, atingi apoi cel Mic sau Feredeul, Baia Calanului, ai îndată biserica șvabească a Batizului, căsuțele de la Bacia și te afli supt clonțul de lut de la Piski, lângă un monument amintitor al luptei de la 1848 și în sfârșit într'una din cele mai mari stații de legătură ale Ardealului.

De la Piski o linie laterală pleacă la stînga încovoidindu-se ușor pînă atinge riul Cerna, care se varsă pe aici în Murăș. În alte timpuri, ar fi o apă mai limpede, dar pe acest bielșug al ploilor în munte, Cerna, «Neagra», e un mare pîrău noroios, care se zbate destul de grăbit printre sălciile dese cu largul frunziș de argint, care-î păzesc zburdălnicia turbure. De la podețul pe Cerna, trenul apucă în jos, spre izvoarele apeî care stăpînește acest Ținut din apusul Ardealului.

Înfățișarea țerii e aceeași ca pe la Streiū, în drumul spre Hațeg. Numai toate sînt în mai mic: mai joase dealuri de lut, mai puțină apă între copacii mai strînși, sate mai rare și mai mici. Dar, altfel, aceleași miriști de săcară, aceleași porumbiști uscate și aceleași copereminte de șindrilă sau de țigle, scoțînd din mijlocul lor o biserică albă, curățică, cu turnul ca la Orăștie.

Se pare că în timpuri a fost pe aici o puternică populație ungurească venită din părțile Bălgradului, poarta pe unde stăpînirea străină a intrat în Ardeal. Acuma Ungurii se mai află în patru sate: linia caută să atingă două dintre ele: Cristurul Cernei și Peștișul (de sus și de jos). Celelalte două sînt mai departe: Hășdatul și Răcășdia. Ungurii însă va să zică sătenii de limbă românească, de veșmînt românesc, cari merg încă la o biserică calvină.

De jur împrejurul cetății de odinioară, copleșită de nemeșie și iobăgie, se întilnesc urme

din vechea Ungurime, moartă pentru totdeauna. Și numele de sat străine au căzut din întrebuintare: Telekul e Teliuc, Felső-Telekul Fișteliuc. Până și numele lor de familie sînt răsbotezate pe românește, și ei le spun tocmai așa: Sze-renyi e Săreniū, Budai, Budău și, așa mai departe. Dar mare parte din locuitorii acelor sate sînt și de legea noastră: la Cristur văd astfel una lingă alta două biserici purtînd alături crucea noastră românească și steaua calvină.

Pe alocurea, biserică reformată nici nu mai este, și cea românească unește astăzi pe toți săteni; la Nădăștia s'au întors la ea și nemeșii, cari poartă frumoasele nume românești de Tincă, Bughiul.

Dar școala de Stat lucrează înviersunat pentru a trezi o conștiință străină în acei cari vin dintr'o altă viță și pentru a strivi pe a noastră la cei ce-au fost Romîni din vechi timpuri, cu toată întîmplătoarea nemeșie și urmările ei. La gara care trîmbează firma maghiară de «Cserna-Keresztur», întreb pe un băietan care privește trenul: care e numele satului.

— Cserna-Keresztur,

— Nu ăsta. Doar e sat românesc!

— (Mai încet :) Îi zic Cristur.

— Tu ești Romîn.

— Iè.

— Apoi de ce-î zici ungurește?

— *Așa trebuie.*

— Cum, trebuie?

— Trebuie, *musai*.

Școlii românești nu prea sînt în aceste încunjurimi ale Inidoarei; ele lipsesc cu totul, și une ori și bisericile, în partea de sus a Cernei, unde locuiesc în cătune răzlețe Pădurenii buni și înceți, cu mintea întunecată. Dar s'ar înșela și ar plînge degeaba lacrimile sale acela care ar socoti că din cea mai strîns înfrînată școală de Stat poate să iasă altceva de cît meșteșugul ieften de a zice «bună ziua», «bună sara» și «mulțămesc» pe ungurește acelor cari aū față de domni. Chiar Ungurii romanizați învață înapoi numai atîta cît să poată rupe cîteva vorbe cu cîte un Ungur străin, care-și știe limba. Căci totdeauna va hotări în astfel de lucruri felul cum vorbesc din vechiū cei mai mulți locuitori ai unui Ținut.

II.

Inidoara.

După Peștișuri trenul se oprește în stația «Vajda-Hunyad», ceia ce înseamnă *Hunyadul* Voevodului, al marelui Voevod ardelean, într'un sens marelui Voevod al Romînimii, al crîncenului înfruntător de păgîni care a fost Ioan Corvin al cărturarilor, Iancu-Vodă al țeranilor noștri dintre cari s'a ridicat, Iancu-Vodă din Sibiiu al

creștinilor supuși din Balcani, cari și pînă astăzi îl cîntă în tînguirile lor slave. E iarăși un loc de evlavie al neamului, unul pe care-l cercetăm prea puțin și în care ar trebui să venim zilnic, și cei de dincoace și cei de dincolo, din România lui Carol I-iu, pentru ca să mărturisim astfel neconținut înaintea dușmanilor, cari nu voiesc să creadă sau cari se silesc să uite, că «Hunyady János», grănicerul regatului unguresc, nemeșul, Banul de Severin, comitele Bistriței, Voevodul Ardealului, căpitanul general al Țerii Ungurești, fiind locul de rege, în sfîrșit tatăl Craiului Matiaș, Ungurul cel mare, n'a fost decît feciorul lui Voicu Valahul care se zicea urmaș, prin dragoste tănuite, al Voevozilor munteni și pentru aceia purta în scut corbul Țerii-Românești, păzit de cornul lunii cu steaua.

De mult, era aici lîngă Cerna turbure, lîngă măruntul pîrău al Zlaștiului, cu numele vechiu moștenit de la Slavi, un cuib de țerănime luptătoare, gata să apere hotarul împotriva năvălitorilor ce sosiau din pasul lin al Banatului. Aveau drepturi pentru ostenele lor, și regi li recunoștea o nobleță pe care n'o căpătau ieften. Dintre acești ostași cu căciula în cap, opincile în picioare și arcul pe umeri s'a ridicat lancu, spre cel mai mare viitor pe care l-a avut între străini un Român, un țeran al nostru din Ardeal. S'a bătut, lungi ani de bărbăție, la Poarta de fier a Ardealului, care ar fi fost de

lut fără vitejia lui, apoi la izvoarele Ialomiței muntene, lângă Vlad Dracul din Țirgoviște, în sfârșit pe câmpiile de luptă ale Balcanilor, până la Varna, în vederea Mării Negre, unde i-a perit regele, pentru nebunia lui ușuratecă, luând cu dînsul și biruința oștirii creștine. Și în pragul bătrîneții moartea l-a atins și pe dînsul, dar nu acasă, în cetățuia lui de pe Zlaștiu, ci departe în corturile de supt cetatea Belgradului sîrbesc, d'innaintea căreia el făcuse să fugă un Sultan, unul din cei mai mari pe cari i-a avut Turcimea.

Cetățuia lui a crescut și s'a împodobit cum neam de neamul lui nu visase, în ceasul cînd tînărul Matiaș, fiul eroului român al Creștinătății, ajunsese rege peste Unguri. Un vestit rege, care-și amintea de virtuțile tatălui, dar de sîngele unguresc al maică-sa, Elisabeta Sălăgeanca, și, de fapt, vedea mai mult decît orice țintele mîndriei sale neînfrîinate. A vrut Boemia, a vrut Viena, și le-a avut, a vrut Țara-Românească și a primit jurăminte goale, a vrut Moldova și s'a întors în fugă ducînd cu el darul ascuțit și multă vreme dureros al săgeții lui Ștefan-cel-Mare. Nicî el, mărețul Craiu, încunjurat de scriitorii italieni cari vorbeau latineasca bună a Renașterii, de pictorii italieni așa de mari, ca Filippino Lippi, de Curtea bogată și trufașă a soției sale de bătrîneță, Beatricea, fiica regelui din Neapole albastra, și el a murit aiurea decît cetățuia ardeleană unde o cămăruță i-a fost leagănul. În de-

părtata Vienă împărătească s'a desfăcut sufletul lui, care se deșteptase în acest unghiū sălbatec de Romînime, între căciularii pletoși ai părintelui său, Voevodul.

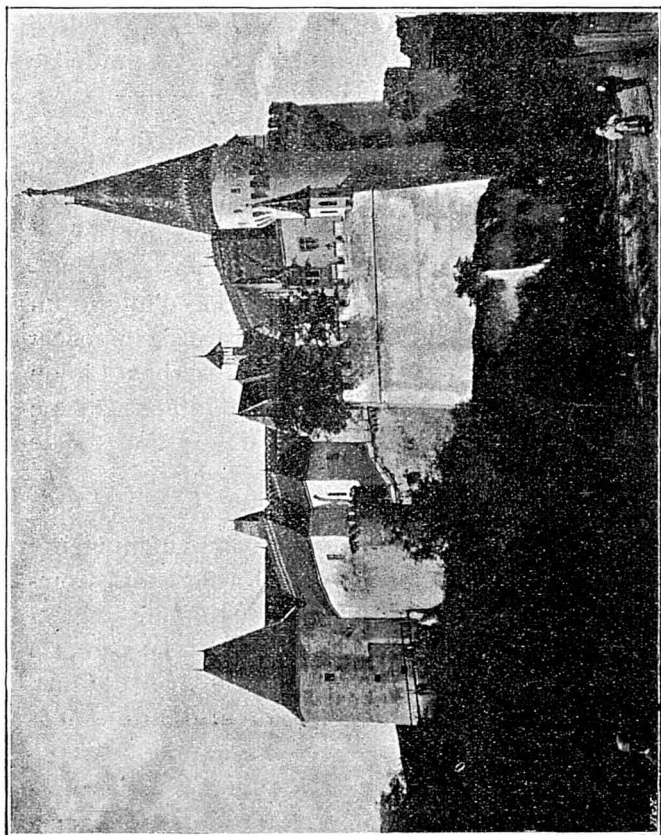
Cetatea, împodobită de Matiaș prin meșterii lui străini, vestiți în lume, cu ferești gotice, cu uși încadrate în piatră sculptată, întocmai după felul obișnuit în clădirile lui Ștefan-cel-Mare învingătorul, se vede îndată străpungînd norii de ploaie cu turnurile ei ascuțite pe care o restaurație pretențioasă a tot învîrtit curcubeie cu colorile Ungariei. Odată era vorba să se așeze aici pentru vînătorile de vară nenorocitul arhiduce Rudolf: atunci ar fi avut un rost cheltuielile mari ce s'aū făcut pentru a căptuși ruina, care se cuvenia să rămîie ruină, cu strălucirea țiglelor, basalturilor, auriturilor, sticlăriilor nouă, cu bogăția stemelor și podoabelor de odinioară. Așa însă, o astfel de prefacere, în material nou, pretențios și vulgar, e ca și cum s'ar fi gîndit cineva să îmbrace în rochie de bal, din vremea ei de alminterea, scheletul unei Împărătese moarte de mult.

Străbatem, trecînd peste lungul pod umblător aruncat de-asupra adîncimii unde curge Zlaștiul, lungul șir de încăperi mari și mici din care se alcătuieste cetatea. Vedem odăile regelui Matiaș, de unde privirea cuprinde toată valea Cernei până la Munții Apusenî, supt linia, colțurată îndrăzneț, a cărora curge Murășul, sala lungă a

cavalerilor, și unele și cealaltă restaurate, printr' o restaurare trufașă budapestană care a gonit de aici stafiile mărețe pe care le cauți înaintea de toate. Alte sale însă au rămas încă locuite de amintiri, cărora li plac zidurile scormonite, frescele șterse de timp, din care se descopăr fețe frumoase, zugrăvite de pictorul italian, și rînduri de slove colțurate. Dar nici în aceste încăperi, împărăția trecutului și a poeziei nu va fi lungă: o parte din pereți a fost jupuită de fresce, care așteaptă în cutii să fie trimise la Pesta, de unde vor veni altele, nouă-nouțe, *intocmai* ca acestea. O sală uriașă cuprinde cea mai mare parte din castelul lui Matiaș, pe lângă care se mai deosebesc puternicul turn *Neboisa* și înăditura principelui Gabriel Bethlen, care voise să pregătească astfel un adăpost vrednic pentru soția de neam mare ce-și adusese din Apus, Caterina de Brandenburg, Crăiasa Cătălina a Ungurilor. Din acele ziduri moarte ale salei uriașe pare că-ți mai vin încă șoptiri despre vechile solișii ce au venit în fața marelui rege, și între care erau mîndrii boieri ai lui Ștefan însuși, prieten înainte și după biruința sa asupra Ungurilor.

Și astăzi stau de jur împrejurul cetății cu șanțurile huruienoase căsuțe românești, cu lungi coperișuri țuguiate și cerdace de umbră. Prin astfel de case orașul se prelungește până departe. În

ele staū vre-o 2.800 de locuitorī din neamul nostru. Eī aū doi protopopi (protopopia neunită

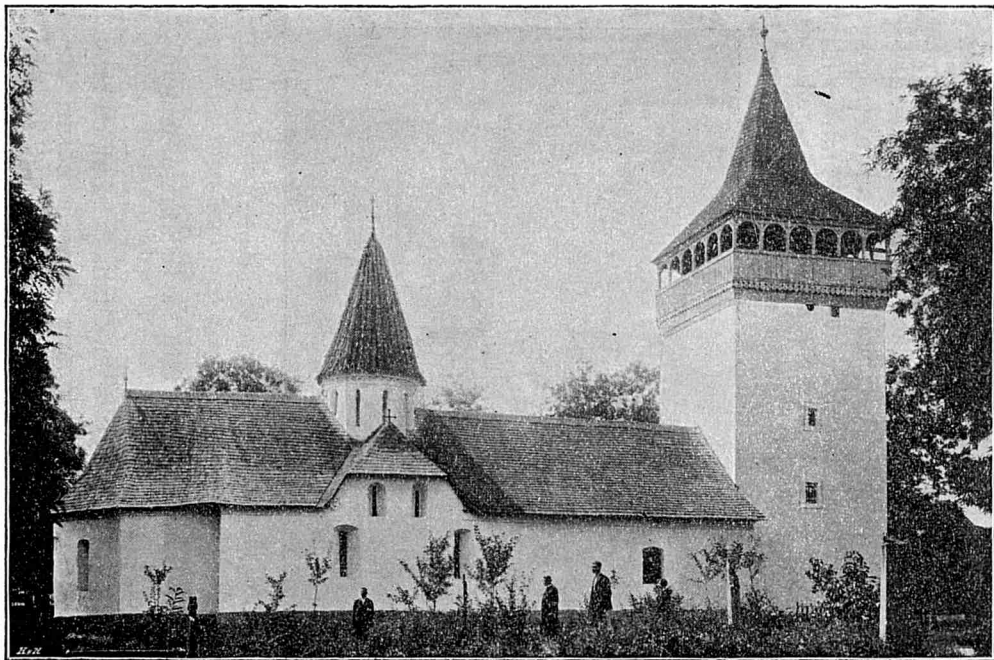

Cetatea lui Matiaș Craiu.

e nouă), două Bănci cu rosturi deosebite, *Corviniana*, lângă monumentul ce poartă corbul hu-

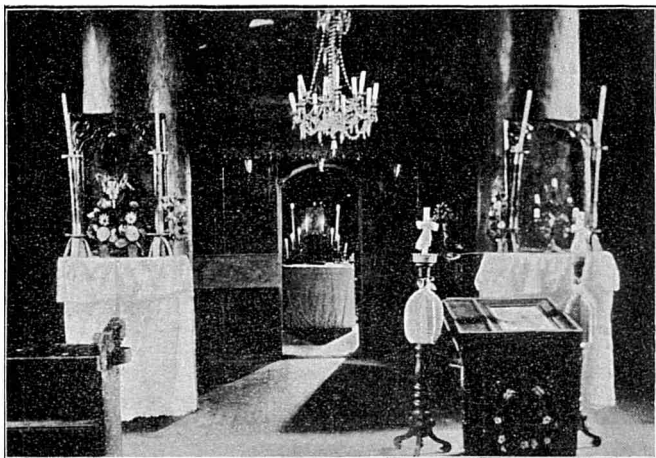
niadic și Ardeleana, care, mijlocind pentru grîne, gonește jidănimea din sate; ei aũ avocat român și un mîic, cu mult prea mic cerc de *inteligență* românească. Guvernul nu vrea să li îngăduie o casină — așa încît aũ numai un birt unde se adună, pe cînd casina unguerească se ține la Românul din Bretia «Bretyan Miklós» —, dar s'a înjghebat o bună reuniune de cîntări. Ceia ce e frumos și ar trebui imitat și aiurea e că această reuniune cîntă și la biserica, mai nouă, a neuniților și la cea veche, care e astăzi în stăpînirea «greco-catolicilor». În cea d'întăi un notariu regesc înstrăinat, Bonts, care s'a împușcat dăunăzî, a impus ca icoană un scîrbos tablou de vestit pictor ungueresc, care înfățișează pe Isus dus în giulgiu jidovește de o grămadă de Evrei, de sigur bunî patrioți maghiari.

Cealaltă are o însemnătate deosebită și trebuie să se numere printre cele mai vechi monumente de artă românească în Ardeal. Negustorii Companiei grecești, cuprinzînd și Romîni, aũ înălțat-o la 1634, cum spune inscripția, care s'a păstrat încă, pomenind și numele celor doi protopopi de atunci. Candelèle de argint de la iconostas sînt tot din acea vreme, și una a fost dăruită de un Sluger de la Munteni. Aceiași zugravî de la 1634 aũ împodobit și catapiteazma și toată biserica. Chipurile șterse ale sfinților s'aũ stricat și mai rău după nenorocita idee de a chema un Jidan ca să le tămînjească, după

Biserica cea veche din Inidoara.
www.dacoromanica.ro

un sistem special, cu uleiū. Turnul cel puternic de la intrare e adaus de curīnd, ca și pridvorul. Eraū odată numai un naos și un pronaos, despărțite prin stīlpī cari sprijinā un turnuleț scrijelat, acoperit astāzī cu veche țiglā īnnegrită. Clādirea e așa de bine făcută, încīt ea poate să

Aceiași biserică pe din năuntru.

mai ție multă vreme fără să se atingă temeiurile ei.

Chiar līngă cetatea lui Matiaș Craiul, cu broboadă tricoloră, se īnnalță uriașele coșuri ale unei topitorīi de fier a Statului pe līngă care cea de la Calan e numai o jucărie. Piatra de fier se aduce din Ghelmarī, spre care duce pentru

aceasta o linie ferată deosebită. Ici și colo se află în jurul orașului, până în marginea pădurii, așezări de lucrători ocupați la această mare muncă metalurgică. Numai în Inidoara se află vre-o 2.000 de Unguri, de Slovaci unguriți, de Italieni cari deocamdată se dau și ei drept Unguri, și de alte lifte pe care cîștigul le ține aici. Primarul, bunul bătrîn Dănilă, e încă în fruntea comunei cu majoritatea de alegători romîni. Dar în strada tinoasă, cu case fără nici-un stil, care, ca la Petroșani, face mijlocul orașului, se simte viața nouă a străinătății; cite un lucrător ispitit se pierde pentru neamul nostru, iar negustorimea trîntește, de hatîrul celor mai bănoși, firmă ungurească, ca d. Bretyán Miklós. Școlile sînt ungurești, și copiii cari le mîntuie trec la gimnasiul, la școala reală, firește ungurești, din Deva apropiată.

Urmăm cursul Cernei, ce freamătă supt aceleași sălcii dese pentru a vedea un sat din împrejurimi, Teliucul. De la o vreme drumul îngust e strîns între ciudații păreți ruginii-negricioși, ca tămînjiți cu sînge, de unde ciocanele muncitorilor desfac piatra de fier pentru a o trimete prin vagonetele unui drum direct la Calan. Teliucul are și el o sumă de frumoase case ungurești și la capăt amestecul sărăcăcios al caselor de modă veche, în care staū ai noștri, fiindu-se mai mult cu căraușia într'un Ținut așa de sărac. În hanul

de la drum zbiară sătenii cu mantale de abă și cu pălăriuți ungurești răsfrinte drept pe lingă fund. Biserica, înnoită, e încă din veacul al XVIII-lea, și însemnările de pe cărțile de slujbă dau nume de obîrșie vădit ungurească, pe lingă altele frumos românești ca Zăvoian, Hîrban : numele de botez se pune nemeșește, ungurește la sfîrșit. La întorsul, înălbit din cînd în cînd de luna ce călătorește prin norii vineți, întîmpinăm șiruri de cară ale pădurenilor tăcuți cari aduc spre casă, pentru hrana în timp de iarnă, cucuruzul căpătat prin zeciuială din cîmpiile murășene pe care le-aŭ lucrat în sama «domnilor»

CARTEA A IX-A.
ȚINUTUL DEVEI.

I.

Spre Deva.

Chemarea de la usina de fier trezește odată cu ziua într'un lung urllet care modulează în coșurile înnalte o arie sălbatecă.

De la Inidoara până la Deva se poate merge cu trăsura întorcându-te la Piski pentru a înainta cîțiva kilometri pe linia cea mare, spre Apus. Drumul cu trăsura cruțată încunjurul și lungă așteptare în acea gară măreață a tuturor răbdărilor. Ajungi în vre-un ceas și jumătate, dar plătești pentru aceasta aproape cît se ia de obicei pentru o zi întreagă, patru florini. Mai ales cînd ești «boier din Țara-Românească», speță de oameni pentru care toți otelierii din Ardeal, de la Jidanul patriotic până la Romînul accentuat și cu numele de botez pus la sfîrșit, aŭ o îngrijire deosebită.

În dimineața foarte rece luăm strada prin care se iese din oraș, pe la «Dima Nikulae», «Here-

tik A. și alți Maghiari tot așa de neaoși. Șoseaua se desfășură drept înaintea pe lângă apa Cernei și linia căii ferate, unde o locomotivă singură lunecă după sălcii pufăindu-și fumul în urmă. Femeile din Peștiș, îmbrăcate ungurește cu toatele, — tulpan pe cap și rochie scurtă de lână cu flori, — se întorc de la târg unde au adus merindele de fiecare zi ale locuitorilor. Cîte un lucrător trece cu șapcuța pe ceafă. Dintre ai noștri cu port românesc, văd numai un moș cu pletele rare în vînt și un bărbat tînăr care-și duce încet în car nevasta bolnavă, culcată pe perna înflorită, supt cațaveica de blană. Mulți Romîni din aceste părți au fața străină, bălană, cu ochii șterși și nasul turtit. Chiar și pe cei ce nu se deosebesc prin aceste linii ungurești îi înstrăinează, pentru cine nu e deprins, acea urită pălărie mică, cu marginile aduse în sus și încolțite la spate.

Pe un deal se ivește cel d'întăi sat, Buitorul. E întreg de limbă românească. Peste puțin trecem prin Peștișul încunjurat cu largi grădini de verze, din care se hrănește orașul vecin. Foarte mulți săteni, mai ales pe unde sînt casele cele mai bune, au fețe bălane, cu ochii palizi, cari vădesc obîrșia ungurească. Biserica ce se vede din drum nu poartă semnul crucii. Și aici ca și în satul vecin al Cristurului, foarte puține din casele, destul de bine clădite, poartă, ca în Ți-

nuturile adevărat românești ale Ardealului, numele gospodarului și leatul întemeierii.

Dealurile din dreapta înfățișează acuma cele două Bîrce. Cocișul, un Ungur gras cu mustățile dîrzite a nemeșie și cu fireturi scîlciate pe *roc* (surtuc), lămurește că în Bîrcea-Mare sînt Romîni și în cea Mică Unguri. «Dar», adaugă el fără durerea pe care ar simți-o un «patriot» de la orașe, «Ungurii vorbesc mai bine românește decît ungurește».

Dintre nemeșii romîni, de lege reformată, ai Bîrcei de iobagi din veacul al XVII-lea s'a în-nălțat la lumina vieții politice acel Acațiu, Akos Bîrceanul, Barcsai, căruia ai noștri de peste munte îi ziceau Barciai Acoș, cunoscîndu-l din atîtea solii împlinite la dînșii pentru Rákóczești, și care la sfîrșit ajunse, din voia Turcilor, Craiul ardelean. Un jalnic Craiul de puține zile, care și-a pus capul pentru această cinste trecătoare. Nimeni din neamul său nu s'a gîndit apoi la principatul Ardealului. Astăzi încă de-ai lui stau în castelul înnoit al Bîrcei și unul a fost șpanul Deveî. Tocmai întîlnim într'o trăsură foarte luxoasă, cu vizitiul în uniformă neagră, pe soția și sora sa ducîndu-se la moșie, spre acel vechiul leagăn de Crăie nenorocită.

Intrăm acuma în satul pe care Romîniul noștri îl numesc Sîntohalma, după un nume unguresc care înseamnă: dîmbul plugarului. Dîmburii sînt destule și plugarii iarăși, dar Ungurii ce vor fi

fost la început n'aŭ mai rămas cu însușirea de ființe care vorbesc ungurește. Sînt astăzi numai și numai Romîni în case care aici poartă totdeauna însemnarea îndatinată pe tencuiala podului. Ba românească e și proprietatea mare a cîmpilor de grîu și cucuruz din margine; le stăpînește văduva marelui proprietar Șerban, soacra avocatului Marghita din Geoagiul-de-jos. La dreapta se mai vede mulțimea de case a Sînt-Andrașului, pentru limba ungurească pierdută a căruia spune o vorbă tristă cocișul nostru.

Acum se văd bine Munții Apusenî, albaștri, în fund. În față, de-asupra Murășului ascuns într'un fald de vale, se desfășură o perdea de înalte predealuri cu cîte o rămășiță de pădure de-asupra și jos o salbă frumoasă de sate. Cel din urmă la dreapta e cel de la Piski, cu acea mare mușcătură pe care i-aŭ făcut-o rîndurile de lucrători cari, din cele mai vechi timpuri, aŭ scos de aici piatră roșie. Mai aproape, cam în fața noastră se deslușește un vîrf stîncos purtînd pe dînsul o cetate sfărîmată, cu liniile dărăpănate, dar foarte ușoare de înțeles, — colț de stîncă istorică de-asupra stîncei sălbatece.

II.

D e v a.

Aceia e vestita cetate a Deveï, dincoace de Murăș. Poate că Ungurii năvălitori în veacul al XI-lea aũ găsit-o în mînile unui Voevod al Romînilor, cu numele și faptele pierdute, ca ale unui învins. Dar clădirea așa cum se deslușește astăzi e, neapărat, mult mai nouă. Ea a fost pusă din nou în stare de luptă de către acel general al Ferdinandiștilor, sprijinitorilor Craiului austriac Ferdinand în Ardeal, care a fost Spaniolul Ioan-Baptist Castaldo. De aici s'aũ hotărît atîtea mișcări de oaste împotriva zapolyenilor, cari țineaũ cu Craiul ungar, și din acest loc s'aũ trimes chiar feciori de Domni pribegî pentru a căuta, cu haiduci din aceste locuri, stăpînirea asupra Moldovei și Țerii-Romănești ; un Radu Iliăș, un Alexandru-Aron. Apoi cetatea și-a pierdut cu totul însemnătatea, ajungînd numai un adăpost la vreme de nevoie al locuitorilor satului de jos, al Deveï. Până ce la 1849 un căprar din oastea Moșilor, se zice, s'a furișat aici, jertfindu-și viața, și a făcut, prin praf de pușcă, să izbucnească pietrele sure ale vechiului cuib de tiranică stăpînire.

Astfel ea stă pe munte, cu vîrfurile ei ciunte și dislocate, ca un *memento mori*, ca o prezicere de peire prin acéleași puteri uriașe ale

țerănimii «valahe» ce nu mai poate răbda, — de-asupra orașului unguresc, mai mult nou, al Devei. Căci, aici, vre-o 3.000 de oameni sînt tot negustori evrei, botezați în cristelnița patriotismului unguresc fără cruce, funcționari unguri și cîteva alte familii de renegați, pe lîngă cari s'aũ mai strîns și meșteșugari, muncitori din Ținuturile ungurești vecine. Ba chiar la intrarea de spre Inidoara ne-aũ întîmpinat frumoase case albe în șir, înaintea cărora își făceau odihna Duminecii în șir țerani chiaburi și femei cu fuste colorate, foarte scurte, fete cu panglici în cozile lăsate pe spate, copii obraznici cari țipaũ după noi, românește : «cine ești», — toți Ceangăi, veniți nu de mult din Bucovina, cu portul și datinele lor, cu legea lor catolică, vădită prin crucile spinoase de pe coperișuri și prin crucifixele din marginea drumului, înflorite și încununate.

Pentru această străinătate se îngrijește foarte bine un frumos orașel, cu pavaj bun, cu case mari și cu o mulțime de palate ale Statului : al comitatului, al școlii reale, al judecătoriei, al finanțelor și altele. Pretutindenii sună limba ungurească, vorbită de Unguri mai noi sau mai vechi. E decî un fel de mic raiu al «patriotismului» în Ardeal.

De la ai noștri cei vechi se păstrează în muzeul comitatului, care mi se arată de alminterea cu cea mai mare bunăvoință, inscripții romane

din Grădiște, bucăți de piatră împodobite cu lei, cu cocori frumos desfășurați, cu flori, culese toate din acel cîmp de moarte al Sarmisagetuzei, al Ulpiei Traiane. Ceî noi, vre-o mie-două de locuitori ai marginei, toți de lege neunită, aū un protopop și un preot la o biserică nouă, foarte încăpătoare și bine ținută. Lîngă ea o școală păcătoasă se ascunde în fundul curții; cît timp se vedea firma din stradă, toți patrioții tineri cari treceau, o acopereaū de murdării și de batjocuri; acum ea își îndeplinește misiunea acolo, în ascunzătoarea ei de prigonire, în care se pregătește astfel prin lumină viitorul.

Iarăși întimpin cea mai bună primire în casa avocatului Hoszu Longin, a cărui soție e fiica bătrînului «badea Gheorghe», căpetenia partidului național.

*

În dimineața rece văd biserica noastră. A fost odată în Deva o bisericuță de lemn, din care aū mai rămas numai cîteva scînduri în cimitir. Ea pare să fi fost înălțată pe la 1700, cînd nu se pomenia nici picior de străin în sătuceanul românesc al Deveî, de generalul împărătesc și Ban al Olteniei cucerite de Austriaci, Gheorghe Cantacuzino, cum se pare a dovedi o însemnare de pe Evanghelia lui Șerban-Vodă, păstrată în biserica cea nouă. Cea veche i-a lăsat acesteia și cîteva icoane, care datează de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și poartă nume, cu

sunet unguresc, de locuitori romîni ai tîrgului ce se alcătuiseră, cu meșterii și negustorii săi, printre cari și cîțiva *companiști*. Biserica de astăzi are între poporenii săi destui meșteșugari, cari nu desprețuiesc întimplător încuscrirea cu străinii, cum se vede din unele nume neașteptate ale femeilor (Cserey — Evreu botezat —, Schuster, ș. a.). Sînt mulți credincioși, dar zidirea aceasta, începută în stil mare și încheiată răpede și ieften cu un biet turnuleț, se lămurește prin gîndul ce avuse Șaguna de a face din Deva, încă neînstrăinată, o nouă reședință de episcop al Romînilor și din zădărnicierea acestui gînd.

III.

Dobra și împrejurimile ei.

Linia ferată duce spre Apus la Arad, prin valea Murășului, care e de o frumuseță sălbatecă deosebită. Începi pe malul stîng, lîngă vărsarea Cernei grăbite, care a prelins marginile orașului. Ești între dealurile mărginașe în această parte și între înălțimile, de peste apă, ale Munților Apusenii cari arată printre modilcile înalte, acoperite cu pădure tînără, depărtatele culmi albastre ale Moților, mărginașii Deveii, pe care o înspăimîntă. În stînga se vede un singur sat, pe cînd în dreapta vin în șir Șoimușul, curat românesc, Mintia, unde o bisericuță de lemn de-a noastră se ridică lîngă o biserică mare a

popei calvinesc cu căciulița de catifea, rămîind însă tot al nostru satul: tot bune căsuțe curate cu coperemîntul de șindilă, țuguiaț ca în Moldova. Branișca are și coșuri de fabrică. Acolo se trece Murășul, larg, desfășurat între sălcii. Spre munte vine acum satul românesc fără amestec ce poartă însă ciudatul nume de Got-hadia, care dovedește că și în acest loc noi am înlăturat sau am înghițit pe alții. Dar trenul se oprește în gara de legătură a Ilieii, ce-și răsfiră casele după arbori. Ilia e locuită numai de Romîni și are un protopop de lege neunită.

De aici o ramură laterală a căii ferate apucă înapoi spre Murăș și merge la centrul mai mare românesc al Dobrei. La stație nu așteaptă nici-o trăsură, și pornim în sus pe drumul umed, lîngă apa Dobrei care spumegă învîrtind roatele negre ale morilor. Tot case gospodărești în curți mari, bine împrejmuite, ca ale unui sat model. Banca românească se vede în curînd: biourile-î sînt pline, pe cînd mai departe sucursala băncii maghiare din Orăștie tînjește cu totul goală. O piață mare cuprinde o biserică a catolicilor străini și un otel numit «La husariu».

Căci Dobrenii aū fost pe vremuri catane împărătești, grăniceri călări, husari din neam în neam. Biserica frumoasă pe care aū înălțat-o ei la 1815, supt protopopul Iosif, are sfeșnicare cu vulturul bicefal și pe tabla de marmură nea-

gră se amintește și caracterul «nemeșesc și preveleghiat» al orașului. Până astăzi locuitorii «comunei mari» au o fire mîndră și războinică. Puțini străini s'au așezat între ei: cîte un meșteșugar ungar, cîte un Evreu, ba chiar un Sîrb care s'a ovreit ca să ia o Jidaucă. E ciudat să întilnești într'un astfel de loc românesc numai firme cu numele schilodite: Musztécz pentru Musteață ș. a. Se zice că fără aceasta nu s'ar da negustorilor concesia de nevoie. În biserică am mai văzut frumoase sfeșnicare nouă, lucrate de un bătrîn cantor, păstrător aspru al tipicului și care dă în gura satului pe cine ar cuteza să calce sfînta slujbă, vechea datină.

Protopopul Dobrei e soțul unei vere a poetului Iosif. Răpede, el face rost de o trăsură, luată de la Sîrbul ovreit care face acum «ziua lungă», cînd nu se lucrează și nu se vorbește, și ne întovărășește chiar, în drumul spre Gura Sadului.

Străbatem iarăși piața, unde se întîmpină Bănățeni din vecinătate, cu căciulii țuguiate, manții verzi lungi, cu fireturi ca ale Oltenilor noștri și cu opinci întoarse fudul la vîrf. Înnaintăm pe un drum de sară între cucuruzele tîrziilor și marile grădini de verze pe care le lucrează Bulgarii, cari pleacă înapoi acasă, cu cîștigul anului și une ori cu o nevastă luată dintre Romîni de aici, din jurul Deveii. Sătișorul Stretia sau Strechia are o frumoasă biserică nouă, clă-

dită din datoriile țeranilor către preot, dintr'un ajutor de la «rege», ba chiar și dintr'o subvenție a Statului. Lângă el merge Murășul, și-l trecem a treia oară la un «brod» ținut de un străin, dar mișcat de Romîni vînjoși.

Dincolo, se varsă un rîuleț de nimica, al cărui nume, Sadul, amintește Sadul de lângă Sibiiu, al neamului Clainilor. De la el se chiamă Gura Sadului un sat măricel, cu școală bună și cu o biserică ce merită toată luarea-aminte.

Era în ruină, și Statul, aflîndu-î vechimea, pe care învățații lui o socot cu mult mai mare, a brevetat-o monument istoric și a luat asupra-și reparația. Ea se face încet, cu un antreprenor italian, care o cam uită, și cu lucrători străini cari aū mîntuit abia să o aștearnă cu un cătran care ne încleie de pămînt.

Biserica, foarte mică, are în față un mare turn cu cerdac, făcut în timpuri de tot nouă. Pe o ușă laterală se intră într'un pronaos, odinioară pridvor, pe zidurile căruia un zugrav din Piteștii României și altul din Deva aū zugrăvit acele scene din Iad și Raiu, cu muncile dracilor și cetele senine ale fericitilor, care împodobesc toate bisericile noastre. Zugrăveala aceasta și a întregii biserici e relativ nouă, abia din anul 1765.

Din acest pronaos se desfac trei intrări, dintre care cea din mijloc e a unui naos, boltit la străni și la altar, și rotunjit sus pentru un tur-

nuleț, pe cînd celelalte duc la două cripte, menite de sigur pentru înmormîntarea ctitorilor. În săpăturile ce s'au făcut la reparație a fost găsită o piatră sfărmată, pe care se cetește o rugăciune pentru mortul ce s'a odihnit supt dînsa și data de 1618 pentru răposarea lui; numele celui îngropat a pierit însă cu totul. El trebuie să fi fost însă din neamul ctitorilor, și aceștia n'au putut fi alții decît iarăși boieri sau Domni pribegi de-ai noștri. Bethlenii au stăpînit la urmă moșia, și nu e cu puțință să se urmărească până departe domniile ce au avut acest pămînt înaintea lor. Biserica a stat fără îndoială mult timp în ruină până s'au înlesnit a o drege sătenii din 1765, cari n'ar fi avut altfel mijlocul de a o clădi din piatră.

Cînd ne întoarcem noaptea către casa notarului, care ne-a ospătat, sătenii cari se întorc de la lucru, trec lin în zeghele plouate care-î acopăr. Un băiețaș aleargă căutînd ceva :

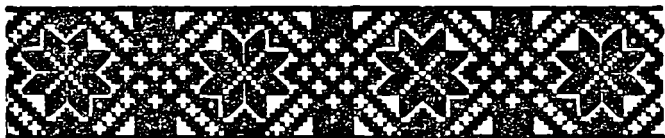
— Un' te ducî, băiete ?

— Mă duc pe drum...

Între lucrurile bisericii, păstrate acuma la școală, găsesc niște sfeșnicare cu vulturul împărătesc, lucrute tot așa de bine ca și acelea din Dobra.

Trenul accelerat mă aduce răpede înapoi la Deva.

CARTEA A X-A.
MUNȚII APUSENÎ.

I.

Spre Brad.

Las oraşul a doua zi, pe o vreme de mocneală tristă, îndreptîndu-mă spre Brad, centrul de cultură românesc din Ţara Moţilor. Acuma n'am nici-un tovarăş de drum, şi birjarul, care slujeşte la un Romîn, se vede a fi un ȕigănaş care nu ştie şi nu pricepe nimic. Încotoşmănat în zdrenţele albastre ale unui palton bătut de multe ploî, coborît în nişte cizme mari care nu sînt ale lui şi încununat cu o pălăriuţă verde, el stă mut patru ceasuri întregi înnaintea mea.

Pe lîngă crişma cetăţeanului Blum se iese din Deva conaţionalilor săi, în umbra cetăţii, al cărui deal se ridică uriaş, căptuşit cu tufişuri dese, de pădure tînără. De la zidurile sparte, din care se întelege mai bine o tablă sură străpunsă de fereşti deschise în două şiruri asupra norilor, se întinde o coamă de înnălţimi care se surpă în jos. În dreapta, foarte departe, culmi

Înnalte se înfățișează în mari pete albastre. Iar în față satul Șoimuș scoate la iveală vechea biserică a Calvinilor.

Aceasta e ca un fel de poartă de intrare spre strîmtorile Romînilor din Munții Apusenii, ale căror cătune și sate se ascund în acele văi înguste, în acele păduri rare care cuprind zările. Aici iarăși muntele și toate adîncurile, toate adăposturile, tainițile și locurile lui de pîndă vorbesc despre o învierșunată luptă pentru viața și libertatea unui neam nenorocit. Și aici stîncile aū fost înroșite de sînge, și aici apele aū spălat trupurile celor căzuți, și aici din freamătul pădurii se deslușește o veche poveste de jale, plîngerea necurmată, duioasa chemare a morților ce n'aū fost răzbunați. E încă unul din locurile noastre de mucenicie glorioasă. Ca Decabal din pragul Carpaților, Horea, Craiul fioros al țeranilor scoși din minți de suferințele iobăgiei la străin, a luptat îndărătnic și nemilos, pînă ce arma i s'a frînt în mină și cununa de spinii a morții silnice i s'a coborît pe fruntea brăzdată de ostenele și nenorociri. Se arată chiar în marginea Deveii, din jos de cetate, moșinoaiele scunde supt care zac cîțiva dintre ai săi, culeși din grămadă pentru a fi tăiați și aruncați în șanțul calăului. Din aceste biete morminte fără cruce se desface mai multă durere decît din acele monumente de piatră greoaie cu slovele de aur pe care Ungurii și le-aū ri-

dicat morților neamului lor din 1848. Și, în ziua cînd am putea ridica și noi monumente, ei nu vor cere de la noi pentru suferința lor nedreaptă decît una din crucile de lemn care înfloresc cimitirele noastre, putrezind și ele pe încetul asupra rămășițelor putrede pe care le pomenesc.

Cum ai ieșit din Șoimuș, ești la Murăș, pe care-l înjugă un mare pod de lemn. Aici apa e într'adevăr măreață, lată ca Nistrul aproape, și, ca dînsul, curgînd mîndră și liniștită între malurile moi în care se înfig rădăcinile sălciilor albe. Un biet om palid, amorțit în zeghe, cere la capătul podului «libra» de zece creițari, căreia-î zice *vamă*. E întăiul sol al marii sărăcii din aceste locuri.

Drumul merge o bucată de vreme pe malul Murășului, de-asupra rîndului de sălcii care se apleacă asupra rîului. El înnaintează până la Branișca, trecînd apoi și în Banat. Pentru Brad însă se apucă spre stînga, peste podețul ce acopere o scursoare de apă.

Cea d'întăiū comună în cale e Beșanii. Casele sînt bune, cu înnaltele lor coperișuri șindilite ce se razimă pe stîlpii cerdacelor încunjurătoare. La cucuruzul ce se culege, la strîngerea dovlecilor aurii lucrează sătenii cu pălării ușoare de munte, pieptare albastre și ițari, femeile în rochiî de cit cu flori, înfășurate la cap în tul-

pane întunecate. Cîte o fetiță cuminte păzește corfa, panerul cu rufele mamei care lipsește.

De la cel d'întăi cătun ce urmează, Căinelul, sau mai bine de la adunătura de căsuțe ce se chiamă Fornădia, se intră apoi în *pădure*, ascunzătoarea «pădurenilor» săraci cum nu mai sînt alții.

E munte de-o parte și de alta, o stîncă negricioasă, urîță, pe care o pătează une ori vîrci galbene ca niște stîlpi. Pădurea e făcută numai din tufișuri slabe. În fund curge un biet rîuleț fără nume, care hrănește însă o strajă de sălcii cu lungile ramuri molatece.

Din loc în loc apar cîteva locuințe, alcătuint un cătun uitat de bogăție și de lumină. Mai mult colibe de birne cu ochii strîmbi și chiorî, dintr'un singur geam prins în lut; căciula de paie cade posomorită asupra cerdacului cu stîlpii șubrezi. Cîteva împletituri de nuiele așteaptă cucuruzul din ogorașul de pe coastă; cîte un porc se tăvălește în tină. Copii golași aleargă sălbatec în receala umedă a dimineții de toamnă. Nu lipsește și cîte un colț de Țigănime, care înfățișează ce e mai grozav în viața omenească din părțile noastre: supt mițele zdrențuite ale coperișului plouat, într'un coteț de nuiele aproape fără lut pe dinsele și cu deschizături bătute de vînturi, care se chiamă că sînt ferești, viermuiesc la pămînt, aproape cu totul goi, bătrîni, tineri,

pusderia de copii, — așteptînd pare că moartea de foame, ca o binefacere.

Apoi iarăși merge înnainte hotarul de copăcei sălbateci din care se ivesc boabele de mărgean ale măcieșului și hurmuzul negru al porumbrelor brumate. Pe drumul de pădure trec drumeți în zeghe, și mai ales căruțele Moșilor cari duc cofe și budăie umplute cu fin, sau se adăpostesc și ei de ploaie și de frig în cuprinsul larg al căzilor pe care le cară la vale.

Căci e vremea cînd din bielșugul de prune al muncelilor se face țuică, în toate ochiurile de pădure. Cîte douăzeci, treizeci și mai multe căzi de acestea se înșiră, pline până în gură de prune chifligite care răspîdesc un miros acru, de putreziciune. Supt șopronul cel nou stau țeranî și cîte unul în straie nemțești care supraveghează lucrul; ba vezi și străini în haine de pînză albastră, lîngă aparatele lor de distilare. Felinare sînt înfipite alături, pentru paza în timp de noapte.

Apoi, după ce această insulă de viață a trecut, te afli iarăși în singurătatea presărată cu jalnicele colibe, cu petele veștede ale cucuruzului uscat, cu morile umile și cu ospătăriile care n'aũ altă încăpere decît același șopron pentru oameni și pentru vite și, ca firmă, un colac de fîn în vârful unei prăjinî.

De la o vreme, la Vălișoara, unde începe Dealul-Mare, drumul se înseninează puțin. Urci o înălțime între case albe, vesele, în curțile cărora se mișcă oameni bine îmbrăcați și foarte curați. Cite un pîlc de oi, de vite roșcate pasc în pajiști cu iarba nouă fragedă. O biserică de lemn îți răsare în cale. Și de jur împrejur privirea cuprinde cel mai frumos vălmășag de înălțimi până la acea linie albastră-închis a celor mai depărtate șiruri, care se vede pentru cea din urmă dată.

Te coborî încet în Luncoiū și Podele, printre gardurile de porumbrele și curțile pline de copii zburdalnici ai bunelor case albe, pe cînd zboruri de porumbeî, foarte iubiți aici, se rotesc înaintea trăsuriî care i-a tulburat de la ospățul lor din cale, și se lasă iarăși în urma ei. E aceeași pădurice ca și până acum, dar cu mai mult aier, cu mai multă viață și cu mai multă bucurie între oameni.

II.

Bradul și Tebea.

Drept în fund se văd acuma niște vîrfuri albastre de o formă neobișnuită: unul pe care-l înveșmîntă negurile, e Găina, cel de la dreapta lui, cu două căpățîni țuguiate, se cheamă pentru aceasta Bulzii, iar și mai departe moțul acela

sucit e numit, pe dreptate, Strîmba. Casele de țară între care intrăm fac parte din comuna Bradului, care urmează apoi, cu grădini de verze, cu bordeie în pămînt pentru provisiî, cu zidiri măi mari ale străinilor și cu o aleie de prăvălioare ca ale oricărui tîrgușor. La o casă cu două rînduri se văd copii în bănci și profesorul se apleacă la fereastă pentru a putea vedea trăsura. Acesta e gimnasiul din Brad, întemeiat în anii de însuflețire ce aū trecut, și care a rămas totuși până astăzi cu cele patru clase ale sale unde învață cîteva sute de băieți, copii ai «pădurenilor» săraci și ai Moșilor din depărtarea muntelui. Acesta e lucrul de căpetenie pentru noi în orășelul risipit, de 2.000 de suflete, în care străinii sînt represintați prin meșteșugari unguri, funcționari și Evrei. Bradul are, de alminterea, și o proto-popie neunită, în aceste părți unde biserica unită n'are credincioși. Dăunăzi, protopopul de aici, energicul și impunătorul părinte Damian, a a fost ales deputat, și acuma tocmai, el se află la Pesta unde iarăși Camera e chemată pentru a zbiera și a izbi pupitrele în năcazul Împăratului-rege.

Acesta e însă și un vestit Ținut de aur. Agatirsii aū lucrat aici la scoaterea lui din pămînt, și aū ajuns astfel cei măi bogați, dar măi trîndavi și măi afemeiați, dintre barbarii acestor locuri. Apoi aū venit Romanii, scotocind pretutindenii după aur. Acuma o Companie ger-

mană lucrează în gropi, cu lucrători romini, cari cercetează prin adâncuri sau pisează bolovanii cuprinzători de bogăție, și astfel se ofilesc zi de zi, până pier de greul unei munci strașnice plătită cu miseria unei *coroane* pe zi. La *șteampurile* aurarilor nemți se prăpădesc așa în chip nevrednic, trudind și bînd, urmașii acelora cari aū făcut din Horea un rege al țeranilor și din Avram Iancu arhanghelul răsplătitor pentru cruzimile, vechi și nouă, ale Ungurilor stăpîni.

Numele amîndurora sînt unite în amintirile ce cuprinde cimitirul de la Țebea, spre care mă îndrept acuma pe lîngă gara trufașă a unei căi private, ce vine de la Arad.

E un scurt drum, de vre-o douăzeci de minute între acești munți, impunători prin îngrămădeala și neorînduiala lor, dar, altfel, puțin înnalți, așa încît, în aceste săptămîni de ploî reci, nu i-a stropit nici-o zăpadă. Găina, Bulzurile, cu satul Bulzești, Strîmba cuprind fundul zării cu păretele lor scrijelat și sfirtecat, ce se desface vînat. Pe dreapta, se ivesc sate: Vaca, Ribița, Rișca, mai departe. Iar în stînga, de pe un deal, se ivește biserica nouă a Mesteacănului, arătînd locul unde țerănimea lui Horea a pus întăia oară mîna pe furcile răscoalei. În stînga, satul Caraciului se răsfireă supt culmea rotunjoară care poartă același nume.

Iată acum și Țebea, în fund. Iarăși un turn alb nou, de la o biserică mare, pe care o încunjură un zid mai vechi. Foarte puține case fac un cătun. Mai departe se vede biserica străină și coperișurile Băii-de-Criș, unde mai șede un solgabirău.

Țebea avea din vechi timpuri o biserică de lemn, și în cimitirul acesteia creștea un mare stejar vestit în împrejurimi pentru bogăția ra-

Gimnasiul din Abrud.

murilor sale. În umbra lui, zice povestea, s'ar fi strîns răsculații din 1784 și ar fi făcut jurămîntul lor de credință și frăție în luptă, în graiul lor aspru care păstrează încă neatinsă limba celor mai vechi timpuri ¹.

Răscoala a cuprins Ținutul întreg, flăcările au izbucnit de jur împrejur de-asupra curților

¹ Se zice încă pe aici să în loc de *dacă* și perfectul simplu e de o întrebuintare zilnică; viitorul cu *vroii*, *vrei*, *vrea* se întîmpină în gura oricărui țeran.

de «domni», puternicii și bogații au perit cu suatele în chinuri și ocări pe care erau deprinși a le dăruia acestor săraci. Apoi focul a fost stins cu sila, și Horea din Alba, Crișan și Cloșca din Cărpeneș periră în piața Bălgradului în vederea mulțimii de săteni nenorociți, chemați să vadă ce pate acel care nu mai vrea să sufere și ucidă pe prigonitorul său. Dar gorunul din Țebea rămase, aruncând ramuri nouă și înfigându-și tot mai adânc rădăcinile, ca un simbol al vieții îndărătnice care însufletește acest neam al nenorocului și al suferinții.

Trecură șaiszeci de ani, și aceleași flăcări izbucniră sălbatec ca să mistuie aceiași nedreptate. Cete de nobili fugare, ajunse în văi, fură nimicite. Ostașii revoluționari ai lui Hatvany, dușmanii Împăratului, fură întâmpinați cu sulite și bolovanii și prăpădite de oștile țărănești care aveau în frunte pe Avram Iancu, avocatul prefăcut în erou răzbunător. Colo, în dosul Pietrei, femeile au copleșit cu risipa stincii rămășițele fugare ale Ungurilor. Apoi iarăși se făcu pace. Ungurii fură învinși cu totul, iertați de Împăratul împotriva căruia se răsculaseră, și la urmă răsplătiți prin constituția de la 1867, cari li crea un regat deosebit.

Avram Iancu nebuni. El umblă multă vreme pribeag pe la casele oamenilor, ferindu-se numai de aceia cari-l iubiau mai mult. Peri la 1872 în tinda casei unui sărac din Baia-de-Criș, a unui

covrigar. De aici îl aduseră, ca pe atîția alții din Baia-de-Criș, cari n'aū o biserică și un cimitir acolo, — la Țebea. El zace în locul unde ostrețe negre încunjură o cruce verde purtînd inscripția scurtă: «Avram Iancu avocat, prefect legiunii gemene romîne, 1848-9, † 1872». Cununile ce i s'aū adus, une orî cu zgomot, totdeauna cu o nemărgenită pietate, aū fost adăpostite de confiscări, de batjocuri și sfășieri, în acea biserică din tot Ardealul care poartă mai mult pe capiteazmă, pe bolți, în panglici acele trei colorî de amintire și de speranță de care nu se mai satură privirile acelor cari nu le pot desfășura ca steag. Mormîntul în care se odihnește învingătorul învins și nebunul care nu mai avuse de ce să rămîie cuminte e acesta, sărac și umil cum e și soarta poporului care-l păstrează ca urnă a unor sfinte moaște. Și lingă dînsul vechiul stejar cu trunchiul mîndru își mai răsfire crengile puternice, ce cad pe rînd și se înnoiesc într'una, vuind în vîntul serilor cîntece de taină, între crucea mortului din groapă și crucea suferinții înviatoare de pe lăcașul românesc al credinții.

*

Dimineața începe cu un zîmbet sfios al cerului de toamnă. La această lumină neobișnuită vād piața de bucate unde trei negustorași de covrigi și de jimle vînd supt firme ungurești.

Peste cîteva case răzlețe se vede alb strind coama mușcată a muntelui.

 ntrebuințez dimineața ca să văd biserica și gimnasiul. Cea d' nt i  e așezată în capătul tirgușorului, pe un dimb, încunjurat cu un zid jos de bolovan . A fost clădită în 1783, puțin timp înnaintea răscoalei celei strașnice, și o frumoasă inscripție pe piatră pomenește, după  mp ratul Iosif al II-lea, pe «fișpanul varmeghii Măria Sa Ladislaus Marafi», care era să fugă și el îndată de frica cetelor de iobagi pedepșitor .

Gimnasiul se află într'o casă de t rgoveț, cumpărată anume pentru acest scop. Văd un Muse  bunișor, o bibliotecă adunată cu gust și pricepere. Salele de clasă sînt încăpătoare și luminoase, înzestrate cu pupitre de cel mai nou model. E o plăcere să vezi șirurile de copii frumoși, curați și deosebit de cuminți, cari  nv t  carte românească în acest unghi  de p m nt strămoșesc st p nit de străini. Un astfel de așezămint face mai mult pentru interesele cele mai mari ale neamului nostru dec t două duzini de deputați naționaliști în Camera din Budapesta.

III.

Spre Abrud.

Vremea s'a posomorît iarăși, și pe încetul tot cerul înnâlbește de ploaie. Cu astfel de prevestiri plec spre Abrud.

Data aceasta, am iarăși ca vizitiu un Secuiu, băiat frumos de altfel și bine îmbrăcat, foarte puțin asemenea în toate cu neamul lui jigărit și spălăcit. Dar, cu toate asigurările lui, nu știe mai de loc românește, așa încît în tot lungul drumului de cinci ceasuri nu voi putea storce nici-o lămurire, nici măcar un nume de sat spus limpede, de la dînsul. Altfel e îndatoritor și ar voi să vorbească.

La ieșirea din Brad, apucăm mai departe de-a lungul Crișului Alb, mărgenit o bucată de vreme de copaci înnați. De fapt rîul «alb» e galben, dar nu de un galben lutos, ci de unul curat, plăcut la vedere. Într'o lunecare înceată trec apele galbene, desfășurate larg.

Cel d'întăiu sat în cale e Țerețelul, împărțit de amîndouă laturile șoselei, într'o neorînduială de cătun negru, cu biserica ce aruncă un turn în felul celor de la Orăștie. Cum ai trecut înainte, vezi *șteampurile*: înaintea locuințelor de țară, lucrători cu ochii adînciți în fața posomorîtă izbesc cu ciocanele în piatra moale din care se va face tina pentru alegerea aurului.

Iată și «fabrica» Nemților, cu două rînduri de clădiri uriașe purtînd ca un steag coșul înalt. De-asupra drumului trec pe sîrme, încoace și încolo, ciubărașele în care se duce piatra sfărîmată. În margene, se înșiră albe case încăpătoare, învelite cu iederă sprintenă: în ele locuiesc lucrătorii străini ai minelor.

Maî departe cotim pentru a intra în satul care se chiamă Crișcior, după un riuleț al Crișului mic, ce se varsă în cel mare. Se văd cîteva case ale minerilor romîni, foarte bine alcătuite și ținute, avînd — ceia ce e foarte rar în Ardeal — grădină cu flori și umbrare cu iederă. Din ele apar femeî în haine de tîrg și copii bine îmbrăcați; mi se spune că lucrătorii «fac lux» și nu prea strîng pentru o bătrîneță în care nu maî pot face munca grea de supt pămînt. Dar patima Romînului pentru brazda și gospodăria lui se păstrează și la acești țeranî cari nu-și maî fac meșteșugul, îndătînat, de plugari; ei n'aũ alt gînd maî aproape decît acela de a cumpăra, de a se așeza tot maî larg în satul lor.

Chiar lîngă intrarea în sat, se văd dărîmăturile unei curți de «domnî». Lîngă biserica reformaților, abia cercetată, și cea, destul de veche, a Romînilor, cari alcătuiesc parochia cea adevărată, se înnegresc de umezeală ruinele unei biserici catolice. Și biserica românească însă, și cea calvină aũ stat un timp fără coperișuri, cu

păreții prelinși de flacări, căci anul 1848 a suflat și aici distrugere și măcel. Cele două neamuri, veșnic și neapărat dușmane, s'aŭ prigonit până și în lăcașurile de închinare către același Dumnezeu. Dar ele s'aŭ întruchipat iarăși, una pentru nevoile sufletești ale atitor sătenî, iar cealaltă pentru ambiția din urmă a cîtorva din seminția de Romîni maghiarisați a Kristsorilor, vechii «domnî» ai locului, cari se stîng. Însă curțile de unde porniaŭ hotărîrile de stoarcere și chinuire, și cealaltă biserică, — acelea nu se vor mai ridica nici-odată, ci vor aminti încă multă vreme în ce chip cumplit se răzbună nedreptățile istorice.

Și de la Crișcior sau Criștor înnainte, drumul urmează pe lîngă Criș, care scade răpede în această înnaintare către izvoarele lui. Șoseaua se lucrează acum, și, în movile, staŭ încă bolovanii și pietricelele, verzî, negre, roșcate, străbătute frumos de vinișoare albe, care s'aŭ fărîmițat din înnaltele stînci cu luciul întunecat. La mijloc e însă numai milul galben, sămănat cu băltoace în care roatele se îngroapă întregi. Ploaia, care se întetește tot mai tare, a oprit lucrul, și lucrătorii și femeile lor se oploșesc în colibele înjghebate 'n pripă, unde fumegă coșurile grosolane și, în locuri deschise, pîrîie vreascurile, săgetînd limbî de flacări roșii, ca la un mare sălaș de Țigani.

Între multele dealuri rotunde, pătate pe alocuri numai de copaci răzleți sau de tufișuri sărăcicioase, pe care le pasc caprele, pe cînd oile se rostogolesc la vale ca niște bulzi albi, satele sînt de tot rare. Ele se desfășură în frînturi de cătune, care abia se pot uni prin slujba aceleiași biserici, dar n'aũ nici-o îndemănare de școală. Casele de birne se razimă adesea pe un rînd de jos care cuprinde pivnița. Sînt șindilite de cele mai multe ori, dar nu lipsesc nici căciulile de paie aspre ca roata de țepi a unui ariciu. Astfel se urmăresc mai mult timp locuințele împrăștiate ale Zdrapțului. Bisericuța e numai un șopron de lemn în curtea unui sătean.

Valea s'a îngustat tot mai mult în măsură ce drumul a început să se urce. Crișul se desfășură totuși încă lin, întortochind supt stîncă neagră cursul lui galben. În locul unde suișul pornește și mai răpede, Secuiul oprește la un han de drumul mare.

Aș crede că-l ține un Jidan, ca prin atîtea alte locuri. O fetiță cochetă privește din cerdacul înalt, două femei îmbrobodite lucrează la o masă încărcată de rufe, într'o odaie goală. Intru morocănos, năcăjit că trebuie să caut un astfel de adăpost. Dar una dintre femei începe a-mi vorbi în frumoasa românească veche și scurtă din aceste locuri, și pe încetul ne trezim stînd de vorbă, cu acea bună frăție cuviincioasă

pe care totdeauna o aŭ unul față de altul Românii cari trăiesc în obiceiurile neamului lor. Ei cred că sînt un preot și întrebă pe «domnul părinte» de unde vine.

— E! de departe.

— Și unde mergeți?

— La Abrud.

Și așa, din una în alta, aflu că până mai dăunăzi crișmarul a fost un bătrîn care-și lăsase notariatul din vremile absolutismului fiindcă nu știa limba cea nouă a Statului: ungureasca, apoi că bătrîna e văduva lui, că din mulți copii cari i-aŭ venit — și-mi spune lung, duios, ca unui vechiŭ prieten, cum i s'a stins fiecare —, i-aŭ rămas numai doi copilași ce învață la Brad, după ce un *adiunct* de notar i-a făcut să piardă un an, smomindu-i la Ungurii lui, apoi un altul mai mare, și această fetiță, învățată la Abrud, în școala românească, și cari o ajută amîndoi la gospodărie. Dar negoțul merge rău, căci în coaste i s'a așezat un Italian, un «Talian» de pe la șosele, a cărui ospătărie vine drept la nivelul trecătorilor, pe cînd hanul bătrînei a rămas acum în groapă, de cînd cu drumul cel nou. Satul e sărac: abia ține o școală confesională cu un învățător, fost «jăndar», care începe în Decembre și mîntuie în Mart. Mai e o nădejde cu lucrătorii ce vor veni cînd se va începe tăierea pădurii bătrîne din adîncul văilor de la Făget. Până atunci casa se ține cu crăițarul

pentru sarea, păharul de vin, pacul de tutun al sârmanilor și cu ce dă grădina, în care se culeg nuci și mere prea frumoase.

Pe drumul înecat de șiroaiele ploii nu vin decît carele mîinate de Moți în abà cu șnururi albastre, cari duc cercurile, doagele și ciube-rele lor. Cîte unul se coboară în crișma bătrî-nei, și e o plăcere să vezi cu cîtă cuviință cere fiecare ce-î trebuie, cu cîtă răbdare așteaptă să i se dea și cu cîtă omenie pleacă. Cîte unul stă de ascultă vorba noastră, puind din cînd în cînd un cuvînt la locul lui. Cînd se face tăcere, bătrîna înșiră fetei, ca și cum ar fi numai ele două, un catastif de lucrurile ce trebuie aduse pentru prăvălie, de la Brad, și se sperie cînd vede că socoteala a întrecut un zlot.

Trăsura pleacă în ploaia nemiloasă pe dru-mul unde opincile Moților frămîntă lutul muiat. Pe margine, tufe de porumbrele, boabe roșii de măcieș. Cîte o cruce de piatră sau de lemn acoperită cu umbreluța de șindilă. Copaci sin-gurateci se cațără pe înnalta stîncă neagră din care zbucnesc izvoarele cu capace de lemn, care țin locul fîntinilor de la cîmp. Crișul e acuma numai o șuviță galbenă care se zvîrco-lește în patul lui adînc de bolovanî tărcați. Din toate părțile, șiroaie albicioase, șiroaie gălbuî aleargă crescute de ploaie, pentru a se arunca în prăpastia ce-l cuprinde.

Caii urcă din greu, și singurătatea se face tot mai mare. În fund se vede de odată un vîrf de stîncă înaltă, ca un părete zimțuit la o cetate cenușie a uriașilor. Spre dînsul se încolăcește neconținut unul din drumurile cu frumuseța mai îndrăzneată. Ici și colo sînt răspîndite colibe, prin care se tot poartă sătenii ce strîng cînepa, cioplesc pentru car sau grijesc de vitișoarele casei, pe cînd frumoasele femei, care încep a se găti aici cu ie și catrință, trebăluiesc pentru mîncare, încunjurate de droaia copiilor udați de ploaie. Rînd pe rînd, coperișurile de șindilă și stuf se înfundă în valea, unde Crișul dispare și el. Printre pîlcuri de feregii cu foile dințate, printre pajîști stropite cu floarea tîrzie a brîndușii vinete, printre mînunche de copaci tineri se ajunge pînă sus de tot, pe același plan cu înnălțimile cele mari de 'mprejur, drept supt picioarele stîncii sure. N'avem alți tovarăși decît lucrătorii cari, pînă sus, sfarmă piatră, cîte un colibaș în pragul căsuței sau Moți ce coboară iute cu ciuveiele lor de lemn certîndu-se cu Secuiul mieu, care cutează să-i poftească în lături.

Apoi de pe culme, drumul începe a se coborî încet. E acum o pădure deasă de copaci tineri, printre cari sînt sămănați și cițiva, foarte puțini brazi. Un șivoiū de apă galbenă se aruncă dintre trunchiuri și altul, alburiū, și mai mărișor, îl ia cu dînsul. Apoi altele se mai adaugă, unele

gălbii, altele limpezî, albe-suriî, până ce la urmă, într'un adevărat riû iute, care vijie cînd la dreapta cînd la stînga, coloarea cea mai curată învinge.

În mijlocul păduricii sînt strînse căsuțe lingă o biserică. Întreb ce sat e acesta, pe o femeie ce vine din jos.

— *Tessék?*

— Ce sat e ăsta?

— Buningine este.

— Și de ce-mî spuneai pe ungurește?

— ?

— Ești Unguroaică?

— Iè.

— De unde?

— De la Abrud.

Nică-o Romîncă n'ar vorbi mai bine.

De vale intrăm între căsuțele Abrudului-sat. Și aici în marginea apei, un om se desface de la o frumoasă trăsură ce așteaptă.

— Domnul e din România?

— Dar de ce?

— Apoi atunci vă poștește d. dr. Laurențiu Pop, să găzduiți la dînsul.

D. Laurențiu Pop e avocat, director la Banca Auraria, și pentru întăia oară cineva are pentru mine o atenție așa de delicată.

IV.

Abrudul și împrejurimile până la Vidra.

Abrudul se desfășură bine, de la stilpul unde se iea vamă lângă o casă cu un leu verde 'n părete. Pavajul de prund vechiū se ține încă bine, de și e foarte aspru. Casele sînt dese și se potrivesc între ele. Stradele, care se proclamă Attila, Tuhutum și cum se mai chiamă acești eroi ai Asiei, sînt drepte. Totul face o impresie prietenoasă. În piața largă, bine încunjurată de zidiri — una e tocmai «Auraria» — staū una lângă alta trei biserici: cea calvină, cea catolică, amîndouă mari, trufașe, și biserica noastră neunită, în care slujește un protopop. În dos e o alta, unită. Ele ajung abia, cu toată mărimea lor, pentru o populație de peste 1.000 de Romîni cari biruiesc cu vre-o trei sute pe meșteșugarii și funcționarii unguři din centru.

Le vād pe rînd, cutreierînd stradele goale la lumina unui lămpaș sau felinar, căci pentru iluminat se așteaptă luna, care întărzie. Biserica unită e plină de panglici tricolore: de curînd s'a făcut acolo, cu o deosebită însuflețire, slujba de îngropare a lui Matei Nicola, unul din căpăteniile de luptă din 1848-9. Amîndouă sînt mari și curate. Cea neunită, mai nouă, era totuși zidită prin anii 1780, pe cînd cealaltă fințā încă de pe la 1730. Attila și Tuhutum nu numiaū pe

atunci nici-o stradă a orașului «liber și preveleghiat» și, dacă le numesc astăzi, aceasta n'are nimic a face și nu împiedecă desfășurarea fi-rească a lucrurilor. Toată lumea ungurească din Abrud vorbește perfect românește. Și, de oare ce minele de aur aũ cam stinchit aici, alți străini nevenind, se înțelege lesne care va fi soarta acelor ce aũ rămas printre noi.

*

Pornesc spre Cîmpeni și Vidra, cu trăsura de casă a d-lui Pop. Cu încetul vremea se deslușește și pe la amiazi munții toți sînt cuprinși de lumina curată și rece a toamnei.

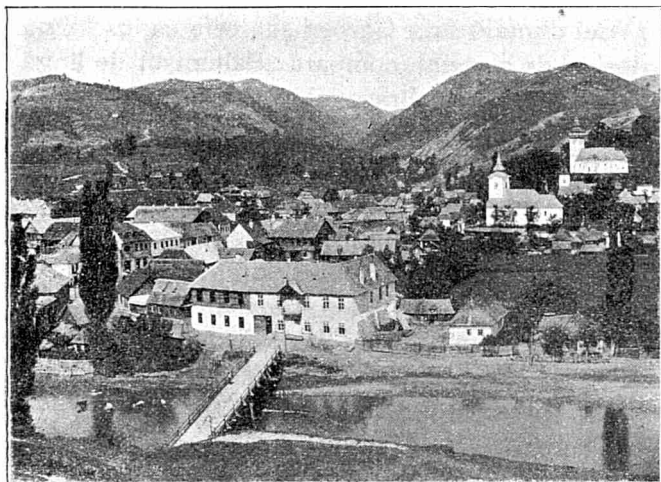
Cum ieși din Abrud, de-a lungul Arieșului care mîna iute unde sure printre sălcii — riũ vioiũ și larg în aceste părți —, ajungĩ între căsuțe sămănate pe înnălțimi, care se țin și ele de acest Abrud, risipit ca toate așezările de munte. Îndată ești la alt șir de *șteampuri* pentru aur: pilugele de lemn lovesc zgomotos și îndărătnic în piatra sfărîmicioasă, și valuri de apă, pornind ca din scocul morilor, ieaũ cu dîsele fărîmele fără preț, pe cînd aurul greu cade la fund, de unde e cules la sfîrșitul fiecărei săptămîni. Pe marginea unui șivoiũ, lucrători cu pălăria țerănească pusă pe ceafă aleg acum și acest aur tulbure, rămas pe fundul «șteampului», Ceva mai departe se văd clădirile vechi ale «fabricii» de aur «împărătești», care lucrează aici

încă de prin anii 1850. Odată era un mare ciștig, și Abrudenii cari aveau locuri cu aur în ele se îmbogățeau foarte răpede, cheltuind de cele mai multe ori fără nici-o grijă sau alegere această bogăție ușoară. Astăzi însă, folosul minelor ar fi cu mult scăzut, deși până astăzi căutarea de aur ocupă și hrănește atâtea din așezările vecine.

Cel d'întăiu sat e Cărpenișul, ceia ce înseamnă desișul de carpeni (compară : Păltenișul de lângă Sibiiu, Stejărișul Brașovului, Perișul din România). Aici s'a născut Crișan și Cloșca, cele două căpetenii ce au stat alături de Horea, vechiul «Craiū» românesc al acestor munți. Și din acest loc de plecare al cruntului nimicitor de «domni», a pornit și neamul Șuluțeștilor, care a dat Bisericii unite pe unul din cei mai blînzi și mai curați arhiepiscopi ai săi, iar «Asociației» pe actualul ei președinte. Familia nemeșească Șuluțiu poartă predicatul nobiliar «de Cărpeniș» care se scrie ungurește «Kerpenyes». Ca în multe din aceste părți, satul are și biserică neunită și biserică unită, una în fața celeilalte, pe picior de război.

Drumul de vale, pe lângă Arieș și între marginile de stîncă mai mult goală, se infundă în Cîmpeni. Acesta e mai degrabă un tîrgușor, în care multe prăvălii și case ale Romînilor din «inteligență» se află la mijloc între casele dese ale țerănimii. Un foc strașnic, purtat răpede prin izbucnirile pucioase ce se ținea pentru facerea

pe furiș a prafului de pușcă, a prefăcut această frumoasă comună într'o Sodomă și Gomoră care și-ar fi ispășit păcatele. Piața a fost cuprinsă întreagă în vâlvătaia grozavă. Bisericele n'au scăpat nici ele pe dîmburile ce le poartă : cea unită a fost mai ales pusă la cale foarte rău,

Cimpeni înainte de focul din 1906.

și în mijlocul pocnirilor focului întezit, al zarvei de oameni ce strigău de spaimă sau se îndemnau la munca de combatere a nenorocirii, răsună, ca un urlet de triumf al Iadului, căderea clopotelor, care se prefăcură iute într'o grămadă de aramă topită. Negustorii, meșterii, avocații se adăpostiră în casele țerănești, cruțate în cea

mai mare parte a lor. De multă vreme, un loc din Ardeal n'avuse să îndure o pedeapsă dumnezeiască așa de cumplită.

Biserica neunită a fost făcută la loc, într'o formă poate prea gătită. Neînțelegerile confessionale, care aici n'au nici-un friu, nici-o rușine și nici măcar o hotărnicie a cuviinții, au împiedecat ca și biserica unită să se trezească din ruinele-î negre. Căci aici e locul unde preoții romîni de cele două confesii se spionează necontentit și nu pierd nici-un prilej pentru a se jigni prin vorbe aspre și glume proaste sau a-și face rău prin ce forțe pot săvîrși numai. Și, pe cînd se poartă fățiș și zgomotos această rușinoasă și dăunătoare dușmănie, Unguriî țin cu multă cheltuială bune școli primare, «normale», la care vin și atîția Romîni din împrejurimi ca să se poleiască cu limba Statului său să se gătească pentru rosturi de Staf.

Cîmpeniî aceștia de ruine, de case cu cerdace, de prăvălii care încep a se clădi din nou, a fost numit așa după cîmpul foarte îngust ce se deschide aici între namilele de piatră neagră înfoiată. Încă de pe la 1600 acești locuitori ai cîmpului frumos din mijlocul munților își aveaū biserica și nemeșimea, precum dovedește frumoasa însemnare din 1631, din care se află că «pan (domnul) Pașcul din Cămpeanî» și soția lui Acsa au dăruit «bisericii din Cămpeanî» un Octoih slavon, luat de la mănăstirea Stefanca

(de mult dărîmată), unde stătea pe atunci ca egumen un Atanasie, venit din Moldova, — altă legătură cu țara până și în aceste locuri. În luptele de la 1848-9, orașelul își are o parte însemnată, pe care localnicii n'o uită.

*

Din ce în ce mai sus, de-asupra Arieșului ce se strecură tot mai îngust prin vale, drumul se desfășură drept înaintea. Frumuseța lui se face tot mai mare, între culmile înalte, pe care le acopăr, pe lângă păduricile obișnuite, și petece negre de brădet. Pe alocurea piatra stîncii se vădește în suptiri foii negricioase sau se coboară până pe țermul apei în mari bolovanii de marmură albă. Sate nu se văd, rare ori trec drumeți călări și în cară, cari poartă abaua cu cusături albastre a Moșului, femeii în tulpane și rochiile de țirg (catrința, șorțul, ia nu se prea întîmpină nici aicea). Fețele sînt deosebit de frumoase, albe, prelungi, cu niște ochi mari de lumină pe fruntea dreaptă; nu lipsesc chiar copilași cu părul foarte bălan și ochii de un albastru limpede. Citeva oi și vite rătăcesc pe coastă tocmai sus, și păstorelul, copil frumos ca o păpușică, face să răsune aierul muntelui de doine cîntate cu căldura unui adevărat voinic.

De la o vreme, case prind a se ivi, lângă biserici de zid cu coperișurile lungi, de fel oraștian, învelite cu tablă sau acoperite cu șindilă, care

cuprind frumoase zugrăveli de păreți și de capiteazmă, mai ales de la meșterul abrudean Simion Silaghi, de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Crucă de piatră și de lemn șubred se grămădesc în cimitirele neîngrădite și călcate de vite până și de-asupra gropilor proaspete; locul unde dorm flăcăi sau fete îl arată brază ciopliți în jos și purtând în crengile lor, ce se usucă zi de zi, ca și amintirea morților tineri, năfrămă roșii.

Casele din care se ivesc țerană cu pălăriuțe și foarte frumoase femeii în cojocèle, cu chipuri de fetițe din idile și de madone senine, au o construcție deosebită. Sînt făcute numai din lemn — afară de vre-un sălaș al birăului sau altui fruntaș —, au pivnițe supt ele, înalte țuguiuri de șindilă și supt dînsul un cerdac sau tîrnaț, gang, tăiat în mari arcade ce nu se mai văd aiurea. O scară meșteșugită suie la dînsule. Astfel vin pe rînd Ponorelul, căruia-i zicea odată Ponorul, cu două biserici și vechea bisericuță de lemn adausă la școala confesională, care mai înfățișează astfel atîtea chipuri de sfinți a căror chemare s'a mintuit. Urmează prelungirea nesfîrșită, pe vre-o zece kilometri, a Vidrelor: Vidra-de-jos, care începe cu părțile Tămășeștilor și Goieștilor, avînd de toate două biserici neunite, și Vidra-de-sus, care se înfundă în munte. Între ele se înalță cîteva culmi rotunzite, foarte negre; copiii frumoși culeg neconținut jucăriile lor din ele. Căci de sus până jos sînt făcute numai

din străvechi melci împietriți și umpluți cu țesutura aspră a cremenei. Supt munții de la dreapta țînesc din stîncă două izvoare puternice care cad și se zdrumecă de piatra ce le primește. Arieșul freamătă dedesupt iar în marginea drumului, unde la cîmp se înalță gîtul de cocor al fîntîinii cu cumpănă, apa curată, rece, picură din jghiaburi, făcînd ceia ce se chiamă aici, în loc de *izvor* : un «țirău».

Poposim tocmai în acest loc, la birău. Birăița, gătită de sărbătoare, își duce fetița la școala ungurească de la Cimpeni, și e o adunare de frați, de surori, de bătrîne căroră li se zice «neni», de rude și de «dregători», între cari «pandurul» său paznicul. Copila are tricolorul în codițe și, cînd atrag, în batjocură, luarea aminte a mamei asupra nepotrivirii între această mărturisire românească și școala de înstrăinare unde merge să-și jertfească odrasla, ea mulțamește pentru sfatul cel bun și înlocuiește panglicile tricolore cu altele albastre. Conștiința națională ar fi puțin trezită la acești Munteni, și nu numai la *biraiie*. La Albac, și mai sus, spre Ungurime, nu s'ar ști de mulți nimic despre Horea, Craiul măcelurilor, care a răsărit aice pentru a-și răzbuna neamul.

*

Neputînd înainta așa de mult, ne ducem deocamdată să vedem, în marginea Vidrei-de-sus, căsuța lui Avram Iancu. E la capătul unei livezi

întinse, în fața unei clădiri mai mari, cu cerdacul nou. Acoperișul greu cade pe pereții de lemn înălțați, străpunși de trei ferești mărunte. Însoțiți de un moșuleț pitic, de un alt moș trecut cu vrîsta, care vorbește mai mult din deprindere față de oaspeții naționaliști, decît din prisosul convingerii și căldurii, despre «regele românesc» ce a fost acolo, precum și de două fetișcane cu zestrea de frumuseță obișnuită aici, trecem din cerdacul cu bolți în cele două încăperi goale, pline de iscălituri și de cărți de vizită.

Și icoana sufletească a celui ce s'a sălășluit dintru început aice, mersul gîndurilor sale se deslușește pe încetul. În jos până la Cărpeneșul lui Cloșca și al lui Crișan, în sus până la cuibul de munte în care a copilărit, a muncit și a suferit Nicolae Ursu, căruia i s'a zis Horea, tot căsuțe de sărăcie ale Romînului robit în țara munților de aur pentru străinii lumii întregi, căci Moțul își cîștigă cu greu pînea din veșnica vînzare pribeagă a bietelor unelte de lemn ce se pricepe să cioplească. Pe margene, șirul înalțelor vîrfuri pietroase: Virful Sloiului, Struțul, Mițul, Munducul, uriașă catapiteazmă pentru biserică libertății, a căreia boltă e cerul însuși cu mîniile și însănînările lui. Iar în vale spumegătoarea curgere a Arieșului, cu apa negrie, ca și cum fiecare picătură din el ar fi o lacrimă de durere, rîu trist și neodihnit, vuind a răscoală și a ruină. Astfel din copilărie se plămădi o fire

de visător aspru, de credincios îndărătnic, de viteaz milos: adunînd în el toată moștenirea de durere și de amintiri a trecutului, el și-a ascuțit sabia de cremenea tare a acestor munți.

La întorsul, pe care-l tulbură accidente de trăsură, se ivește în marginea de codru un ochi de lună, luminos și sălbatec. Apoi luna se înalță micșurîndu-se, înfășurîndu-se în cearcăne de umezeală, pe cînd Arieșul se poleiește de argint. Pe încetul zăbrance albe acopăr munții, și peste ei plutesc neguri ușoare, ca stafii neodihnite din vremile fără izbîndă. Ele par a rătăci ușor din loc în loc asupra tuturor suferințelor de astăzi, cerînd puterilor tainice ale lumii răzbunarea, dreptatea, care li-ar da în sfîrșit liniștea supt brazda mormintelor fără cruce în care s'aũ zvirilit trupurile măcelărite și s'aũ cufundat acelea din care suferințele goniseră sufletul eroic al luptătorului.

V.

De la Abrud la Zlatna.

Cea mai urîtă vreme ploioasă, sosită pe neprevestite la mijlocul nopții, ne întovărășește în drumul de patru ceasuri și mai bine spre Zlatna, «mina de aur» a celei mai depărtate vechimi. Avem pe capră un sărăntoc de omuleț, cu mustățile mari și ochii mici, triști, care mîină în tăcere. Știe românește foarte bine, dar se declară Ungur,

fîndcă «aşa a fost născut, tată-său va fi ştiind de ce» şi pentru că merge la biserica «legii ungureşti», — calvine.

La ieşirea din stradele cu caldarîm aspru ale Abrudului, care în multe privinţi are înfăţişarea unei cetăţi, e casarma unde stă pe cîte doi ani un detaşament de «armată comună». În valea ce se deschide îndată, străbătută de un răpede riû galben care se izbeşte de pietre şi cade furios pentru o cădere nouă, sună iarăşi înăbuşit pilugele de lemne ale şteampurilor. În toate părţile se văd grămezile de urită piatră sură şi noroiul cenuşiu care rămîne pe urma alegerii aurului. Proprietarii maşinilor de lemn, cu forma veche, sînt în mare parte Romîni, şi cîte unul şi-a clădit lîngă roata ce se învîrte în fişitul veşnic al apeî, cîte o frumuşică locuinţă de ţară cu flori în grădiniţă. Mai încolo sînt clădirile aşa-numitelor «şteampuri împărăteşti», pentru că ele sînt în stăpînirea fiscului.

Cel d'întăiu sat, adecă tot un cătun de munte ca şi toate cele de pe aceste coaste şi din aceste văi, se chiamă Corna. După dînsul încep înnainte, şi tot aşa şi la stînga, Buciumiî, cele şese sate care poartă acest nume şi dintre care ni se înfăţişează întăiu Buciumul-Cerb.

Drumul s'a îngustat, strîns de marile înnălţimi întunecate şi înviorat numai de freamătul, de săriturile nebunatece ale riului cu faţa galbenă. Aici însă muntele nu e golaş sau sămănat

numai pe alocuri cu arbori răzleți, ci pădurea, o veche pădure de fagi, stropită pe alocurea cu brădet, îl îmbracă întreg. Până în vârful Dealului-Mare, cel mai vestit suiș din aceste părți, e aceeași împrejurime, de măreață taină, a codrului vechi.

Ploaia rece a gonit orice viață și, ca și pădurea, drumul însuși e pustiū și mort. Numai din cînd în cînd vezi vre-un car acoperit cu covergi, vre-un călăreț înfășurat în abaua albă cu marginile albastre, vre-o biată femeie săracă năcăjindu-se spre casă prin tina galbenă, sau vre-o Țigancă nenorocită care, zgribulită în rochia-î de cit ruptă, cară spre colibă o mîna de vreascuri ude.

Atingem vârful Dealului-Mare, unde năfrămile negurilor se împleticesc în jurul brazilor întunecați, pe cînd ploaia cade și mai învierșunată. De aici începe o țară deosebită în multe privinți de acest regat românesc al Moșilor, a cărui coroană de muceniecie și-aŭ trecut-o pe rînd Horea și Iancul, în așteptarea unui al treilea, care va veni de sigur.

Pămîntul e albicios, și de pe vîrf se răpède în aceastăaltă parte, spre Zlatna, un alt rîu de munte, alb și el ca și țărîna și tina din preajma lui. E Valea Dosului, după care se numește și un cătun care îndată-ți răsare în cale. Dar, altfel, și de aici înnainte e aceeași bogăție a copacilor

cu frunzele înroșite și îngălbenite de frig, aceleași covoare rugini ale potecilor de codru, aceiași pustietate tristă pe care o întrerup numai mersul încetinel al carelor acoperite, Moții călări și femeile zgribulite.

Mă opresc să văd bisericuța de la Valea Dosului. În aceeași îngrăditură se află și școala. Tocmai e vremea de după amiază, când se încep iar lecțiile, și din toate părțile se grăbesc copilașii foarte frumoși, băieți și fete, dintre cari unii n'aū decît o cămășuică udă bleașcă, peste bietul lor trup năcăjit. Învățătorul, care vine cu multe temenele, poartă haina de abà, fără cusături albastre, a țeranilor din aceastălaltă parte a munților ; din vorba cu dînsul aflu că acum treizeci de ani și-a început viața ca... farmacist la Abrud.

Acest Ținut presărat abia cu cîteva cătune, cuprinde în stîncă lui plumb și argint-viū, care se și exploatează. Iar mai în jos Zlatna dărește aurului fama pe care a avut-o în toate timpurile.

*

Atingem întăiū Trămboielele, al căror nume vine de la «trămboiū», trîmbă, — o biată comună risipită prin toate poienele și ascunzătorile. Aici Matei Nicola, tribunul de la 1848 care a murit dăunăzi ca avocat foarte bătrîn, cu tre-

cutul uitat de toți aproape, a turtit o ceată de Unguri năvălitori, cari zoriau prin acest pas către cetățuia primejdioasă a Moților.

VI.

Z l a t n a .

Zlatna începe printr'un șir de căsuțe de-a-lungul râului albicios care e acum Ampoiul însuși. Mai departe ai prăvălii și o piață. Un han e ținut de Românul Moldovan, iar cellalt de un Evreu. Nemerim la acesta, plătim 60 de crăițari porția de purcel ucis fără nici-un folos pentru foamea drumețului, și sîntem trimeși pe jos, cu lucrurile, într'un cărucior de mină, dus de un Secuiaș, spre gară.

Zlatna, căreia ai noștri îi zic și Zlagna, nu e însă numai a străinilor evrei, cu hanuri pentru despoiare, sau a străinilor unguri, cari merg la biserica catolică din piață; iarăși, ea nu e nici a lucrătorilor de la topitoria de aur a Statului, unde neconținut fumegă cu cel mai puternic dintre fumuri cărbunii și zgura ce se aruncă. Din vre-o 4.000 de locuitori, 3.000 sînt Romîni, locuitori ai multelor case răzlețe ce se cațără pe coaste supt adăpostul pădurilor. Notarul e Român, și tot așa vice-judele, un prea frumos țeran, îndatoritor și cuviincios, care, îmbrăcat în cojocul și zeghea lui, albe ca într'o zi de

joc, ne poartă pe la cele două biserici vecine, dintre care cea unită are în fruntea ei un protopop.

Pe cînd marea biserică a neuniților — majoritatea — nu se deosebește decit prin întindere și prin zugrăveala nouă, în stil secesionist, în care sfinții au și aureole roșii și albastre, — care zugrăveală se datorește bătrînului pictor bavares, ce lucrează și la reședința din Sibiiu, — cealaltă are mai mult element istoric. Ea păstrează cărți vechi, dintre care o evanghelie a fost a Vlădicăi Atanasie, cel care a iscălit actul de Unire cu Roma și, pe lîngă aceasta, pe o tablă din părete, amintirea că în 1817 Împărăteasa Carolina însăși a venit aici de a ascultat «liturgia în limba românească». Dintr'o pînză vopsită cu slove se mai află că aici odihnesc tatăl și fiul lui Petru Dobra, «director al cauzelor regale» și traducător al Pravilei muntene pentru Austriacii din Oltenia. Acest neam a fost amestecat în amîndouă răscoalele românești din acești munți. Cimitirul are pe cruci multe inscripții latine, pentru familiile Anghel, a Vlădicăi Atanasie, de loc din Ciugud, în comitatul Albei, și pentru familia Neagoe, scrise însă Angyal și Nyágoi. E interesant să se pomenescă și aceia că pe una din cărți un popă fricos a scris în aceste cuvinte vestea despre Horea, a căruî umbră cruntă plutește și aici ca și umbra lui Iancu, pedepsitorul în chiar aceste

locuri: «Să să știe cînd aŭ spart Țara Horea era văleatul 1784, atuncea s'aŭ scris. Scris-am popa Ioanăș din Feneș, 1784».

*

Trenul mic și încet pleacă spre Alba-Iulia prin valea Ampoiului. E mai largă decît strîmtorile de pînă acum și e pătată cu cîte un pîlc de cucuruz uscat. Pădurile sînt mai puține, și din mijlocul lor se ridică aici bucăți de stîncă, tăiate în chip neobișnuit, pe care poporul le numește «culmi» și «bulzi». Rîul se vede numai o clipă, și apoi el se ivește iarăși acolo unde linia-l trece pe un pod măricel.

Casele, înălăbite săŭ în negreața lor de bîrne goale, sînt joase și mici, fără frumuseța de grinzi întreșesute pe care o aŭ cele din strîmtorile Moșilor. Se vede cîte o țerancă purtînd catrință și legătură de tulpan în jurul capului, dar mai des descoperi ca singur locuitor și domn cio-bănașul cinchit pe iarba plouată.

Numele satelor, stîlcite în firma stațiilor, sînt curat românești. După Pătrunjeni vin Galații și Feneșul, apoi Prisaca, numită după o veche stupărie săŭ «stupină», Poiana, Pitești-Găurenii și Tăuții, toate în munte încă.

Dar la Ighiŭ, botezat Magyar-Igen — *lucus a non lucendo* —, înălțimile pier în linii moii. Lanurile se ivesc de amîndouă părțile. După un scurt drum pe la un sat cu numele unguresc,

.....

ești în Bălgradul lui Mihai Viteazul, care a fost și locul suferinții ultime a lui Horea. Acuma însă, la lumina unor chioare becuri electrice, prinse pe un fel de spînzurători, străbați cu dezgust stradele de jidovime stăpînitore, cu oțeluri mari și locuri de petrecere pentru ofițerii din cetate.

TABLA CUPRINSULUI

CARTEA A I-a.

Ținutul Brașovului.

	<u>PAG.</u>
Prefață	5
De la Predeal la Brașov.	7
Brașovul	13
Împrejurimi ale Brașovului: Țimpa, Rîșnovul. .	34
Împrejurimi ale Brașovului: Branul	41
Împrejurimi ale Brașovului: Tohanele, Zîrnești. .	45
De la Brașov la Făgăraș.	47

CARTEA A II-a.

Ținutul Făgărașului.

Orașul Făgărașului	61
Împrejurimile Făgărașului: Cea d'intăi călătorie. .	73
Împrejurimile Făgărașului: A doua călătorie . .	75
Împrejurimile Făgărașului: A treia călătorie . .	84
Împrejurimile Făgărașului: A patra călătorie . .	88
Împrejurimile Făgărașului: A cincea călătorie .	98
Împrejurimile Făgărașului: A șesea călătorie . .	109
Împrejurimile Făgărașului: A șeptea călătorie .	113
Împrejurimile Făgărașului: A opta călătorie . .	121
Împrejurimile Făgărașului: A noua călătorie . .	124
Spre Sibiiu	128

CARTEA A III-a.

Ținutul Sibiului.

De la hotar la Sibiū	135
Sibiul.	146
Satele românești de la Apusul Sibiului	160
Ocna Sibiului.	173
Rășinari	179
Țara Amlășului	186

CARTEA A IV-a.

Ținutul Miercurii și Sebeșului.

Miercurea	197
De la Miercurea la Sebeș	200
Sebeșul și împrejurimea	206

CARTEA A V-a.

In jurul Albei-Iulii.

Alba-Iulia	227
----------------------	-----

CARTEA A VI-a.

Ținutul Orăștiei.

Orăștia	241
Împrejurimile Orăștiei.	245
Peste Murăș, în preajma Orăștiei	249
Spre Hațeg.	258

CARTEA A VII-a.

Ținutul Hațegului.

Pe Streiū la Hațeg.	267
Hațegul	274
De la Hațeg la Grădiște și la cetatea lui Decebal:	277
Pe valea Jiiului	297

CARTEA A VIII-a.

Ținutul Inidoarei.

Spre Inidoara	309
Inidoara	314

CARTEA A IX-a.

Ținutul Devei.

Spre Deva	327
Deva	331
Dobra și împrejurimile ei	334

CARTEA A X-a.

Munții Apusenii.

Spre Brad	341
Bradul și Țebea	346
Spre Abrud.	353
Ábrudul și împrejurimile până la Vidra.	361
De la Abrud la Zlatna	370
Zlatna.	374

VOLUMUL AL II-LEA, CARE CUPRINDE SFÎR-
ȘITUL ÎNTREGEI LUCRĂRI (ARDEALUL DE
NORD, MARAMUREȘUL, CRIȘANA ȘI BANATUL), SE VINDE ÎN ACELAȘI TIMP CU ACESTA.
